

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

TJAŠA ŽAKELJ

**STARŠEVSKA VLOGA V RAZVEZNIH
POSTOPKIH**

MAGISTRSKO DELO

Mentorica: doc. dr. ALENKA ŠVAB

LJUBLJANA 2007

KAZALO

1 UVOD	6
2 TEORIJE OČETOVSTVA	11
2.1 Vzroki za diskusije o očetovstvu.....	12
2.2 Teorije vlog	13
2.3 Teorije krize očetovstva	16
2.3.1 Pristopi v pojasnjevanju kriz očetovstva	16
2.3.2 Področja kriz	17
2.4 Teorije generativnega očetovanja.....	21
2.4.1 Temelji za oblikovanje teorije generativnosti	21
2.4.2 Generativni tipi in kategorije generativnega dela	22
2.5 Teorije socialnega konstrukcionizma	25
2.5.1 Družbeni dejavniki konstruiranja očetovstva	25
2.5.2 Raznovrstnost očetovskih praks	27
2.6 Poststrukturalistične teorije očetovstva	29
2.6.1 Povezava diskurza in identitete kot temelja poststrukturalistične obravnave očetovstva.....	29
2.6.2 Oblikovanje očetovstva prek družinske politike	32
2.7 Raznolikost teorij in praks.....	34
3 KONTINUITETA MATERINSKE VLOGE	36
3.1 Interpelacija žensk v matere	36
3.2 Enovitost in kontinuiteta skrbstvene vloge mater	37
4 ZAKONSKE DOLOČBE O ZAUPANJU OTROK V VARSTVO IN VZGOJO ENEMU OD STARŠEV	39
4.1 Korist otroka kot glavno načelo odločanja.....	39
4.2 Nevtralnost zakonodaje	41
4.3 Obdobje preferiranja mater	42
4.4 Skupno varstvo in vzgoja	44
4.5 Razvoj načel pri odločanju o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo.....	45
5 RAZVEZE IN RAZPADI ZUNAJZAKONSKIH SKUPNOSTI	47
5.1 Empirični podatki o porokah, razvezah in enostarševskih družinah.....	49
5.1.1 Poroke.....	49
5.1.2 Razveze in razpadi zunajzakonskih skupnosti	49
5.1.3 Enostarševske družine	53
5.2.4 Razveze glede na zaupanje otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev.....	54
6 DISKURZIVNA ANALIZA	57
6.1 Reprerentacija in pristopi k pojasnjevanju sistema reprezentacije	57
6.2 Diskurz	58
6.2.1 Kritična analiza diskurza	59
6.2.2 Diskurz in spol	60
6.2.2.1 Diskurzi o očetovstvu in materinstvu	61
6.2.3 Analiza besedila	63
6.2.4 Nekatere posebnosti sodb o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev	64
6.3 Vzorec	66

7 REPREZENTACIJE STARŠEVSKIH VLOG V PRIMERIH ZAUPANJA OTROK V VARSTVO IN VZGOJO ENEMU OD STARŠEV.....	68
7.1 Opredelitev razlogov za razvezo oziroma razpad zunajzakonske skupnosti	68
7.2 Nevtralnost obravnave?.....	71
7.3 Konzervativni diskurz ločenih sfer	77
7.3.1 Ekonomska odgovornost očetov	77
7.3.2 Vprašljivost primarne skrbstvene vloge očetov in pomen skrbstvene vloge drugih žensk.....	79
7.3.3 Matere v primarni skrbstveni vlogi	80
7.3.4 Nesprejemljivost odsotnosti mater v skrbi za otroke	82
7.4 Razveze kot statusni prehodi udeležbe.....	84
7.4.1 Prehodi udeležbe glede na družinsko obliko	84
7.4.2 Prehodi udeležbe glede na stike otroka s staršem, s katerim ne bo (več) živel.....	87
7.4.3 Prehod udeležbe glede na okolje bivanja	88
7.5 Predodelitve otrok očetom	89
7.6 Diskurz o pravicah in dolžnostih staršev.....	90
7.7 Heterogenost ali enovitost starševskih vlog.....	91
7.7.1 Heterogenost očetovske vloge.....	91
7.7.2 Enovitost materinske vloge	92
7.8 Pojmovanje skrbi kot dela	93
7.9 Odnos do nasilja	94
8 SKLEP.....	96
9 LITERATURA	101

1 UVOD

Sociološke študije družin se na Zahodu od sredine 80. let 20. stoletja ukvarjajo z vprašanjem spremenjene vloge očetov. Prvotno vprašanje krize moškosti, ki se je osredinjalo okoli koncepta očetovstva, je hitro nadomestilo vprašanje razmerja med moškim in otrokom, ki je na svojem pomenu pridobilo tudi z močno retoriko socialne in družinske politike (glej Giddens 1992). V ospredje je stopila ideologija novega, aktivnega očeta, ki prevzema dejavno vlogo negovanja, varstva, vzgoje in emotivne skrbi za otroka. Opredeljevanje vloge očetov v družinah je tesno povezano z naraščajočim zavedanjem, da lahko dejavna vloga moških v družinah neposredno in posredno vpliva na ekonomsko, fizično in psihološko dobrobit otroka (glej Day in Lamb 2004), iz česar izhajajo tudi politična prizadevanja za aktivno vključevanje očetov v skrb za otroke. Aktivni oče, skladno z ugotovitvami mnogih avtorjev, je le eden od mogočih načinov uresničevanja očetovske vloge (Lupton in Barclay 1997, Švab 2001, Giddens 2002). Očetje so tako bodisi aktivno vključeni v skrb za otroka bodisi odsotni oziroma dejavni le znotraj določene sfere skrbi (npr. ekonomske).

Med očeti, ki bi jih lahko umestili med nove, aktivne očete, so tudi očetje, ki jim je v postopku razveze ali razpada zunajzakonske skupnosti sodišče priznalo vlogo primarnega starša. Odločanje o tem, kateri od staršev bo po razvezi imel glavno vlogo v skrbi za otroka, pomeni pomembno polje političnih in socioloških razprav v številnih Zahodnih državah. V Angliji so zahteve »enakega deleža« obeh staršev pri varstvu in vzgoji otroka po razpadu zakonske zveze predmet trenutnih političnih razprav (glej Smart 2005). Podobno je tudi v Nemčiji, kjer skušajo interesna združenja zagotoviti, da bi očetje po razvezi imeli »enakopravno skrbništvo« (glej Bock 2004), v švedski sodni sistem pa je že vpeljano načelo delitve skrbstvene vloge staršev po razvezi (angl.: t. i. shared custody) (glej Bergman in Hobson 2002). Tudi v Sloveniji lahko na podlagi medijsko izpostavljenih primerov, aktivnosti nekaterih interesnih združenj (npr. Društva PODOS), izjav sodnikov, ki se ukvarjajo z analiziranimi odločitvami, ter izjav strokovnih delavk/-cev centrov za socialno delo, ki oblikujejo mnenje o tem, kateri od staršev je v posameznem primeru primernejši za varstvo in vzgojo otroka po razvezi, razberemo, da se očetje vse pogosteje potegujejo za to, da bi bili otroci po razvezi zakonske zveze oziroma razpadu zunajzakonske skupnosti zaupani v varstvo in vzgojo njim.

Po podatkih Statističnega urada je bilo leta 2005 v Sloveniji med razvezami, v katerih so prisotni otroci, 7,3 % primerov zaupanja otrok očetom. V zadnjih dveh desetletjih je njihov delež malo narasel (najmanjši delež je bil leta 1985 – 5,6 %, največji pa leta 2001 – 8,8 %), mnogo bolj pa narašča število primerov, ko se otroci staršema zaupajo deljeno – iz iste zakonske zveze nekateri otroci materi, drugi očetu (z 2,4 % leta 1985 na 10,8 % leta 2005). Poleg že izpostavljenih sprememb velja omeniti tudi izvedeniška mnenja, ki v primerih, ko je potrebna poglobljena psihološka ocena primernosti staršev, pomagajo predlagati, kateremu od staršev naj bo otrok zaupan v nadaljnje varstvo in vzgojo. V ljubljanskem Svetovalnem centru za otroke, mladostnike in starše so analizirali 77 mnenj od leta 1987 do 1991 ter 73 mnenj, ki so bila od leta 2000 do 2002 opravljena v okviru svetovalnega centra. Rezultati so pokazali, da se je v analiziranih obdobjih delež predlogov za zaupanje otrok očetom skoraj podvojil (z 21 % je narasel na 38 %), delež primerov, v katerih so izvedenci zagovarjali zaupanje otrok materam, se je malo zmanjšal (za 2 %) in je tako v zadnjem analiziranem obdobju znašal 53 % (glej Glonar in Ribičič 2003: 66).

V magistrski nalogi se bom osredotočila na vprašanje, ali oziroma kako se v sklepih sodišč o zaupanju otrok kaže prevladujoči pogled na starševske vloge. Poudarek bo namenjen percepciji očetovstva in materinstva v vsakdanji skrbi za otroke. Zanimale nas bodo morebitne razlike v pojasnjevanju odločitev o očetu kot staršu, ki je primernejši za nadaljnje varstvo in vzgojo otroka v primerjavi z argumentiranjem odločitev, ko gre za zaupanje otrok materi. Zgodovinska perspektiva ob razpravah, kateri od staršev je bolj primeren za zaupanje otroka, nakazuje na več diskurzov. Ti so prehajali od »pravice očetov« k »preferiranju mater« in pozneje k »pravicom otrok« ali natančneje h konceptu »največje koristi otroka« (glej James 2005). Ta je vpeljan tudi v Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (Uradni list RS, št. 16/2004), saj je v postopku odločanja o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev, kadar starša ne živita več skupaj, glavno načelo največje koristi otroka, ki obe starševski vlogi obravnava na enak, nevtralen način. Vendar je nevtralnost vprašljiva iz več razlogov – kot prvega naj navedemo »test, ki se osredotoča na otrokovo 'najboljšo korist', je inherentno subjektiven test, ki bo po naravi vključeval tako zavedno kot nezavedno sodnikovo razumevanje trenutne kulturne opredelitve 'največje koristi'« (McNeely 1998: 903). Poleg razumevanja največje koristi otroka je treba izpostaviti tudi dejstvo, da odločitve sodišč odražajo širši sistem delujočih družbenih prepričanj ali prevladujočih praks. V eni izmed študij v ZDA, ki sega v začetek 90. let prejšnjega stoletja, je bilo ugotovljeno, da so na

odločitve sodnikov in s tem pozicioniranje očetov v primerih odločanja o tem, kateri od staršev bo po razvezi imel primarno skrbstveno vlogo, imela vpliv naslednja prepričanja:

- da je mati boljši starš kot oče;
- da otroci, še posebej majhni otroci, potrebujejo mater;
- da oče ne more biti hkrati zaposlen in starš, ki vzgaja in neguje;
- da morajo očetje zato, ker se ima matere za boljše starše, dokazati, da je mati »neprimerna«;
- prepričanje, da je mati, če sodišče otroke zaupa očetu, označena za »neprimerno« oziroma »nesposobno« (op. cit. 943).

In tretji razlog: nevtralna obravnava znotraj starševskih vlog ni mogoča zato, ker se starševstvo v kulturi heteroseksualnosti neločljivo veže s spolom, s kategorijo, ki implicira razliko. Razlike v diskurzivni konstrukciji materinstva in očetovstva, poleg dejstva, da so moški in ženske pred zakonom že spolno determinirani subjekti ter živijo življenje, ki ga ta spol »določa«, pomenijo, da družinska zakonodaja sama po sebi ne more biti nevtralna (glej Fineman v Collier 1998: 44). Prav tako ne more biti nevtralno odločanje, ki temelji na tovrstni zakonodaji.

Konstrukcija očetovske in materinske vloge na širši družbeni ravni poteka tudi na ravni sprejetih in izvajanih politik, predvsem socialne in družinske politike, ki z nekaterimi ukrepi ali določbami neposredno ali posredno vplivata na družbeno in subjektivno percepcijo želenih in sprejemljivih načinov uresničevanj starševskih vlog.

Ne glede na družbeno sprejemljivost v skrbi za otroke različno dejavnih očetov se vloga očetov definira tudi z vlogo matere. Še vedno namreč »tako v zakonu kot v praksi za primarno in nenadomestljivo velja skrbstvena vloga matere« (McNeely 1998: 893). Vloga očetov ni nepomembna, vendar se skozi različne diskurze kaže drugotni pomen te starševske vloge. V medijskih diskurzih se vloga očetov izpostavlja kot »starševstvo za polovični čas« ali kot »so-starševstvo«, ki dopolnjuje vlogo matere. Bistvena je ideološka pozicija »naravnosti« praks, ki so povezane z »diskurzom matere kot glavnega starša«. Značilnost »naravnosti« pa je v njeni »očitnosti« oziroma v tem, da je vsiljena brez videza vsiljenosti (glej Sunderland 2004). Če je vloga očetov manj naravna, je toliko bolj jasna njena konstruiranost s pomočjo politike, množičnih občil in drugih oblikovalcev družbenega konsenza.

Diskurzi o vlogi očetov in mater na eni strani odražajo, kaj je v določeni kulturi, družbi sprejemljivo in želeno ter kaj ne, na drugi strani pa tudi konstituirajo in konstruirajo starševske vloge v vsakdanjem življenju. Ker objektivna analiza besedila ni mogoča, saj je težnja analitika po raziskovanju zmeraj subjektivno naravnana (glej Fairclough 2003), se v magistrski nalogi ne spuščam na raven iskanja dokazov o (ne)ustreznosti odločitev sodišč oziroma morebitne neenake obravnave očetov ali mater, ki se zavzemajo za zaupanje otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti, temveč je moj namen raziskati, ali oziroma kako se v diskurzu sodb o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev odraža družbeno pojmovanje vloge očeta in matere v skrbi za otroke, in preveriti, ali oziroma koliko so slednje še vedno koncipirane v smislu binarnega razlikovanja starševskih vlog.

V magistrski nalogi bom preverjala naslednje osnovne teze:

1. Starševske vloge v sklepih sodišč o zaupanju otrok niso obravnavane nevtralno, saj gre za obravnavo vlog, katerih razumevanje temelji na razlikah med spoloma. Obravnavanje starševskih vlog je pogosto del »konzervativnega diskurza ločenih socialnih sfer med moškim in žensko«.
2. Primarna skrbstvena vloga je še vedno obravnavana kot tipično materinska, očetje v primerih prevzemanja primarne skrbstvene vloge pa so obravnavani kot subjekti, ki v uresničevanju skrbi za otroke potrebujejo pomoč žensk. Kot tipično moška skrbstvena vloga se kaže ekonomska skrb za otroke.
3. Vloga očetov, v primerih, ko se sodišča odločijo, da jim po razvezi zaupajo otroke v nadaljnje varstvo in vzgojo, večinoma temelji na konceptu odsotnosti dejavne materine vloge. Oče v skrbi za otroke že pred postopkom zaupanja nadomesti vlogo odsotne matere.
4. Bistvena značilnost pojasnjevanja ustreznosti vloge očetov v skrbi za otroke, kadar gre za postopek, katerega rezultat je zaupanje otrok očetom, je zbiranje dokazov o očetovi ustreznosti, v primerih zaupanja otrok materam pa zadostuje upoštevanje načela odsotnosti dokazov o neustreznem materinjenju.

Izpostavljene teze bom preverjala s pomočjo analize 60 sodb o zaupanju otrok enemu od staršev, ki so bile pridobljene z Okrožnega sodišča v Ljubljani, Okrožnega sodišča v Kopru in Okrožnega sodišča v Kranju. Vzorec sestavlja 30 primerov zaupanja otrok materam in prav

toliko primerov zaupanja otrok očetom. Naloga temelji na teoretskih podlagah, in sicer na sodobnih socioloških teorijah o vlogah očetov in mater, ki so predstavljene v drugem oziroma tretjem poglavju. Četrto poglavje je namenjeno pregledu razvoja zakonskih smernic pri odločanju o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev in njihovim interpretacijam. V petem poglavju so poleg sociološke obravnave razvez in razpadov zunajzakonskih skupnosti zajeti empirični podatki o pogostosti razvez, razpadov zunajzakonskih skupnosti in podatki o razvezah glede na zaupanje otrok enemu od staršev. Diskurzivna analiza je kot uporabljena metoda raziskovanja opredeljena v šestem poglavju, sedmo poglavje pa predstavlja empirični del naloge, v katerem na kratko predstavim obravnave in utemeljevanja starševskih vlog v obrazložitvah sodb o zaupanju otrok enemu od staršev, pri čemer je temeljno razlikovanje med primarno skrbstveno vlogo očetov in primarno skrbstveno vlogo mater ter razlikovanje med skrbstveno nedejavnimi očeti in materami. V zadnjem, osmem, poglavju pa so zapisane sklepne ugotovitve naloge.

2 TEORIJE OČETOVSTVA

Omenjeno poglavje bo, kot pove že naslov, namenjeno pregledu različnih pristopov pri pojasnjevanju vloge očetov, spreminjanju in njenem oblikovanju. Skrbstveno vlogo očetov so natančneje obravnavali analitiki na Švedskem že od poznih 60. let dalje, v Zahodni Evropi od 70. leta, v slovenskem prostoru pa se je zanimanje zanjo začelo šele v 90. letih (Rener, Švab, Zavrl, Jogan). Očetovstvo je postalo relevantno raziskovalno področje s spreminjanjem v smeri »novega, aktivnega« očeta, ki je dejavnejši na skrbstvenem področju, ki se nanaša na nego, varstvo in vzgojo otrok in pomeni nadgradnjo očeta hranitelja, katerega vloga v moderni meščanski družini je bila pretežno v ekonomski skrbi za družino. Koncept novega očeta sovпада tudi z obravnavano tematiko zaupanja otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev, predvsem tam, kjer je po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti primarna skrbstvena vloga zaupana očetom.

Proučevanje vloge očetov in konstruktov očetovstva ne more izvirati izključno iz starševske vloge, saj je neločljivo povezano z materinstvom in otroštvom, zato je očetovstvo pogosto razlagano v povezavi s spremenjeno vlogo otroštva in s spremenjeno vlogo ženske v družini. Glavni namen poglavja je podati pregled raznovrstnih pristopov pri pojasnjevanju vloge očetov, pri čemer se bom dotaknila različnih vidikov, kot so kriza očetovstva, razvojne spremembe v idealno tipskih vlogah očetov, generativne razlage vloge očetov, teorije socialnega konstruktivizma in poststrukturalizma in na koncu pomena politik, ki sooblikujejo sprejemljive oblike vloge očetov v skrbi za otroke.

Če skušam opredeliti najbolj osnovno delitev pojasnjevanj očetovstva in vloge očetov, lahko razlikujemo med naslednjimi dualizmi:

- med teorijami, ki zagovarjajo tezo o novem očetovstvu in teorijami novega očetovstva kot mita;
- med teorijami, ki izpostavljajo vidik pozitivnih sprememb v očetovstvu in vlogi očetov ter teorijami krize očetovstva;
- med razvojnimi teorijami in teorijami o hkratnem soobstoju različnih modelov očetovstva.

V pričujočem poglavju bodo najprej predstavljeni vzroki za spremembe v pojmovanju in koncipiranju očetovstva, katerim bo sledilo pet sklopov teorij, in sicer: teorije vlog, ki pogosto razlagajo očetovstvo kot dopolnjujočo vlogo materinstva; teorije krize očetovstva, ki na podlagi ideologije očetov v moderni družini razlagajo negativne posledice sprememb očetovstva; sledila bo (predvsem) s strani moških teoretikov zagovarjana genealoška razlaga očetovstva. Pomen družbenozgodovinskih dejavnikov v oblikovanju starševstva bo predstavljen v teorijah socialnega konstrukcionizma, ki so podlaga za zadnji, poststrukturalistični pristop v pojasnjevanju očetovstva, na katerem temelji analiza starševskih vlog v razveznih postopkih. Pestrost teorij oziroma razlag, ki pojasnjujejo očetovstvo, že na začetku kaže na izjemno heterogenost fenomena, ki ga je nemogoče zajeti z eno samo vseobsegajočo teorijo.

2.1 Vzroki za diskusije o očetovstvu

Teorije očetovstva pomenijo paradigmatški premik v raziskovanju družinskih vlog, saj je še do približno 70. let prejšnjega stoletja skladno s prevladujočo ideologijo zasebne sfere kot ženske domene znotraj raziskovalnih konceptov družine prevladovala središčnost ženske vloge. Skladno z omenjeno tezo nekateri avtorji (npr. Laqueur 1992) ugotavljajo pomanjkanje zgodovine očetovstva.

Konec 80. let lahko opazimo povečan obseg v diskusijah, namenjenih očetovstvu. Očetovstvo postane predmet številnih razprav, kar je zanimivo predvsem zato, ker je bilo pojmovanje očetovstva desetletja nespremenjeno. Teoretičarke Knjin, Mulder in Thomassen (1987: 165–167) izpostavljajo več medsebojno neodvisnih dejavnikov, ki vplivajo na rastoče zanimanje za obravnave in diskusije o očetovstvu:

- med prvimi izpostavljajo **upadanje vplivnosti očetov** znotraj družine. Težnja k temu se je pokazala že v povojnem času, v 50. letih 20. stoletja, ko so strokovnjaki začeli poudarjati negativne posledice odsotnosti očetov. Upadanje vplivnosti očetov se je kazalo tudi v zmanjševanju pravne avtoritete očeta, ki ni bil več patriarh, temveč se je očetovska avtoriteta preoblikovala v starševsko avtoriteto. Starševstvo se je demokratiziralo;

- upadanje vplivnosti očetov se je okrepilo z visokim deležem razvez, z višanjem števila materinskih enostarševskih družin in z uveljavitvijo zakonov o **socialnem varstvu**. Ženske so dosegale večjo ekonomsko neodvisnost, zmanjšal se je družbeni nadzor očetov v vsakdanjem življenju, hkrati pa se je povečala vplivnost države;
- **feministična gibanja** so izpostavljala številna vprašanja, ki so se nanašala na položaj žensk v družbi, ta pa so bila neizbežno razširjena na vprašanja o položaju moških. Hkrati se je začela tudi kulturna in družbena individualizacija, kar je pomenilo, da vse več žensk ni opravljalo samo dela, ki zadeva materinjenje in gospodinjenje. Ženske so ponovno vstopile na trg dela, kar je spet pomenilo večjo **ekonomsko neodvisnost**. Ta razvoj je zahteval ponovno definiranje očetovstva, hkrati pa je že vodil k večji raznovrstnosti v oblikah družinskega življenja in k spremembam v delitvi dela, ki se nanaša na skrb za otroke;
- **popularizacija reproduktivnih tehnologij** je privedla do večanja interesa glede vprašanj spolnosti. Kontracepcijska tabletko je ženskam prinesla večjo moč za odločanje v razmerju med spolno in prokreacijsko vlogo. Možnost umetne oploditve oziroma in vitro fertilizacije je na drugi strani vodila k večji negotovosti v vlogi, položaju in statusu očeta. Razvijati so se začele celo nove diskusije o pravnih pravicah in dolžnostih različnih vrst očetov (bioloških, socialnih, poročenih, posvojiteljskih);
- diskusije o očetovstvu so se razširile tudi na **simbolno sfero**, na primer na področje filozofije, ko se je začelo postavljati vprašanja o osnovni in moralni »resnici« o patriarhalni vključenosti očetov v družino. Ta nemir se je kazal tudi znotraj teologije in znotraj psihoanalize.

Predstavljeni dejavniki so se v obliki različnih kombinacij zelo pogosto izpostavljali v poznejših poskusih razlag sprememb očetovstva. Nedvomno gre pri spremembah očetovstva za celovitost različnih vzrokov, pri čemer različni avtorji poudarjajo različne vidike, kar bo razvidno tudi iz pregleda teorij o očetovstvu.

2.2 Teorije vlog

V raziskovanju očetovskih praks in vzorcev se teoretski del pogosto nanaša na očetovske vloge znotraj družine. V nadaljevanju bom skušala nakazati raznovrstnost v pristopih, ki očetovstvo razlagajo s teorijo vlog.

Začetki socioloških obravnav starševskih vlog v družini segajo v 50. leta 20. stol, ko je Parsons, glavni predstavnik funkcionalističnega pristopa, predstavil svojo teorijo o temeljnih vlogah družine in tako tudi o vlogah matere in očeta. Družino pojmuje kot diferenciran družbeni podsistem, znotraj katerega potekata dve glavni vlogi, in sicer socializacija otrok ter stabilizacija osebnosti odraslih. V navezavi na starševske vloge Parsons razlaga, da je vloga odrasle ženske primarno zasidrana v notranje zadeve družine kot žene, matere in gospodinje, vloga odraslega moškega pa je primarno zasidrana v poklicni svet, v službo, prek katere se družini podeljuje status in se uresničuje funkcija pridobivanja prihodkov za družino (Parsons 1956: 14–18). Oče je torej tisti, ki s svojo vlogo povezuje družino in zunanji, poklicni svet. Udeležba v sferi plačanega dela in s tem pridobivanje zaslužka je bistvena vloga očeta v družini. Parsons podkrepi svoje teze z ugotovitvami, da je prihodek očeta pogosto najpomembnejša podlaga za življenjski standard družine. Poklicna vloga očeta je tako predstavljena kot sestavni del vloge v družini, ki očetom »podeljuje« tudi vlogo instrumentalnega vodje družine kot družbenega sistema.

Udeležbe žensk na trgu dela avtor sicer ne zanemarja, vendar razlaga, da je večji del zaposlenih žensk samskih, ločenih, ovdovelih ali so brez otrok oziroma imajo že odrasle, neodvisne otroke. Zaposlene ženske po mnenju Parsonsa v primerjavi z moškimi niso imele enako kakovostnih služb in tudi ne služb s statusom, ki bi se lahko enakovredno primerjale s službami njihovih mož kot primarnih hraniteljev družine oziroma podeljevalcev statusa.

Parsons izpostavi, da je za moškega in žensko v družini (avtor arhaično govori o možu in ženi) bistvenega pomena diferenciacija njunih vlog in na drugi strani njuna komplementarnost. Vloga moškega oziroma očeta je instrumentalne narave, saj se od njega pričakuje izpolnjevanje hraniteljske vloge, ki zagotavlja družini določen družbeni položaj. Na drugi strani je vloga matere predvsem ekspresivna, saj se od nje pričakuje razvoj veščin, ki se nanašajo na medčloveške odnose in so bistvenega pomena za vzpostavljanje harmonije in udobja doma. Razliko v vlogah avtor razlaga z argumenti o biološki določenosti spolnih vlog. Rojevanje in negovanje otrok v zgodnjih fazah otrokovega razvoja naj bi vodilo k ustvarjanju trdnih primarnih razmerij med otrokom in materjo. Moški, ki so izključeni iz omenjenih

razmerij, se naj bi torej specializirali v alternativno instrumentalno smer (op. cit. 23). Oče in mati se tako dopolnjujeta v svojih vlogah, ki so institucionalizirane v obliki vrednot, te pa se na otroke prenašajo s socializacijo, ki je ena izmed temeljnih vlog družine.

Parsons se je v svoji analizi osredotočil na jedrno družino, ki je bila v omenjenem obdobju najpogosteje zastopana družinska oblika. Danes, tudi na podlagi pluralizacije družinskih tipov, večina avtorjev zagovarja soobstoj različnih oblik očetovstva, drugi pa opazajo spremembe tipov v različnih zgodovinskih obdobjih in tako zagovarjajo sosledje različnih idealno tipskih vlog očetov. Pleck na podlagi primarne očetovske vloge prepozna v ameriški kulturi štiri razvojne faze očetovstva:

1. oče kot avtoritaren, moralen in verski pedagog (18 stol. in zgodnje 19. stol.);
2. oče kot »oddaljeni hranitelj« (zgodnje 19. stol. do sredine 20. stol.);
3. oče kot »vzornik« (role model) (1940–1965);
4. »novi oče«, ki se zanima za svoje otroke, jih neguje in je hkrati tudi zaposlen (od konca 60. let naprej)

(Pleck v Lupton in Barclay 1997: 14).

Novo očetovstvo se tako definira na podlagi primerjave s prevladujočimi preteklimi vlogami, ki jih (je) oče opravlja(l). Zanimivo je, da Pleck postavi fazo »novega očeta« v relativno zgodnje obdobje, saj še danes mnogi raziskovalci nimajo enotnega mnenja o tem, ali novo očetovstvo dejansko obstaja ali gre bolj za mitski konstrukt, ki je vse bolj prisoten v različnih diskurzivnih praksah vsakdanjega življenja. Morda Pleck govori o novem očetovstvu v smislu želene vključenosti očetov v skrb za otroke, saj je prav predhodna faza očetov vzornikov opozarjala na izsledke številnih raziskav, ki so v povojnem obdobju opozarjali na negativne posledice odsotnosti očetov predvsem na oblikovanje identitete dečkov. Odsotnost očetov pri vzgoji otrok je bila dejavnik tveganja za razvoj delikvence (glej Segal 1997: 34). Na drugi strani se v 70. letih postavi vprašanje o »teoriji povezanosti«, po kateri se vzpostavi trdna vez med otrokom in osebo, ki za otroka skrbi v najzgodnejšem obdobju (ponavadi materjo). Vse pogostejše so bile namreč ugotovitve, da je vez med otrokom in očetom bolj podobna kakor različna vezi med otrokom in materjo, s čimer so bili izpostavljeni argumenti, da so očetje tako kot matere primerni za skrb za otroke (ibid.).

Očetovska vloga se pogosto opredeljuje tudi v primerjavi z vlogo matere, tako poznamo primere, ko teoretiki (oz. boljše teoretičarke) reducirajo vlogo očetov kar na vlogo mater, in

tako za delo, ki se nanaša na skrb za otroke, uporabljajo izključno izraz materinjenje, z razlago, da je »dejstvo, da je materinjenje bilo – in še vedno je – primarna odgovornost žensk« (Ruddick 1992: 185). Očetje se torej razlikujejo v tem, v kolikšni meri materinijo oziroma »delujejo skladno z družbeno želeno predanostjo negovanju, varovanju in vzgajanju otrok« (op. cit.: 187). Ni pomembno zgolj katere vloge oče opravlja, pomembno je tudi, da jih opravlja z družbeno pričakovano stopnjo predanosti.

2.3 Teorije krize očetovstva

Teorije krize očetovstva priznavajo novosti na področju očetovstva, vendar jih opredeljujejo kot negativne in zato zagovarjajo tezo o »krizi očetovstva« (Jensen v Brannen 2003, Gillis v Brannen 2003, Knijn 1995).

Glavna vloga očeta, ki jo je imel v tradicionalni družini 19. stoletja, je bila avtoritativna in normativna. Oče je bil patriarh in je imel zadnjo besedo tako o vsakdanjih kakor o pomembnejših stvareh družinskega življenja. Nasproti so stali poslušni, pokorni in podrejeni otroci in mati. Izhajajoč iz te patriarhalne ideologije, ki v ospredje postavlja vlogo avtoritarnega očeta, ki je hkrati tudi prenašalec norm, teorije krize očetovstva opozarjajo na odmik od omenjene ideologije.

2.3.1 Pristopi v pojasnjevanju kriz očetovstva

Znani so različni pristopi, iz katerih je po mnenju nekaterih avtorjev mogoče razložiti in zagovarjati ideje o krizi očetovstva. **Feministični pristop** izhaja iz prizadevanj feministk, ki so prek zagovarjanja teze o odsotnem očetu ter izpostavljanju možnosti individualnih odločitev za življenje v enostarševskih družinah, zagovarjanja reproduktivne svobode in enakosti med spoloma, pravic, ki izvirajo iz materinstva, in delitvi obveznosti znotraj gospodinjstva ter v skrbi za otroke, skušale očetu odvzeti njihov vrhovni položaj (glej Knijn 1995: 12). Ta prizadevanja naj bi posledično pripeljala do sprememb, s katerimi razlagamo pogoje za nastanek novega očetovstva.

Strukturalistični pristop izpostavlja ekonomske in industrijske spremembe, ki naj bi privedle do novosti v družinskem življenju in s tem v materinstvu in očetovstvu. Razkroj patriarhalne dominanc se je začel z industrijsko revolucijo, ko so očetje in njihovi najstniški otroci ter pogosto tudi žene postali odvisni od delovanja tržnih mehanizmov trga dela, s čimer so izgubili večji del ekonomskega nadzora nad člani družine. Hkrati se je še poglobil prepad med javno in zasebno sfero, večji poudarek je začelo pridobivati materinstvo. Po mnenjih teoretikov tako očetom ni preostalo nič drugega, kakor da postanejo »hranitelji« družine. Ta pozicija je omogočala status in finančno nadomestilo za podaljšano odsotnost iz družine. Na začetku 20. stol. so vlogo hranitelja očetje institucionalizirali, postala je najpomembnejši vidik moške identitete (op. cit.: 12–15). Druga oblika strukturalističnega pristopa se nanaša na povojni razvoj državne blaginje. Slednja je omogočila individualizacijo žensk in njihovo avtonomijo ter povečano participacijo znotraj družbe. Kriza očetovstva s strukturalističnega vidika pomeni odziv na industrijski in družbenoekonomski razvoj, ki od očetov in mater zahteva večjo fleksibilnost ter postavlja pogoje za bolj simetrične in recipročne družinske odnose (ibid.).

Kulturna razlaga se osredotoči na kulturne procese, ki potekajo hkrati z modernizacijo in ponuja optimističen pogled na osebne odnose in človeško vedenje. Ta razlaga predpostavlja, da modernizacija vodi k odmiku od ustaljenih praks in izziva moč religije in morale ... »Kot posledica teh procesov sta komunikacija in pogajanje postali glavni značilnosti modernih partnerskih odnosov in očetje kakor matere pričakujejo bolj kakor spolno opredeljena, osebna vlaganja v njihove starševske dolžnosti in odgovornosti« (Knijn 1995: 16).

Ob upoštevanju teh vidikov je kriza očetovstva večplasten pojav, ki ga lahko razlagamo z različnih zornih kotov. Krizo očetovstva zagovorniki teorije o krizi ne omejujejo zgolj na eno izmed vlog očetov, temveč je prepoznana skoraj v vsakem vidiku družinskega življenja.

2.3.2 Področja kriz

Teoretičarka Knijn opozori na dvoplastno pojmovanje krize. Prva njena teza je, da temelji očetovstva, kot so njihov status, položaj in moška spolna identiteta, niso več nesporni. Drugi glavni razlog za zagovarjanje ideje o krizi očetovstva pa avtorica vidi znotraj spremembe v

naravi in identiteti prej institucionalizirane očetovske vloge, ki prinaša vse večjo zmedo v razumevanju očetovskih vlog (Knijn 1995).

Marginalizacijo očetovstva lahko opredelimo z več zornih kotov. Kriza očetovstva nastopi znotraj **pedagoške vloge**. Slednja je bila za očete najprej dvojna – bil je tisti, ki je otroka vpeljal v zunanji, javni svet – in tisti, ki je posebej brezpogojno avtoriteto. Danes se zagovarja vse bolj intenzivno in neposredno vključevanje očetov v vzgojo otrok, kar je še posebej povezano z visokimi zahtevami, ki se nanašajo na vzgojo. Knijnova izpostavi, da matere dobivajo navodila in priporočila o vzgoji z različnih virov (množična občila, prijateljice, ženske sorodnice in tudi stroka), očetje pa so zaradi pomanjkanja znanja na tem področju še bolj izgubljeni. Neskladja med »starimi« (hierarhičnimi, instrumentalnimi in vrednotno vodenimi) in »novimi« (občutljivimi, demokratičnimi in osebnostno naravnanimi) pedagoškimi vidiki tako niso zgolj odraz boja med spoloma, temveč tudi zgodovinski boj. Odziv očetov na »pedagoško krizo« naj bi vplival na vse večjo udeleženo očetov v prijetne in odnosne vidike skrbi za otroke na eni strani, na drugi pa naj bi očetje skušali biti vključeni v vse vidike skrbi za otroke. Ta preobrazba bi lahko vodila v krizo moralnega vidika vzgoje otrok (op. cit.: 4–5).

Avtorica nadaljuje tezo, da je bila vloga moraliziranja v preteklosti omejena predvsem na matere, nekateri avtorji pa zagovarjajo krizo očetovstva tudi z **moralnega vidika**, in sicer pravijo, da danes očetje na svoje otroke ne morejo več prenašati moralnega in vrednotnega koda (glej Taylor in Taylor v Brannen 2003: 23). Razlage v tem pogledu gredo predvsem v smeri prevlade potrošniških vrednot.

Če bi veljala teza o moralni in vrednotni marginalizaciji očetovstva, bi to pomenilo, da primarna socializacija, ki poteka v družini, nima več svoje veljave in da so najpomembnejši prenašalci vrednot postale druge družbene institucije, kot sta vrtec in šola. Omenjena predpostavka bi spet privedla do teze iz 80. let, da ni v krizi le očetovstvo, temveč celotna družina, saj je prevzela vlogo posredovalca norm in vrednot.

Strukturalni značaj marginalizacije očetovstva se po mnenju nekaterih avtorjev kaže predvsem v »**upadu avtoritete in prestiža** patriarhov skozi industrijsko revolucijo, ko se je delo očetov premaknilo na področje izven doma« (Gillis v Brannen 2003: 23). Vendar izgube avtoritete in prestiža ne moremo enačiti s premikom dela na področje zunaj doma, kajti tudi s

premikom oziroma svojo hraniteljsko vlogo so moški oziroma očetje v primerjavi z materami ohranili svoj superiorni položaj v družini. Prav njihova vloga glavnega hranitelja je omogočala potrditev in utrditev njihovega privilegiranega položaja.

Knjnj opozarja tudi na **krizo v pravnem položaju** očetov. Idejo zagovarja s tezo, da ob pojavu krize očetovstva pride do ustanovitve organizacij, ki se bojujejo za ohranitev njihovih tradicionalnih pravic. Kot primer navaja zahteve po zaupanju otrok v varstvo in vzgojo po ločitvi staršev, po zagotavljanju pravice, da svojim otrokom dajo mesto znotraj novih reorganiziranih družin, hočejo pa imeti tudi pravico, na primer pri odločitvah o splavu. Krizo v pravnem položaju očetovstva pripisuje rastočim stopnjam razvez in spreminjajoči delitvi dela med spoloma znotraj družine, čemur sledi, da je najbolj primeren skrbnik otrok po ločitvi tisti starš, ki je najboljši skrbnik pred ločitvijo, kar pomeni, da so otroci po ločitvah najpogosteje zaupani materam (glej Knjnj 1995: 8). Vendar je treba dodati, da omenjena domnevna kriza v pravnem položaju temelji na tem, kako država zavaruje osebe, ki ne morejo poskrbeti za svoje pravice in koristi (otroke). Položaj očetov tako ne izhaja zgolj iz njihove pozicije, temveč iz pozicije varovanja otrokovih koristi, ki so, kot bo razvidno v naslednjih poglavjih, temeljni dejavnik pri odločanju o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev, kadar starša ne živita več skupaj.

Če pogledamo značilnosti družinskih politik, ugotovimo, da švedski model po razvezah staršev zagovarja deljeno skrbništvo¹. Hkrati je tudi po drugih državah opaziti vse več primerov, da je skrbništvo praviloma dodeljeno obema staršema (npr. Nemčija). Avtorica ugotavlja, da je najbolj primeren skrbnik otrok po ločitvi tisti starš, ki je najboljše izvrševal skrbstveno vlogo pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti, zato se postavlja vprašanje, ali je majhen odstotek zaupanja otrok očetom odraz njihove skrbstvene vloge pred razvezo, njihove (ne)pripravljenosti prevzemanja glavne skrbi ali gre v resnici za neenako obravnavo sicer enako ustreznih staršev.

Biološka kriza v starševstvu je naslednji obravnavani vidik, zagovarjan s tezo, da ženske pridobivajo vse večji nadzor nad reprodukcijo. »Odnos med spolnostjo in reprodukcijo ni več avtomatičen«, zato se je zmanjšal nadzor očetov nad žensko reprodukcijo (op. cit.: 9).

---

¹ Pojem skrbništvo je neposredni prevod angl. različice pojma »custody«, vendar v slovenski terminologiji družinske in socialne zakonodaje pomeni popolnoma drug vidik varovanja koristi oseb, ki same ne zmorejo poskrbeti za zaščito svojih koristi in pravic. Skrbništvo v tem primeru označuje zaupanje otroka v varstvo in vzgojo enemu od staršev, za kar se je v preteklih desetletjih uporabljal pojem »dodelitev otrok«.

Avtorica izpostavlja *možnosti* žensk, da reprodukcijo nadzorujejo, da se o njej odločajo, kar je mogoče zaradi dostopnosti kontracepcije, pravice do splava, zaradi večje družbenoekonomske neodvisnosti žensk. Z omenjenimi razlogi zagovarja tezo o krizi biološke vloge očetov, pri čemer pozablja, da je primarna skrb za otroka še vedno vnaprej pripisana materi in ne očetu, katerega vloga je, ne glede na njegovo vpletenost v družino oziroma sovpadanje z ideologijo novega očeta, še vedno sekundarnega pomena, iz česar tudi izhaja pravica do nadzorovanja reprodukcije. Zato bi z omenjenimi argumenti lahko zagovarjali zgolj tezo o krizi biološke danosti starševstva, ki je danes večinoma podrejena načrtovanju in nadzorovanju rojstev, zaradi česar ne smemo razmišljati o biološki krizi, temveč o liberalizaciji odločitev, ki zadevajo sprejemanje starševskih vlog.

Tudi Faludijeva ob raziskovanju izkušenj moških ob koncu 20. stol. opazi, da sodobna družba moškim na različnih področjih ne daje varnosti, v čemer prepozna krizo. Na področju trga dela opazi večanje brezposelnosti, nižanje plač, podaljševanje delovnega časa ter prisotnost stalnega strahu pred dopustitvijo, s čimer je spodkopana prej trdna vloga moškega kot hranitelja družine. Na področju družinskega življenja avtorica opazi nestabilnost razmerij, prav tako je spodkopana vloga moških v javni sferi (cerkev, politika, lokalna društva). Te spremembe so s kulturo potrošnje privedle do dvoma o lastni vrednosti in uporabnosti, kar naj bi pomenilo krizo moškosti (Faludi v Giddens 2002: 123).

Avtorica pozablja, da negotovost v družbi velja tako za ženske kakor za moške in ni omejena le na moške. Negotovost, nepredvidljivost, tveganje in stalno spraševanje o tem, kdo smo in kam gremo ter pluralizacija prehodov v življenjskih obdobjih, so namreč temeljne značilnosti časa, v katerem živimo.

Če povzamemo, lahko rečemo, da se ideje krize očetovstva navezujejo predvsem na vlogo oziroma ideal sodobnega očeta, ki je skladno s širšimi družbenimi spremembami neizogibno preoblikovana vloga. Kriza se nanaša zgolj na krhanje preteklega ideala, ne pa na očetovstvo, ki s tem, da se spreminja, kaže na sposobnost prilagajanja širšim družbenim spremembam.

2.4 Teorije generativnega očetovanja

Ta pristop v pojasnjevanju očetovstva je v primerjavi s teorijami kriz optimističen, saj se nanaša na pozitivno razlago očetovstva. V generativni teoriji očetovstva primanjkuje kritičnosti in preseganja idealnega modela na popolnoma drug način, ker se očetovstvo prikazuje kot projektno delo, vezano na odraslost, ki v enaki meri velja za vse moške (zaradi izhodiščnih predpostavk, ki jih predstavljam pozneje). Te teorije očetovstva se v izhodišču navezujejo na Ericsonov koncept generativnosti, ki izpostavlja skrb in prispevek za življenje prihodnjih generacij, model pa je, po mnenju zagovornikov, primeren za razlago odgovornega očetovstva.

2.4.1 Temelji za oblikovanje teorije generativnosti

Teorija po mnenju zagovornikov (Hawkins in Dollahite 1997, Holland 1998) presega t. i. perspektivo o nezadostnosti vloge, ki očetovstvo razlaga zgolj kot družbeno vlogo. Hawkins in Dollahite kritizirata paradigmo primanjkljaja in z njo »perspektivo neustreznosti vloge, ki poudarja nezadostno prilagoditev očetov družbenozgodovinskim spremembam; upor proti spremembam v sodobnih družinskih vlogah; uživanje privilegija v družini in ignoranco, nekompetenco ali okornost v negovanju otrok« (Hawkins in Dollahite 1997: 1). Koncept generativnega očetovanja izpostavlja tezo o očetovstvu kot »generativnem delu«, zato se za omenjeno »delo« uporablja kar izraz »fatherwork« (delo očetov), ki je definiran kot neprestana skrb za in o otrocih (ibid.).

Generativni pristop izvira iz psihološkega in družbenokulturnega vidika. Generativnost se oblikuje v odraslosti kot *notranja želja*, potreba po simbolni nesmrtnosti in po tem, da nas nekdo potrebuje, ter hkrati kot *kulturna zahteva*, skrb za in skrb o prihodnji generaciji. Oboje skupaj oblikuje zavestno skrb in predanost delovanju, ki, z namenom povezovanja generacij in zagotavljanja kontinuitete, neguje, obdeluje, varuje, ohranja in vzdržuje vse, kar se v tradicijah zdi vredno (glej McAdam in de St. Auburn v Holland 1998).

2.4.2 Generativni tipi in kategorije generativnega dela

Generativnost je po Ericsonu ena izmed glavnih življenjskih nalog in temelji na povezanosti s skrbjo odraslih za njihove potomce kot člane prihodnje generacije. Ericsonov koncept se uporablja za razlago značajskih lastnosti, ki se kot rezultat zrelosti in interakcije z okoljem, ki socializira, pojavijo na posebnih stopnjah življenjskega cikla. Generativnost je pri Ericsonu opisana kot potreba, gon, skrb, naloga. Kotre generativnost opisuje kot koncept, ki spodbuja refleksijo prizadevanj človeka, ki so usmerjena k prihodnosti in zaobjamejo ne le pojmovanje potomstva, temveč tudi družbeno in kulturno skrb za njihovo nadaljnjo eksistenco. Kotre razvije teorijo generativnosti, v kateri opisuje štiri ključne tipe generativne skrbi:

- **biološka**: spočetje, rojevanje in skrb za dojenčka, ki je generativni objekt;
- **starševska**: negovanje in vodenje otrok znotraj družinskih tradicij; generativni objekt je otrok;
- **tehnična**: veščine poučevanja in prenašanja simbolnega sistema; generativni objekt so vajenci in veščine;
- **kulturna**: ustvarjanje, preoblikovanje in ohranjanje simbolnega sistema ali srca kulture in prenašanje slednje potomcem; generativni objekt so potomci in kultura.

(glej Kotre v Holland 1998).

Tabela 2.1: Model konceptualne etike očetovanja kot generativnega dela

Pogoji in omejenosti generativnega dela	Ustrezne potrebne kategorije generativnega dela	Odgovornosti in sposobnosti generativnega dela	Namerne posledice generativnega očetovanja
ODVISNOST biofizična in psihosocialna	ETIČNO DELO zagotavlja varno okolje, odziva se na potrebe in želje	<i>Očetje naj bi bili in so lahko predani, izbirajo</i>	MORALA
POMANJKANJE materialno inčasno	NADZORSTVO zagotavlja vire in priložnosti	ustvarjajo, posvečajo	PRODUKTIVNOST
SPREMEMBA sistematična in kaotična	RAZVOJNO DELO ohranja pogoje podpore, prilagaja se razl. položajem	skrbijo, spreminjajo	ZRELOST
MEDSEBOJNA ODVISNOST medosebna in emocionalna	ODNOSNO DELO pospešuje povezanost, spodbuja razumevanje	povezujejo, komunicirajo	LJUBEZEN

Vir: Dollahite, Hawkins in Brotherson 1997: 24

Kategorije generativnega dela so štiri in obsegajo etično delo, nadzorništvo, razvojno ter odnosno delo. **Etično delo** prežema vsa področja dela očetov in je njihov nujni del zaradi podaljšanih biološke in ekonomske odvisnosti, ki sta značilni za človekove potomce. Etično delo vključuje predanost k zagotavljanju varnega okolja za otroka in pomeni odziv na otrokove potrebe in želje. Jedrni princip je tako delovanje moralnega agenta, ki deluje skladno s koristmi prihodnje generacije (Dollahite, Hawkins in Brotherson 1997: 27).

Nadzorništvo je treba razumeti v kontekstu realnih materialnih potreb, omejitev in celovitih odločitev. Nadzorništvo je nujni del vloge očetov zaradi ovir znotraj družinskih in očetovih virov in obsega prizadevanja za zagotavljanje virov za otroke in družino ter za zagotavljanje priložnosti, da se otrok razvije in nauči skrbeti za svoje potrebe ter psihične in psihosocialne potrebe drugih ljudi. Temeljni princip omenjenega koncepta je zagotavljanje virov in priložnosti ter posvečanje energije nekoga za korist prihodnjih generacij (op. cit.: 28).

Razvojno delo je nujno zaradi sistematičnih in kaotičnih sprememb pri otrocih, očetih, družinah in drugih sistemih, s katerimi vstopajo v interakcijo otroci. Razvojno delo vključuje prilagodljivo in skrbno prizadevanje za vzdrževanje podpornih pogojev za otrokov zdrav razvoj in njegovo rast ter za prilagajanje različnim položajem. Jedrni princip je promocija in podpora rasti prihodnjih generacij. Razvojna dimenzija izhaja iz Ericsonovega koncepta generativnosti ali skrbi za prihodnjo generacijo kot centralno psihosocialno razvojno nalogo odraslosti. Etični vidik razvojnega dela vključuje pomoč otrokom, da postanejo celostne osebe (ibid.).

Četrta kategorija dela očetov je **odnosno delo**, ki vključuje pospeševanje povezanosti med otrokom in ljudmi, ki vstopajo v njegovo življenje, in spodbuja razumevanje med otrokom in drugimi ljudmi ter pomaga otroku razumeti potrebe ljudi, ki ga obdajajo. Jedrni princip je lahko izražen kot gradnja zdravih odnosov in gojenje ljubezni med generacijami (op. cit.: 29).

Laqueur razvije »delovno teorijo starševstva«, znotraj katere izpostavi pomen emocionalnega dela. Teoretik zavrača delitev starševskih vlog na podlagi naravnih bioloških nasprotij, ki po njegovem mnenju ne obstajajo. Spol pomeni družbeno vsiljeno delitev med moškim in žensko in prav kulturna ukoreninjenost moških ter ženskih vlog je po njegovem zelo očitna, kar zagovarja z argumentom, da se o materinstvu vedno govori kot o dejstvu, očetovstvo pa je zgolj ideja (glej Laqueur 1992:155–158). Če je očetovstvo zgolj ideja, pomeni, da ni

implicitna vsakemu moškemu, ki je oče, je le ideja, o kateri lahko razpravljamo, jo spreminjamo, sprejmemo ali zavrnemo.

Vsaka oblika dela očetov naj bi skladno z idejo o generativnosti prinašala očetom, ki skrbijo za svoje otroke, novo vrsto radosti:

- pri etičnem delu naj bi radost izvirala iz izbire, da storimo nekaj, kar si je nekdo naložil kot dolžnost do otrok in do pomoči članom prihodnjih generacij, da bodo postali moralne osebe;
- radost nadzorništva izvira iz prizadevanj po soočenju z materialnimi potrebami otrok in iz pomoči članom prihodnje generacije, da bodo postali produktivni ljudje;
- razvojno delo prinaša veselje, ko se vidi zdrava rast otrok in v pomoči članom prihodnje generacije, da postanejo zreli ljudje;
- izvor radosti pri odnosnem delu je v ustvarjanju in vzdrževanju zdravih zvez z otroki in v pomoči članom prihodnje generacije, da postanejo ljubeči ljudje (glej Dollahite, Hawkins in Brotherson 1997: 28–29).

Kakor pojasnjujejo avtorji, koncept dela očetov (fatherwork) vključuje tako plačano delo kot neplačano gospodinjsko delo. Plačano delo je razumljeno kot pomembno področje za očetovo generativno delo, predvsem zaradi prispevka k blagostanju otrok, vendar se delo očetov kljub nekaterim skupnim značilnostim razlikuje od trga dela v različnih točkah:

- usmerjenost tržnega dela k produktom, očetovo delo je usmerjeno k ljudem;
- pogosta omejenost tržnega dela na določen čas in prostor, očetovo delo ni omejeno;
- tržno delo je ekonomska dejavnost za pridobivanje zaslužka, delo očeta pa je etična dejavnost, namenjena članom družine (Dollahite, Hawkins in Brotherson 1997: 22).

Predstavljeni model generativnega očetovanja je ideološki, saj se omejuje na razlago, kaj očetje lahko storijo za svoje otroke in kaj naj bi storili, pri čemer naj bi glavni motivi izhajali iz notranjih želja na eni strani in kulturnih zahtev na drugi. Notranje želje, ki se nanašajo na potomce, naj bi vodile h kakovostni skrbi za lastne otroke, vendar zagovorniki pristopa pozabljajo, da mora najprej omenjena želja obstajati, da se lahko uresničuje. Teorije generativnega očetovanja sicer izpostavljajo kulturno dimenzijo oziroma zahteve po »dobrem« očetovanju, vendar so notranje želje po skrbi za otroka v vsakem posameznem primeru različno močne, kot je različno močan vpliv kulturnih zahtev, česar pa ta teorija ne priznava.

2.5 Teorije socialnega konstrukcionizma

Leče socialnega konstrukcionizma, povezane s postmodernizmom, na področjih sociologije, psihologije in družinske terapije priznajo heterogenost lokalnih in globalnih družb ter se osredotočijo na fleksibilnost in družbene spremembe. Socialni konstrukcionizem izpostavlja dejavnost članov družbe pri oblikovanju družbene stvarnosti (glej Dienhart 1998: 9).

Pri pregledu literature, ki se ukvarja s teoretiziranjem očetovstva, hitro ugotovimo, da so prav teorije socialnega konstrukcionizma najpogosteje uporabljene za razlago fenomena novega očetovstva. Čeprav teorije ne izpostavijo terminologije novega očeta, skušajo predstaviti razlage razvoja in determinant starševskih praks. Med teoretiki oziroma teoretičarkami lahko izpostavimo T. Arendell, U. Bjornberg, A. Dienhart in K. Gerson.

2.5.1 Družbeni dejavniki konstruiranja očetovstva

Perspektiva socialnega konstrukcionizma izhaja iz predpostavke, da je starševstvo naučeno, pogojeno s socialnozgodovinskimi okoliščinami in ni biološko determinirano. »... Starševstvo ni samo ali predvsem rezultat bioloških imperativov ali genskih vtisov. Starševske aktivnosti niso 'naravni' odnosi, ki izvirajo iz sposobnosti reprodukcije. Način skrbi za otroke, vzgoja in socializacija v življenje v skupnosti; so socialni procesi – dinamični, brezkončni in vzajemni. Multidimenzionalno in kompleksno starševstvo vključuje različna obnašanja, veščine in cilje, ki so naučeni skozi participacijo v socialni skupnosti.« (Arendell 1997: 3). Iz navedenega izhaja, da je tudi očetovstvo naučeno s pomočjo udeležnosti v družbene procese. Zaradi poudarjanja glavne vloge žensk v družini so se teorije socialnega konstrukcionizma prvotno nanašale predvsem na materinstvo in manj na očetovstvo, kar se je spremenilo z večjim zanimanjem za vlogo moških znotraj družine.

Izhajajoč iz omenjenega pristopa, se sodobno očetovstvo razume kot rezultat socialne interakcije z okoljem in je vzdrževano ali preoblikovano s kolektivno akcijo. Na oblike očetovstva tako vplivajo demografske spremembe, zgodovinski dogodki, kulturne norme in vrednote, sistemi stratifikacije ter tako razvoji in premiki znotraj družine kakor znotraj širših družbenih struktur in organizacij. Relevanten je torej kulturni pomen starševstva in s tem tudi očetovstva, ki temelji na tradiciji, praksah in ideologiji družbe, v kateri smo (op. cit.: 4).

Očetovstvo je odvisno predvsem od kulturnega konteksta, ki obsega mnoge dejavnike, katerih spremembe posledično determinirajo spremembe znotraj starševstva. Teorija socialnega konstrukcionizma predvideva neprestano preoblikovanje in redefiniranje pomenov, ki se nanašajo tudi na družinsko življenje in na dojetanje starševstva. »Socialna konstrukcija očetovstva se razvija poskusno, tako na družbeni ravni v smislu politike, ki spodbuja moške k večji starševski aktivnosti, kakor na osebni ravni v smislu vsakdanjih življenjskih praks.« (Bjornberg 1992: 18).

Zagovornica teorije socialnega konstrukcionizma, T. Arendell, izpostavlja spremembe v konceptu otroštva, ki so po njenem mnenju močno vplivale na starševstvo. Otroci so pridobili večjo emocionalno vrednost, počasi se širijo tudi njihove pravice. Narašča tudi posredovanje države, ki s svojimi politikami socialne blaginje skuša zmanjšati negativne posledice zloma tradicionalnih institucij. S širitvijo državne avtoritete so starši na eni strani pridobili nove in podaljšane dolžnosti, na drugi strani pa se je zmanjšala avtoriteta, ki se nanaša na potomce (glej Arendell 1997: 8–9).

Na starševstvo, in sicer tako materinstvo kakor očetovstvo, vplivajo tudi drugi dejavniki, kot so primarne kulturne ideologije, demografske težnje, sistemi stratifikacije (etnična, spolna, ekonomska, rasna), imigracije in nenazadnje na starševske sloge vplivajo tudi značajske lastnosti očetov in mater ter njihov družbenoekonomski status (ibid.). Raznovrstnost vzorcev očetovanja lahko razlagamo z različnimi pristopi. Prvi, psihološki pristop, izpostavlja raznovrstne izkušnje otroštva, ki so pogosto predstavljene kot izhodiščna točka psihološkega razvoja posameznika. Vendar ne moremo reči, da izkušnje iz otroštva pomenijo enostavno reprodukcijo doživetega, saj moški ponavadi v odraslosti vstopijo v kompleksni svet, ki zahteva ponovne ocene pomenov življenja njegovih staršev in njegovih prvotnih pogledov na družinsko življenje. Otroštvo pomeni izhodišče, vendar ne more določati ali zavirati preobratov v odraslosti (glej Gerson 1997: 131).

Drugi pristop temelji na tezi, da kulturne vrednote in pričakovanja producirajo obnašanje moških in da so kulturne spremembe predhodne spremembam v obnašanju. Toda na tej točki Gersonova ugotavlja, da imajo norme, vrednote in verovanja, ki se nanašajo na moškost, globlje zgodovinske korenine in ne morejo vključevati le sodobnih teženj, ter da je kulturna tradicija moškosti preveč celovita, da bi zagotovila enostavno podlago individualnega

obnašanja. Moški so izpostavljeni paradoksalni kulturni zapuščini, ki poudarja različne vrednote (npr. svoboden moški brez obveznosti vs. moški kot hranitelj družine vs. emocionalen, predan in ljubeč moški) in s tem kulturne ideale, ki so si mnogokrat celo nasprotni (op. cit. 132–137).

Tretja perspektiva v oblikovanju očetovstva izpostavlja vlogo moške dominantnosti, patriarhije. Institucionalne ureditve dajejo moškim moč in privilegij, ki ta privilegirani položaj ohranjajo. V javni sferi moški uživajo ekonomske in poklicne ugodnosti, v družinskem življenju so izključeni iz najmanj prijetnih opravil ter opravil, za katere je potrebno največ časa. Posledično ugodnosti na delovnem mestu moškim dajejo ekonomsko in družbeno moč za izogibanje gospodinjskemu delu, ki spet privede do več prednosti moških na tekmovalnem trgu dela (glej Hartman et al v Gerson 1997: 137–138). Vendar se tudi na tem področju dogajajo spremembe. Zgodovinske prednosti moških, ki so bile nekoč zagotovljene, so zdaj odprte za diskusijo. Ker imajo moški različne priložnosti in se soočajo z različnimi ovirami, so razvili različne poglede na dominantnost in nadzor. »Ločeno od različnih življenjskih izkušenj, so moški razvili različne interese v procesu doseganja različnih sklepov, ki se nanašajo na prednosti in slabosti dominantnosti same.« (Gerson 1997: 141).

2.5.2 Raznovrstnost očetovskih praks

Zaradi raznovrstnosti dejavnikov, ki sooblikujejo vlogo očetov, teorije socialnega konstrukcionizma ne pristanejo na zagovarjanje zgolj enega modela starševstva, temveč pogosto priznajo soobstoj različnih tipov očetovstva. Gersonova v sodobni ameriški kulturi opazuje soobstoj treh tipov očetovstva. V prvo obliko umešča očete, ki družino, skupaj s pogosto zaposlenimi materami, ekonomsko preskrbujejo, vendar na drugi strani zavračajo enakopravno delitev dela znotraj gospodinjstva in ne sodelujejo pri skrbi za otroke. Očetje, ki sodijo med hranitelje, niso sledili toku družbenih sprememb, temveč so svoj način očetovanja razvili na ideološki tradiciji. Ti očetje imajo ponavadi dobre službe, hkrati pa živijo z ženskami, ki so pripravljene in sposobne prevzeti vse gospodinjske obveznosti. Uspešnost v svojem poklicu in na gospodinjstvo vezane partnerke pomenita podporo očetovstvu, ki poudarja svoj ekonomski prispevek znotraj družine (glej Gerson 1997: 119–125).

Drugo skupino očetov sestavljajo tisti, ki zavzemajo avtonomno pozicijo, v kateri iščejo svobodo in se izogibajo vsakim družinskim obveznostim. Razlogi za visok delež omenjenih očetov so razveze, časovno preložene poroke, zunajzakonska rojstva, ki v določenih primerih privedejo do dejstva, da matere v pretežni meri same skrbijo za svoje otroke. Očetje uporniki ponavadi niso tako uspešni na delovnem mestu in so zagovorniki stabilne delovne kariere, ki jo kombinirajo z visoko mero avtonomije in se zato pogosto odločajo za različne strategije dela (samozaposlitev, pogosta menjava službe, zavračanje dela ...). Iz omenjenega naj bi izviralo zavračanje očetovstva ali ekonomske odgovornosti očetovstva. Moški iz omenjenega tipa očetov naj bi bili tudi pogostejše v sporih s svojimi partnerkami, zato so bolj naravnani za odprta intimna razmerja. Pogosto naj bi imeli z otroki negativne izkušnje (ibid.).

Podobe tretje oblike očetovstva so bolj optimistične, saj se nanašajo na perspektivo naraščanja deleža novih očetov, ki si z materami delijo skrb za otroke. Omenjena oblika očetovanja je skladna s fenomenom novega očetovstva; zaradi vključenosti v skrb za otroke te očete imenujemo tudi aktivni očetje. Gersonova razlaga, da so taki očetje razvili bolj rahle vezi z delom, na drugi strani pa močnejše vezi znotraj družine. Oblikovanje drugačnih odzivov na delo je posledica temeljnih razlik v njihovih odnosih z ženskami in v izkušnjah z otroki. Večina vključenih očetov ima razmerja z ženskami, ki imajo lastno poklicno kariero. Kombinacija dejstev, da moški nimajo več izključne ekonomske vloge ter da imajo partnerke, ki zagovarjajo participacijo moških pri vzgoji in negi otrok, ter pozitivna izkušnja z otroki, ki očetom pomeni zadovoljstvo, je omogočila oblikovanje modela aktivnega očetovstva (ibid.).

Socialni konstrukcionizem ne zagovarja enosmernega razvoja očetovskih praks, temveč upošteva različne dejavnike, ki vplivajo na konstrukcijo starševstva. Raziskave očetovstva, ki za svoj teoretski okvir uporabijo omenjeni pristop, izpostavljajo sočasni soobstoj različnih očetovskih praks (Gersonova, 1997, govori o očetih hraniteljih, očetih upornikih ter vključenih očetih, Dienhartova, 1998, v raziskavi o deljenem starševstvu ugotovi različne sloge, vse od staršev, ki si izmenjujejo naloge, do npr. očetov, ki ostanejo doma in skrbijo za družino), ki jih skušajo razložiti s širokim spektrom dejavnikov oblikovanja očetovskih praks.

2.6 Poststrukturalistične teorije očetovstva

Poststrukturalistične teorije starševskih vlog pomenijo okvir, v katerega postavljamo analizo obravnave očetovstva in materinstva v razveznih postopkih oziroma postopkih odločanja o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo, saj z izpostavljanjem pomena jezika in diskurza priznavajo pomen konstruiranja in odražanja družbeno sprejemljivih starševskih vlog v sodbah o zaupanju otrok.

Teorije socialnega konstrukcionizma so podlaga za razvoj poststrukturalizma oziroma so v mnogih točkah izhodišče poststrukturalističnega pristopa. Družbeni in kulturni procesi so tako še vedno temelj znanja in razumevanja realnosti, vendar poststrukturalizem zavrača skrajni relativizem socialnega konstrukcionizma, po katerem so »telesa in identitete brezkončno prilagodljive ali 'napisane na osnovi' družbenih in kulturnih procesov« (Lupton in Barclay 1997: 10).

2.6.1 Povezava diskurza in identitete kot temelja poststrukturalistične obravnave očetovstva

Kako razumemo starševstvo, kakšne so prevladujoče norme ter vrednote v zvezi z njim, je torej družbeno konstruirano. Poststrukturalizem naredi korak naprej in analizira »sredstva«, s katerimi nas družba poziva oziroma nagovarja kot subjekte. Zato gre v poststrukturalističnih razlagah očetovstva za analizo jezika oziroma prevladujočega diskurza, ki v neki družbi obstaja v določenem času. Ali kot pravita Luptonova in Barcleyeva, je »... ena izmed glavnih karakteristik poststrukturalizma 'lingvistični preobrat' ali pozornost, namenjena konstitutivni vlogi jezika v ustvarjanju predstav o realnosti« (Lupton in Barclay 1997: 8).

Diskurzi so kot načini okvirjanja, govorjenja in pripisovanja pomenov, prizorišče boja, ki je odprto izzivom drugih diskurzov. Eni diskurzi so tako močnejši kot drugi in zato dojeti kot resnica. Kot pravi Foucault, je »resnica« povezana s sistemi moči, ki to resnico proizvajajo in vzdržujejo, in z učinki moči, ki jih povzročajo in širijo. To je še posebej značilno za diskurze, ki jih posredujejo privilegirane in avtoritativne družbene institucije, kot na primer vlada, množična občila, pravni sistem, medicina in javno zdravstvo, religiozne institucije in izobraževalni sistem. Družina je prizorišče diskurzivnih posredovanj članov omenjenih

institucij oblasti, ki skušajo dati v okvir njene pomene in regulirati njene člane (op. cit.: 9). Ko nastane novo besedišče za razumevanje različnih tematik, misli in pojmi ter teorije, ki jih ti pojmi izražajo, začnejo pronicati v družbeno življenje in ga pomagajo preurejati. Diskurz postane konstitutiven za družbeno realnost, ki jo upodablja. Foucaultu se ta postopek zdi fiksni in enosmeren vdor »moči-vednosti« v družbeno organiziranost. Vendar moramo na ta pojav, ne da bi zanikali njegovo povezanost z močjo, gledati bolj kot na *institucionalno refleksivni pojav* in kot na nekaj, kar je nenehno v gibanju. Institucionalen je zato, ker je temeljni strukturni element družbene dejavnosti v sodobnih okoljih. Refleksiven je zato, ker izrazi, ki jih vpeljuje, da z njimi opisuje družbeno življenje, rutinsko stopajo v družbeno življenje in ga preoblikujejo, ker postanejo del okvirov delovanja, ki jih privzamejo posamezniki in skupine (glej Giddens 2000: 35).

Po Foucaultu se identitete konstituirajo z močjo diskurza, saj diskurz proizvaja, kar poimenuje in regulira. Moč je prisotna povsod in ni konceptualizirana zgolj kot zunanji vpliv, ki skuša s prisilo zatreti delovanje človeka, in tudi ni omejena zgolj na institucije, določene skupine, temveč je sistem, ki se ima za produktivnega. Moč in diskurz sta v tej perspektivi medsebojno povezana in delujeta skupaj v konstituiranju subjektivitete in družbenih odnosov. Diskurzi tako odražajo in reproducirajo odnose moči, na drugi strani pa moč producira diskurze (glej Lupton in Barclay 1997: 11).

Z identiteto, s predstavo o tem, kdo posameznik misli, da je, in o tem, kako ga širša družba prepozna kot starša, so povezane tudi prakse očetovstva in materinstva. Očetovstvo tako razumemo kot del identitetnega projekta, ki je odvisen od vsakega posameznika. Segment identitete moškega kot očeta pomeni soglasje lastnih definicij ustreznih oblik očetovanja in širših družbenih definicij dopustnih oblik očetovanja. Vsekakor je razmerje izjemno kompleksno in fluidno, pri čemer igra diskurz pomembno vlogo. »Za oblikovanje in vzdrževanje subjektivitete je bistvenega pomena diskurz.« (Lupton in Barclay 1997: 9). Ubesedena predstava sebe vključuje tudi široko polje prej utrjenih diskurzov, ki krožijo v širši družbi in znotraj specifičnega družbenega konteksta. Podobno so tudi ljudje v odnosu z drugimi v diskurzivnih interakcijah določeni kot posamezniki z določenimi lastnostmi, vlogami ipd. Zato je uporaba diskurza konstitutivna za oblikovanje dožemanja in razumevanja sebe in drugih. Subjektiviteto, ki postaja centralna tema sodobne družbene in kulturne teorije, lahko definiramo kot različne oblike sebstva, s katerimi se posamezniki doživljajo in definirajo. Znotraj pozitivističnih družboslovnih znanosti in zdravstvenih ved je pojmovanje

sebstva veljalo kot fiksna identiteta, poststrukturalistični pristopi pa subjektiviteto v posameznikovem življenjskem poteku večinoma razlagajo kot dinamično in heterogeno. Na poststrukturalistično obravnavo imajo izjemen vpliv Foucaultovi prispevki o tem, kako so pojmovanja subjekta odvisna od zgodovinskega trenutka in se neprestano oblikujejo ter preoblikujejo z diskurzom. Foucault je trdil, da ne moremo sprejeti pojmovanja sebstva, kot da obstaja pred družbenimi in kulturnimi procesi (op. cit.: 8).

Eden ključnih dejavnikov oblikovanja identitete je spol. Connel pravi, da oblikovanje in vzdrževanje spola lahko razumemo kot obliko dela na sebi, ki vključuje tako telesne prakse, prakse komuniciranja kakor tudi prakse razmišljanja. Te prakse nevidno zavzamejo mesto znotraj institucij, kot so družina, delovno mesto, izobraževalni in pravni sistem ipd. (glej Connel v Lupton in Barclay 1997: 12). Iz omenjene perspektive lahko moškost razumemo kot kontekstualno lastnost, ki se spreminja znotraj kultur in družbenih razredov. Vendar ne moremo govoriti o enotnem konceptu moškosti, temveč o hkratnem obstoju različnih konceptov celo znotraj enega kulturnega okolja (Lupton in Barclay 1997, Švab 2000). Hkrati tako obstaja več sprejetih konceptov moškosti, med katerimi so nekateri dominantni in znotraj širšega družbenega kroga bolj sprejeti kot drugi.

Poststrukturalistično pojmovanje odnosov med diskurzom in identiteto, povezano s sodobnimi redefinicijami moškosti in s trenutnim poudarjanjem performativne dimenzije spola, vpliva na to, kako naj razumemo koncept »očeta«. Identiteta očetov je namreč močno vezana na pojmovanje moškosti. V družbah vedno obstajajo ideje, norme in nazori o tem, kaj pomeni biti »pravi moški«. Te ideje so bile do nedavna oblikovane na podlagi razlikovanja med moškim in žensko; takrat so bile ženske lastnosti, karakteristike znotraj pojmovanja »prave moškosti«, nesprejemljive. Prav tako je bilo s pojmovanji o »dobrih očetih«, ki naj bi predstavljati nasproten pol materam (npr. avtoritarnost, strogost, nepopustljivost). Danes pa nasprotno nekateri avtorji (glej v Lupton in Barclay 1997) ugotavljajo, da se prav v zvezi z družbenimi pričakovanji, ki se nanašajo na »dobre očete«, vse bolj izpostavljajo lastnosti in naloge, ki so bile v preteklosti pripisane ženskemu spolu, tj. nežnost, čutnost, emocionalnost tudi oziroma predvsem v skrbi za otroke.

Prevlada diskurzov o novih, vključenih očetih pomeni poenotenje ideala novega, aktivnega očeta, ki naj bi imel vpliv na čim večjo skupino očetov, zato skuša zabrisati razlike med različnimi načini udejanjenja očetove starševske vloge. Koncept očeta ali očetovstva pa je v

praksi prej večplasten kakor unitaren, saj se glede na kontekst spreminja celo za posameznika (op. cit.: 16).

Če povzamemo, gre torej za zapleteno vzajemno povezavo med diskurzom in vsakdanjo prakso. Diskurz vpliva na oblikovanje vsakdanjih praks ljudi, na drugi strani pa, obratno, prakse ljudi oblikujejo prevladujoči diskurz oziroma, na primer popularna ali medicinska besedila, ki poudarjajo pomen udeležbe moških ob rojstvu otrok, izpostavljajo potrebo po zgodnjem vzpostavljanju vezi med očetom in otrokom ter po občutku bližine z otrokom in partnerko; bodo najverjetneje prispevala k odločitvam moških, ali bodo prisotni ob rojstvu svojega otroka ali ne. Več kot je prisotnih moških ob rojstvu otrok, več pisnih virov lahko izpostavlja pomen tovrstne udeležbe, kar identificira »normo« ali »trend«, ki vzdržuje in podpira prakso (op. cit.: 9–11).

2.6.2 Oblikovanje očetovstva prek družinske politike

Odnos družbe do očetovstva oziroma poskus vpeljave primernih in zelenih praks očetovstva v vsakdanje življenje se danes jasno kaže tudi znotraj oblikovanja socialne in družinske politike, ki s pomočjo zakonodaje sooblikujeta družbeno želeno in sprejemljivo vlogo očeta v skrbi za otroke. S pomočjo analize politik oziroma spremljanja implementacije očetovskih pravic in dolžnosti namreč lahko ugotovimo težnje posameznih držav, da bi očete vključile v aktivno skrb za otroke ali njihovo dopuščanje odsotnosti očetov v skrbi za otroke.

Raziskave učinkov družinske politike so pokazale, da javna politika krepi različne družinske tipe. Nekateri politiki na podlagi ideje o »ločenih sferah« podpirajo razlikovanje moških in ženskih vlog. Nekateri sistemi omogočajo ženskam, da ostanejo doma, ne zagotavljajo pa jim pogojev za vrnitev na trg dela v obliki organizacije dnevnega varstva otrok ali zagotovila za vrnitev na delovno mesto, ki ga je ženska imela pred rojstvom otroka. Ti sistemi moškim, katerih partnerke ostanejo doma in skrbijo za otroke, ponujajo različna nadomestila. Drugi sistemi spodbujajo enakost spolov in ponujajo nadomestila izgubljenih dohodkov enemu izmed staršev, ki skrbi za otroka, zagotovljeno pa ima tudi delovno mesto ter dnevno varstvo otrok. Prvi opisani model lahko poimenujemo »moški hraniteljski«, drugega pa »delovno – skrbstveni« (Olah, Bernhardt in Goldshieder 2002: 26).

Analiza družinskih politik je Hobsonovo in Morgana (2002: 12–13) pripeljala do razlikovanja med tremi modeli političnih in očetovskih režimov. Očetovski režimi se razlikujejo glede na pomen oziroma moč očetovskih dolžnosti ter pravic očetov. Za socialnodemokratski politični režim, kot primer navajamo Švedsko, je značilno, da vključuje močne pravice očetov in vpeljuje majhen obseg dolžnosti. Za liberalni politični režim je značilna pomoč na podlagi določanja povprečja in močna vloga trga pri zagotavljanju blaginje. Med liberalni model avtorja umestita Veliko Britanijo z močnimi dolžnostmi in srednje močnimi pravicami očetov ter ZDA s srednje močnimi dolžnostmi in pravicami očetov. Kot zadnji režim se izpostavlja konzervativni korporativizem s shemami socialnih zavarovanj, ki so odvisna od družbenega razreda in statusa. Med primeri so Nemčija, Nizozemska in Španija, ki zagovarjajo srednje močne ali šibke dolžnosti in pravice očetov.

Na rastočo središčnost očetov znotraj družinske politike opozarja več avtorjev (Collier 1999, Hobson in Morgan 2002, Knjin 2002 itn). Collier, ki je analiziral družinsko politiko Velike Britanije, ugotavlja, da je rastoča središčnost posledica spremembe v odnosu do razumevanja »blaginje otrok«. Prisotnost očetov se za otrokov razvoj predstavlja kot nujna. Avtor ugotavlja, da je v družinski politiki od sredine 80. let naprej in vse do danes razviden način, kako številne družbene in ekonomske spremembe vplivajo na status ideala »dobrega očeta«. To se dogaja skozi jezik, ki vse sodobne spremembe v družinskem življenju razlaga v kontekstu sprememb v odnosih med spoloma (glej Collier 1999: 42). Avtor dodaja, da kljub temu, da zakonodaja skuša rekonstruirati odnose med moškimi in otroki, ekonomski, pravni in kulturni diskurzi še vedno vztrajajo na poziciji, v kateri so moški kot družbeni agenti, če ne svobodni pa vsaj ločeni od številnih pomembnih vidikov družinskih, emocionalnih in ekonomskih obveznosti, ki se nanašajo na otroke. Trenutna družinska politika skuša poudariti razmerje med moškim in otrokom, ki temelji na deljenem starševstvu, vendar kljub temu glede starševskih odgovornosti ne moremo enačiti retorike z realnostjo (op. cit.: 46).

Collierjeva analiza pojmovanja očetovstva v družinski in socialni politiki Velike Britanije je pokazala, da:

- je koncept očetovstva nejasen, spremenljiv in brezkončen. Hkrati namreč obstajajo raznovrstni diskurzi očetovstva: dobri očetje/odsotni očetje/neodgovorni očetje/nezanesljivi očetje;
- sodobno kognitivno, etično in estetično pojmovanje moških ter odnosi med spoloma in individualne ali kolektivne izkušnje očetovstva vse pogosteje kažejo na krizo ter

nesoglasje na številnih točkah pojmovanja očetovstva (pojmovanja heteroseksualne moškosti na Zahodu postanejo konec 20. stoletja fragmentirana, razpršena, detradicionalizirana);

- model novega očetovstva, ki se je pojavil v 80. in 90. letih, še naprej uresničuje normativne predpostavke o družini, zakonu in spolnosti. Te predpostavke temeljijo na hierarhičnih binarnostih, ki so že v izhodišču ustvarile heteroseksualno razlikovanje;
- trenutna družinska politika ne posveča skrbi izzivanju socialnih struktur, ki nadaljujejo promoviranje obstoječih razlik med spoloma (malo poskusov podpore deljenega starševstva znotraj zakonske zveze, ni zagotovil možnosti usklajevanja dela in družine, reprodukcija tradicionalnih hierarhičnih pojmovanj očetovstva) (glej Collier 1999: 51–52).

Kakšne bodo prevladujoče prakse očetovstva, je odvisno tudi od socialne oziroma družinske politike. Diskurzi implementirane zakonodaje vplivajo na dejanskost očetovanja. Vpliv politike pa naj bi bil v primerjavi z manj namensko delujočimi množičnimi občili predviden, načrtovan in družbeno želen. Odraža vidik zelenih družinskih praks, kajti »najbolj zavestni in namenski poskusi povezovanja moških z očetovstvom ... potekajo prek političnega diskurza, nove zakone in prakse.« (Hobson in Morgan 2002: 1).

2.7 Raznolikost teorij in praks

Pregled teorij očetovstva je potrdil izjemno pestrost v poskusih razlage vloge očetov v skrbi za otroke, kar odraža »pojavnih raznolikosti očetovstva« (Švab 2000: 251). Nekatere izmed predstavljenih teorij razlagajo, kako se pomen očetovstva izoblikuje, druge, kakšne posledice ima, tretje, kaj vključuje. Raznovrstnost pristopov je mogoča prav zaradi legitimnosti različnih očetovskih praks. Slednje se kaže že v analizah prisotnih sodobnih oblik očetovstva, če pa se osredotočimo na primerjavo v različnih časovnih točkah, se ta raznolikost še poveča. Novi, aktivni oče je zgolj ena od legitimnih možnosti realizacije skrbstvene vloge očeta.

Nedvomno so poskusi redefinicije očetovstva poskus spremembe kompleksnih odnosov v zasebni sferi, smer vpliva pa je tudi obratna. Ali kot pravi Giddens (2000: 48), je »izum materinstva« natančno definiral vlogo, naloge in pričakovanja pri vzpostavljanju razmerja

med materjo in otrokom. Danes bi lahko govorili tudi o »izumu novega očetovstva«, ki naj bi se vse bolj približevalo vlogi mater, a med njima ostaja temeljna razlika: predano materinstvo ostaja brezpogojna zahteva, očetovstvo pa ena od alternativ očetovske vloge. Koliko je očetovstvo danes res že sprejeto v smeri pripoznanja večje vloge v skrbi za otroke, bo preverjeno v sedmem poglavju, ki bo namenjeno pregledu obravnave starševskih vlog v razveznih postopkih.

3 KONTINUITETA MATERINSKE VLOGE

V prejšnjem poglavju so bili izpostavljeni različni pristopi v pojasnjevanju očetovske starševske vloge, pri čemer se kar nekaj od predstavljenih teorij v enaki meri kot na očetovstvo nanaša na materinstvo, ga razlaga in opredeljuje dejavnike konstruiranja te družinske vloge (npr. teorija vlog, socialni konstrukcionizem, poststrukturalizem). Zato je namen poglavja o materinski vlogi predvsem odgovoriti na dve vprašanji, in sicer od kdaj se od žensk pričakuje, da so »že po naravi« predane skrbi za nego in vzgojo otrok in ali lahko danes znotraj materinstva prav tako kot znotraj očetovstva definiramo legitimnost različnih stopenj predanosti skrbi za otroke ali gre za bolj enovito družinsko vlogo, ki ne odpušča odstopanj od ideala skrbne, ljubeče, pozorne in potrebam otrok predane matere.

3.1 Interpelacija žensk v matere

Ekskluzivna materinska vloga, ki obsega izjemno pozornost do skrbi, nege in vzgoje otrok ter čustveno navezanost na otroke, je povezana z oblikovanjem predstav o otroštvu (Švab 2001: 98). Materinstvo, kot ga poznamo danes, se je oblikovalo v obdobju moderne meščanske družine. Interpelacija žensk v matere je omogočila nova pojmovanja o otroštvu, saj je »... konstruiranje družinske zasebnosti predpogoj in ne posledica 'rojstva otroštva', da pa bi bilo v družinski zasebnosti možno otroštvo v modernem pomenu, je bila predhodno potrebna interpelacija žensk v matere.« (Rener 1992: 108).

Razločevanje spolov, ki je za nekaj stoletij zaznamovalo smernice razvoja starševskih vlog, se je začelo z moderno meščansko družino in pojmovanjem meščanskega doma, katerega ureditev je odražala izoblikovanje »spolnih značajev« in delitev na žensko zasebno, družinsko sfero in moški poklicni svet (Sieder 1998: 126). Moška in ženska področja dela so bila sentimentalizirana in opremljena z atributi, »... ki niso več izhajali iz moškega ali ženske, ampak iz ideološke konstrukcije njunega spolnega značaja.« (op.cit. 127). Za meščanske ženske sta ostala zakon in družina edino družbeno poslanstvo. Interpelacija žensk v matere se tesno povezuje z argumentacijo naravne ženske skrbi za otroke. »Narava je tisti nujni

predpogoj, ki je torej omogočil interpelacijo žensk v moderno, skrbno, čutečo mater.« (Švab 2001: 110).

Konstituiranje moderne družine je vplivalo na oblikovanje še danes delujočega mita o materinski ljubezni. V času moderne družine sta se »... konstituirala otroštvo in mit materinske ljubezni, z eno besedo, konstituiral se je svet zasebnosti. V njem je dobila ženska posebno mesto in poslanstvo: vzdrževanje skupnosti ... na dva specifična načina, z delom brez plačila in s predajanjem, vdanostjo, ljubeznijo brez vračila ali kombinacijo obojega, z delom za ljubezen.« (Rener 2000: 283–284).

3.2 Enovitost in kontinuiteta skrbstvene vloge mater

Če smo na področju razmerij med očeti in otroki ter njihovo vlogo pri vsakdanji skrbi za otroke v prejšnjem poglavju opredelili predvsem pluralizacijo različno dejavnih očetovskih vlog pri skrbi za otroke in legitimnost tako odsotnega kot aktivnega očeta, se na drugi strani postavlja vprašanje, kako je danes opredeljena materina vloga.

Poslanstvo mater, kot je opisano v prejšnjem podpoglavju, je še danes delujoči ideal, ki se je zelo malo preoblikoval. Prav predajanje, ljubezen in skrb so atributi, ki ostajajo pripisani ženskam, predvsem materam. Diskurz matere kot primarnega starša je tesno zasidran v vsakdanje reprezentacije starševskih vlog v revijah za starše, kar odraža »... ideološko pozicijo naravnosti praks, ki so povezane z diskurzom matere kot primarnega starša« (Sunderland 2004: 118). Glavna skrb za otroke je predvsem materinska skrb, očetje pa nastopajo največ v vlogi pomočnikov.

Izhodišče kompleksnosti materinske vloge je v zahtevnosti skrbi za otroka, ki vedno bolj temelji na obvladovanju različnih znanj in veščin s področja skrbstvenega dela. Pričakovanja o »intenzivnem materinjenju« danes niso manjša, temveč le rahlo preoblikovana. Materina skrb za otroke danes ni več argumentirana z »naravnim materinskim instinktom«, kot je veljalo včasih, temveč mora temeljiti na razvoju starševskih spretnosti, ki se razvijajo s pomočjo pridobljenega znanja na podlagi prebiranja literature, pogovora z drugimi materami in interakcije z otrokom (glej Hays 1996). To, kar naj bi bilo naravno dano ženskam, nikakor

ne zadostuje več, potrebna so nova znanja, visoka ozaveščenost in predanost pri zagotavljanju pogojev za čim boljši otrokov razvoj.

V svojem bistvu, ki pomeni zahtevo po brezpogojni skrbi za otroke, se materinstvo vse od moderne meščanske družine naprej ni dosti spreminjalo. »Materinstvo je tisti segment družinskega življenja, pri katerem je v postmodernosti zaznati najmanj sprememb.« (Švab 2001: 95), ... diada mati-otrok se utrjuje, še posebej s protektivnim razumevanjem otroštva (op. cit. 115).

Z moderno meščansko družino interpelirane matere so skozi stoletja vstopile na trg dela, kjer je razmerje med delovno dejavnimi moškimi in ženskami že dolgo primerljivo (velja za Slovenijo). Zato se kljub ostanku in nadgradnji zahtev materinske vloge vse pogosteje izpostavlja dilema prave ločnice med predajanjem skrbi za otroke in predajanjem kariernim aspiracijam. Dilema (predvsem v državah z visoko stopnjo zaposlenih žensk, kamor sodi tudi Slovenija) ni oblikovana na podlagi vprašanja ali družina ali služba, temveč kako uspešno kombinirati obe sferi vključenosti žensk, saj obe zahtevata čas, predanost in tudi strokovnost, pri čemer ima v družbeno moralnem pogledu materinska vloga prednost. »Ženska materinska vloga se torej v postmoderni družini ne odigrava med družbeno ponujeno izbiro med kariero in materinstvom, ampak v intenziviranju družbenih pomenov in pomembnosti materinstva.« (Švab 2001: 109). Možnosti izbire tako niso del individualnih preferenc, temveč izhajajo iz moralnih premislekov in normativnih idej o tem, kaj je prav za otroke (Williams 2004: 61). Pri svojih odločitvah o posvečanju službi in družinskemu življenju je bistvena korist otroka, kar pomeni, da matere prave izbire nimajo, mogoče je le prilagajanje službenih obveznosti družinskemu življenju. Za očete pa velja ravno obratno – v družinsko življenje so vključeni toliko, kolikor jim dopuščajo službene obveznosti.

O materinski vlogi se ne dvomi, niti ni tako zelo raznolika, kot je očetovska, temveč bolj enovita, stalna. Če za očetovstvo velja legitimnost pluralnih načinov uresničevanja skrbi za otroke, vse kaže, da za materinstvo velja, da je družbeno edino sprejemljiva popolna predanost skrbi za otroke.

4 ZAKONSKE DOLOČBE O ZAUPANJU OTROK V VARSTVO IN VZGOJO ENEMU OD STARŠEV

Varstvo in vzgoja otrok/-a, ko starša ne živita več skupaj, je pomembno vprašanje, ki se v Sloveniji rešuje znotraj družinske zakonodaje, natančneje Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZDR-UPB1, Uradni list RS, št. 69/2004). Zadnja novela zakona je bila sprejeta februarja 2004, prva različica omenjenega zakona pa že leta 1976. Najbolj pomembne zadnje spremembe ZZZDR se nanašajo na poenotenje odločanja o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev in na spremembo pristojnosti v odločanju o stikih med starši in otroki in drugimi osebami, ki so otroku blizu. V preteklosti je o zaupanju otrok v nekaterih primerih odločalo sodišče, v drugih pa socialno varstvo. Sprememba ZZZDR julija 2001 (Uradni list RS, št. 64/2001) je sodišču dala pristojnost v odločanju o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev, februarja 2004 (Uradni list RS, št. 16/2004) pa tudi pristojnost v odločanju o stikih med starši in otroki in drugimi osebami, ki so mu blizu.

4.1 Korist otroka kot glavno načelo odločanja

V primerih odločanja o zaupanju otrok/-a v varstvo in vzgojo ob razvezi ali razveljavitvi zakonske zveze oziroma v drugih primerih, ko se otrokova starša, ki ne živita več skupaj, ne moreta sporazumeti o zaupanju otrok/-a, je glavno vodilo pri odločanju korist otroka, in sicer tudi v primeru, kadar sodišče oceni, da sklenjeni sporazum staršev ni v korist otroka (Zupančič 2005: 14).

K upoštevanju načela koristi otrok se je Slovenija zavezala s podpisom Konvencije o otrokovih pravicah Generalne skupščine ZN, ki je stopila v veljavo 2. septembra 1990. Konvencija določa, da morajo biti otrokove koristi glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki, bodisi da jih vodijo državne bodisi zasebne ustanove za socialno varstvo, sodišča, upravni organi ali zakonodajna telesa (3. člen konvencije ZN o otrokovih pravicah). Korist otroka je pojem, ki je v Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih opredeljen z zadovoljevanjem otrokovih potreb in z opredelitvijo pravic in dolžnosti staršev. 4. člen ZZZDR – UPB1 določa, da imajo straši pravico in dolžnost, da z neposredno skrbjo, s svojim

delom in dejavnostjo zagotavljajo uspešen telesni in duševni razvoj svojih otrok. V 5. a členu ZZZDR je opredeljeno tudi, da morajo starši, druge osebe, državni organi in nosilci javnih pooblastil v vseh svojih dejavnostih in postopkih v zvezi z otrokom skrbeti za njegovo korist. Opredeljeno je tudi, da starši delajo v otrokovo korist, če zadovoljujejo njegove materialne, čustvene in psihosocialne potrebe z ravnanjem, ki ga okolje sprejema in odobrava ter kaže na njihovo skrb in odgovornost do otroka ob upoštevanju njegove osebnosti in želja.

Tudi pri odločitvi sodišča o varstvu, vzgoji in preživljanju otrok ter njihovih stikih s starši, kadar gre za razvezo zakonske zveze ali razpad zunajzakonske skupnosti, je glavno vodilo korist otroka. Preden sodišče odloči, mora ugotoviti, kako bodo otrokove koristi najboljše zagotovljene. O tem mora pridobiti mnenje centra za socialno delo. Sodišče upošteva tudi otrokovo mnenje, če ga je izrazil sam ali po osebi, ki ji zaupa in jo je sam izbral in če je sposoben razumeti njegov pomen in posledice (78. člen). Sodišče lahko odloči skladno s sporazumom staršev o nadaljnjem varstvu in vzgoji, če je sporazum v skladu z otrokovimi koristmi. Starša se lahko sporazumeta, da oba skrbita za varstvo in vzgojo otrok ali da so vsi otroci v varstvu in vzgoji pri enem od njiju ali da so eni otroci pri enem, drugi pa pri drugem od njiju. Če se sama o tem ne sporazumeta, jima pri sklenitvi sporazuma pomaga center za socialno delo. Če se starša sporazumeta o varstvu in vzgoji otrok, lahko predlagata, da sodišče v nepravdnem postopku izda o tem sklep. Če sodišče ugotovi, da sporazum ni v skladu s koristjo otrok, predlog zavrne. Če se starša tudi ob pomoči centra za socialno delo ne sporazumeta o varstvu in vzgoji otrok, odloči sodišče na zahtevo enega ali obeh staršev, da so vsi otroci v varstvu in vzgoji pri enem od njiju ali da so eni otroci pri enem, drugi pri drugem od njiju. Sodišče lahko po uradni dolžnosti tudi določi, da se vsi ali nekateri otroci zaupajo v varstvo in vzgojo drugi osebi. Preden sodišče odloči, mora glede otrokove koristi pridobiti mnenje centra za socialno delo (105. člen). Zaradi dolžnosti preživljanja mladoletnih otrok se staršu, ki ne živi z otrokom, določi tudi višina preživnine, ki jo mora prispevati za svojega otroka. Sodišče lahko izda tudi spremenjeno odločbo o varstvu in vzgoji otroka, kadar tako zahteva korist otroka zaradi spremenjenih razmer.

4.2 Nevtralnost zakonodaje

Zaradi nujnosti zagotavljanja zdrave rasti, skladnega osebnostnega razvoja in usposobitve otrok za samostojno življenje imajo starši pravice in dolžnosti, da skrbijo za življenje, osebnostni razvoj, pravice in koristi svojih mladoletnih otrok. Te pravice in dolžnosti sestavljajo roditeljsko pravico, ki pripada očetu in materi. Da sta oba starša enako odgovorna za otrokovo vzgojo in razvoj ter da imata glavno odgovornost za otrokovo vzgojo in razvoj, pri čemer je poglobljena skrb za otrokove koristi, je zapisano tudi v 18. členu konvencije ZN o otrokovih pravicah.

Glavno vodilo pri odločitvah sodišč so koristi otroka. Da starši delajo v otrokovo korist se šteje, če zadovoljujejo njegove potrebe. Zupančič izpostavlja, da je »s tem povezano tudi določeno odpovedovanje staršev, nesebično prizadevanje, uskladitev njihovega obnašanja potrebam otroka« (Zupančič 2005: 14). Nevtralnost starševskih vlog je opredeljena z upoštevanjem otrokovih pravic in ožje različice teh pravic največje koristi otroka. Zakonske podlage o odločanju o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev imajo v Sloveniji že dolgo tradicijo zagovarjanja nevtralnosti starševskih vlog. Oba starša imata pravice in dolžnosti pri skrbi za otroke. O nevtralnosti pri zaupanju otrok v varstvo in vzgojo je pisal že Mladenović (1963), ki je analiziral družinsko pravo tedanje SFRJ po 2. svetovni vojni. Takrat je veljal Osnovni zakon o zakonski zvezi (*Osnovni zakon o braku*), ki je v 68. členu določal, da sodišče ob razvezi zakonske zveze hkrati odloči tudi o varstvu, vzgoji in preživljanju otrok. Sodišče je moralo odločiti, kateremu od staršev bo otrok zaupan v nadaljnje varstvo in vzgojo ter kako bodo razporejene obveznosti staršev za preživljanje otrok. Odločitev je bila lahko skladna s sporazumom staršev, če je zagotavljal korist otroka, če pa sporazuma ni bilo oziroma ni bil v korist otroka, je o omenjenem dejstvu odločilo sodišče. Veljalo je tudi, da so lahko vsi otroci zaupani enemu od staršev, eni očetu, drugi materi ali celo tretji osebi ali zavodu. Mladenović navaja tudi, da omenjeni zakon »... ni razlikoval med deklicami in dečki, niti ni vključeval razlik glede na starost otrok, kot je veljalo za predvojno pravo, ko so se deklice praviloma zaupale v varstvo in vzgojo materam, dečki pa očetom; otroci do starosti 8 let materam, starejši otroci pa očetom« (Mladenović 1963: 299). Do preloma od preferiranja mater k nevtralnosti znotraj zakonodaje je tako prišlo že po 2. svetovni vojni.

4.3 Obdobje preferiranja mater

Preferiranje mater pri odločanju o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo enemu od staršev je razvojna faza, ki je znotraj značilnosti zakonodaje predhodnica načela o zagotavljanju koristi otroka. Doktrino »preferiranja mater« so utrdile liberalne reforme 19. stoletja. Povezana je z biološko deterministično idejo, ki se je včasih povezovala z »ideologijo nežnih let«, ki je zagovarjala tezo, da je blaginja otroka, posebno majhnih otrok in deklic, zagotovljena z materino skrbjo. Moški v tem smislu niso bili sprejeti kot sposobni ali pripravljeni za primarno skrbstveno vlogo majhnih otrok. Preferiranje mater je sovpadalo s teorijo ločenih sfer, ki je sprejela pojmovanje spolnih vlog kot ločenih domen. Vloga ženske je bila znotraj doma, vloga moškega pa je bila v zagotavljanju dobrin in varovanju (James 2005: 11).

Pri analizah zakonodaje in prakse odločanj o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo enemu od staršev je zanimivo, da iz zakonodaje po 2. svetovni vojni ni mogoče razkriti preferiranja katere od starševskih vlog, kljub temu pa iz razlag sodne prakse, na katero se sklicujejo analitiki družinske zakonodaje, opazimo določene težnje, ki kažejo na ne povsem nevtralen položaj mater in očetov (glej Zupančič 1985, glej Rupel 1988). Mladenović je v 60. letih razlagal prakso sodnih odločitev in pojasnjeval, da dejstvo, da na primer mati živi v zunajzakonski skupnosti, ni zadosten razlog, da se ji ne bi zaupalo otroka v nadaljnje varstvo in vzgojo ali da samo boljši ekonomski položaj enega od staršev ni zadosten razlog, da se temu staršu zaupa otroka (1963: 299). Prva usmeritev se nanaša na moralno opredeljevanje dopustnosti nove partnerske zveze matere, druga usmeritev pa zagovarja enak položaj staršev ne glede na njihov ekonomski položaj, obe pa nakazujeta prav pomen materine vloge.

V 80. se je odločanje o zaupanju otrok/-a v varstvo in vzgojo enemu od staršev, ki se skoraj izjemoma ni končalo z zaupanjem otrok/-a materi (l. 1985 se je 91 % razvez končalo z zaupanjem otrok/-a materi, 20 let pozneje pa 81 %) pojasnjevalo z navezanostjo otroka na mater in z oceno, da se očetje le redko zavzemajo za zaupanje otrok/-a v varstvo in vzgojo. Rupel (1988: 58) je na primer razlagal, da v slovenski sodni praksi (in v sodstvu drugih republik) prevladuje mnenje, da je treba majhnega otroka zaupati predvsem materi in le izjemoma očetu. »To stališče temelji na domnevi, da je mati tista, ki v največji meri zagotavlja otroku optimalne koristi in da predstavlja otroku najbolj trdno oporo v najnežnejših

letih.« (op. cit. 57–58). Sodna praksa se pogosto sklicuje na naravno povezanost otroka in matere, kar naj bi zagotavljalo otrokov skladen razvoj. »Sodišče ugotavlja okoliščine, ki so pomembne za življenje otroka pri materi, in če ni posebnih ovir, dodeli otroka ob razvezi materi. Le v tistih primerih, ko je mati diskvalificirana, ugotavlja razmere pri očetu.« (ibid.).

Zupančič je v 80. letih pojasnjeval, da *»... ker pripada roditeljska pravica obema staršema, načeloma nobeden od njiju ne more biti privilegiran. Odločitev sodišča bi tako morala temeljiti na preverjanju okoliščin, pri katerem od staršev so podani boljši pogoji za uveljavljanje otrokove koristi. Iz tega razloga je težko zagovarjati aprioristično stališče, prevladujoče v sodni praksi ter v domači in tuji literaturi, da je majhnega otroka praviloma zaupati materi in samo izjemoma očetu.«* (Zupančič 1980: 40). Zaupanje majhnega otroka materi je Zupančič opredelil kot načelo, ki temelji na znanosti in vsakodnevnih izkušnjah, na podlagi katerih je mati najbolj trdna opora v njegovih najnežnejših letih. »Obstajati bi morali zelo utemeljeni razlogi, ki bi zahtevali, da se pretrga naravna zveza med materjo in otrokom.« (ibid). Načelo prioritete matere po mnenju Zupančiča izhaja v znatni meri iz stereotipa patriarhalne delitve vlog med materjo in očetom: nezaposleni materi so delegirana vsakodnevna vzgojna opravila in vodenje družine, oče pa je v skrbi za materialno življenje družine odrinjen od otrok. Ugotavlja, da omenjeni stereotip še vedno učinkuje, kljub resnim strukturnim spremembam, ki so vplivale na zaposlenost žensk in njihovo ekonomsko emancipacijo. Navaja tudi, da sodobna otroška psihologija ugotavlja, da ni posebne biološko determinirane vezi med materjo in otrokom in da spol pri vzgoji otroka ni prevladujoč. Tako oče kot mati sta lahko enako dobra starša (glej Zupančič 1985: 70).

Zakonodaja že od povojnega obdobja ni postavljala preferenc med starši glede zaupanja otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo. Kljub temu je v sodni praksi konec 80. let (glej Rupel 1988: 57) prevladovalo mnenje, da je treba majhnega otroka zaupati predvsem materi in le izjemoma očetu. V primerih zaupanja otrok/-a enemu od staršev nevtralnost starševskih vlog v razlagah konkretnih odločitev skoraj ni mogoča. Načelo upoštevanja koristi otroka je težko opredeliti brez opredelitve starševskih vlog. In ker pripada primarna skrbstvena vloga večinoma materi, je jasno, da je praksa odločanja dolgo vzdrževala položaj matere kot najustreznejšega starša za varstvo in vzgojo otrok po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti.

4.4 Skupno varstvo in vzgoja

Današnja literatura o problematiki zaupanja otrok enemu od staršev se v našem prostoru navezuje predvsem na merila opredelitve koristi otroka in dejavnikov, s pomočjo katerih je mogoče opredeliti korist otroka v posameznih primerih (npr. Pačnik 2003, Glonar Vodopivec in Ribičič 2003). Skupno starševstvo oziroma skupno varstvo in vzgoja (angl.: shared custody) ali vzajemno starševstvo, ki ga v Sloveniji mogoče uveljavljati od sprejete novele ZZZDR, februar 2004, se obravnava kot alternativa, ki je smiselna zgolj v izjemnih primerih, ko starša dosežeta takšen medsebojni odnos, da je tudi po razvezi oziroma razpadu zunajzakonske skupnosti mogoče vzajemno sodelovanje pri vzgoji in varstvu otrok, tako da upoštevata najboljše koristi otrok/-a.

Skupna skrb za otroka je v nekaterih evropskih državah v zadnjem času že načelo uresničevanja starševske vloge po razvezi. Tako na primer v Nemčiji skrb za otroke po razvezi ostane praviloma obema staršema. Če sta oba starša sposobna za vzgojo in ni razlogov, zaradi katerih bi bilo treba v interesu otroka prenesti skrb za njegovo vzgojo samo enemu od staršev, država ni pristojna, da enemu od staršev odvzame pravico do varstva in vzgoje otroka. Gre torej za skupno varstvo in vzgojo kot pravilo, razen če eden od staršev zahteva, da sodišče prenese varstvo in vzgojo samo nanj, drugi od staršev soglaša in otrok zahtevku ne ugovarja. Če drugi od staršev z zahtevkom ne soglaša ali če otrok ugovarja, presodi sodišče o zahtevku v skladu z otrokovo koristjo (glej Zupančič 2005: 17). Tudi za angleško pravo je značilno, da sodišče ob razvezi zakonske zveze v starševsko odgovornost ne posega. Skupno varstvo in vzgoja je pravilo, sodišče pa lahko odloči tudi, da prenese varstvo in vzgojo samo na enega starša, in sicer na predlog vsakega od zakoncev ali če meni, da je to nujno za varovanje otrokove koristi. Zanimivo je, da oče otroka, rojenega v zunajzakonski skupnosti, nima starševske odgovornosti, razen če se z otrokovo materjo drugače dogovori, ali če mu jo sodišče na njegovo zahtevo dodeli. Če starša nista poročena, je tudi na Švedskem mati avtomatično edina imetnica starševske odgovornosti. Če pa sta starša poročena, sta od rojstva otroka naprej oba odgovorna za varstvo in vzgojo otrok/-a. Skupno roditeljsko pravico pa lahko po odločbi sodišča dobita tudi starša, ki nista bila poročena (op. cit. 18–19).

4.5 Razvoj načel pri odločanju o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo

V razvojnem smislu je zakonodaja na področju zaupanja otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev (ali obema) doživela različne spremembe. Za sredino 19. stoletja je bil značilen dominanten položaj očeta, zato se je otroka obravnavalo kot njegovo last. V veljavi je bilo patriarhalno pravilo, po katerem je oče odločal o vseh pomembnih zadevah, ki so se nanašale na njegovega zakonskega otroka. Oče je odločal tudi o tem, kdo bo imel odgovornost skrbi in nadzora nad otrokom. Načelo očetove pravice je začelo slabeti z močjo liberalnih reform, ki so utrdile »preferiranje mater«, in je bilo še posebej prevladujoče po letu 1950 (glej James 2005: 11). »Doktrina nežnih let«, kot jo imenujejo nekateri (Hacker 2005), zagovarja naravno povezanost otroka in matere, s čimer pojasnjuje, da je koristno za otroka, da ostane pri materi, saj mati najboljše poskrbi za otrokove potrebe. Prve spremembe v zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev so tako pomenile prehod od pravice očetov k preferiranju mater.

Druga sprememba se nanaša na zagovarjanje otrokovih pravic oziroma načela največje koristi otroka, ki vključuje nevtralen odnos do starševskih vlog. Zagovarjanje načela koristi otroka pomeni, da sodišča odločajo o varstvu in vzgoji otrok/-a na podlagi presoje okoliščin, ki so pomembne za nadaljnje varstvo in vzgojo vsakega posameznega otroka. Druga sprememba se v posledicah odločitev ni izkazala kot odmik od dotedanje prakse, saj večina otrok po razvezi zaradi »primarne skrbstvene vloge« ostane z materjo (James 2005: 16). Tretja, pri nas še neuresničena sprememba, pa gre v smeri skupnega starševstva.

Zadnja usmeritev je kot opisano v zgornjih primerih že uresničena v Nemčiji, Angliji in na Švedskem, to je deljena skrb staršev. Zdi se, da je tovrstno skupno starševstvo ali deljena skrb, ki jo James (2005) umesti v obdobje, ki sledi fazi zakonskega sledenja načelom najboljše koristi otroka, svojevrstna vrnitev k zagovarjanju pravic in dolžnosti staršev. Sodišče namreč v teh primerih (razen če eden od staršev ne zahteva drugače ali če tako zahtevajo koristi otroka) staršema po razvezi prepusti, da še naprej skupaj izvršujeta svoje roditeljske dolžnosti in pravice. Na drugi strani bi lahko omenjeno usmeritev razumeli kot upoštevanje mnenja, da je otroku v največjo korist, da obdrži kar se da tesne odnose s starši ali kot fovoriziranje »prave«, dvostarševske družine.

Vprašanje varstva in vzgoje otroka po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti je v Sloveniji znotraj zakonodajnih okvirov urejeno na nevtralen način, z upoštevanjem načela koristi otroka. Dopuščajo se različne možnosti, praviloma je otrok zaupan v varstvo in vzgojo enemu od staršev, od novele zakona ZZZDR 2004 pa lahko tudi v skupno varstvo in vzgojo obeh staršev, če sta se oba starša tako sporazumela in je omenjen sporazum v korist otroka.

Korist otroka se presoja v vsakem primeru posebej, upošteva vse pomembne okoliščine, ki sestavljajo mozaik v načelu določanja koristi otroka. Problematiziranje odločitev sodišč o zaupanju otrok enemu od staršev je ponekod izpostavljeno predvsem s strani določenih političnih skupin ali skupin očetov, ki zagovarjajo enak delež v primerih zaupanja otrok enemu od staršev. Namenjeno je razpravljanju, ali imajo matere v primerih odločanja sodišč o varstvu in vzgoji enemu od staršev še vedno prednost oziroma kakšne možnosti imajo očetje, ki se v vsakdanjem življenju vse bolj aktivno vključujejo v skrb za otroke. Prizadevanja, da bi sodišča v primerih zaupanja otrok v varstvo in vzgojo pogosteje odločala v korist očetom, so ponekod pripeljala celo do svetovanja, kako ravnati, da bi dobili otroka v varstvo in vzgojo. Tako različna, predvsem ameriška združenja očetov na internetnih straneh ponujajo vsakdanje nasvete, kako »diskvalificirati« mater kot primernejšega starša in kako si pridobiti naklonjenost sodnikov.

Starši nemalokrat zastopajo stališče pravice do varstva in vzgoje otroka, otroci pa ostanejo še zadnji instrument izkazovanja moči med partnerjema. Zato je ob problematiziranju odločitev sodišč še posebno pomembno, da se ugotovi korist otroka. V zakonodajnem merilu imata oba starša v izhodišču enak položaj.

5 RAZVEZE IN RAZPADI ZUNAJZAKONSKIH SKUPNOSTI

Zaradi rahljanja družbenih norm in pričakovanj na področju družinskega življenja, je slednje vse bolj raznovrstno in tudi dinamično. Če je sklenitev zakonske zveze do obdobja visoke moderne pomenila nujno fazo prehoda iz samskega v partnersko življenje in tudi iz samskega v družinsko življenje, danes ni več obligatorni predpogoj oblikovanja partnerske zveze ali družinskega življenja – pogostost poročanja je manjša, sprejemljive so trajne zunajzakonske skupnosti in tudi zunajzakonske skupnosti kot predhodna faza poroke. Tudi pričakovanje otroka ni več dejstvo, ki bi samoumevno vodilo k poroki. Spremembe na trgu poročanja vključujejo prav tako spremembe na ravni razvez, ki so vse pogostejše in manj stigmatizirajoče. Izbira partnerja in rojstvo otroka ne pomenita več obligatornega skupnega življenja partnerjev do smrti. Prehodov iz enega partnerstva v drugo je več, prav tako so pogostejša prehajanja med različnimi družinskimi oblikami, v katerih posameznik živi. Ne glede na večjo fleksibilnost pa so še vedno ohranjeni državni ali družbeni sistemi nadzora, ki imajo v primeru tovrstnih sprememb vlogo zaščite subjektov, ki sami ne zmorejo poskrbeti za lastno korist. Zaščita je namenjena otrokom, katerih največja korist je zagotovljena s sodnim varstvom o odločanju, pri katerem od staršev bo otrok živel po razvezi ali po razpadu zunajzakonske skupnosti.

Sostarševstvo (angl.: joint custody) je v slovenski pravni praksi le izjemoma uporabljeno kot možnost za zaupanje otrok po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti. Namesto te oblike se uporablja načelo zaupanja otrok/-a enemu od staršev, ki je v nekaterih zahodnoevropskih državah trenutno močno problematizirano (npr. Velika Britanija, Nemčija), saj implicira neenako vlogo staršev v skrbi za otroke in tudi neenake možnosti. Starševske vloge so v teh primerih odločanja nujno obravnavane z normativnim družbenim pogledom na vloge spolov. Parsonsovo funkcionalno razlikovanje med ekspresivno materinsko vlogo in instrumentalno očetovsko vlogo danes ni več aktualno. Gre namreč za to, da je tovrstna spolna delitev postala zabrisana zaradi dveh stvari. Ekspresivna materina vloga zaradi novega, aktivnega očeta, ki je aktivno vključen v skrb za otroka (Lupton in Barclay 1997, Švab 2001, Bergman in Hobson 2002) ni več »rezervirana« izključno za ženske, hkrati pa z vključenostjo žensk na trg dela obratno velja za instrumentalno hraniteljsko vlogo moških.

Heinz (v Ule, Kuhar 2003: 15) označi spolno in socialno specifične norme, ki oblikujejo in legitimirajo vrsto institucionalnih procesov za »institucionalne domneve normalnosti«. V sodbah sodišč, ki odločijo tudi o zaupanju otrok po razvezi, so tovrstne »institucionalne domnevene normalnosti«, ki se nanašajo na uresničevanje starševskih vlog, prisotne ne glede na to, kateremu staršu je v postopku dodeljena formalnopravna primarna skrbstvena vloga. Kaj je normalno za matere in kaj naj bi bilo nenormalno, se tipično razlikuje od pojmovanja normalnega, družbeno sprejemljivega in na drugi strani nenormalnega očetovstva. Obravnava družine (in starševskih vlog znotraj nje) ne more biti spolno nevtralna, kajti materinstvo in očetovstvo se v konstrukciji razlikujeta že v razlikovanju spolnih vlog moških in žensk.

Analize posledic razvez (manj pa prenehanja zunajzakonskih skupnosti, ker so manj pregledne in redkeje analizirane) so bile desetletja usmerjene predvsem v raziskovanje posledic življenja otrok v enostarševskih družinah in v raziskovanje ekonomskega položaja enostarševskih družin. V teh primerih se razveze problematizirajo zaradi številnih negativnih posledic, ki naj bi jih imele na življenje otrok v enostarševskih družinah. Med njimi so pogosto poudarjene večja izpostavljenost revščini in hkrati tudi čustvene ter osebne težave otrok, ki živijo samo z enim staršem (Dueck 2004: 8–9). Zdi se, da so tovrstni diskurzi konstruirani predvsem na politični ravni, ki problematiko enostarševskih družin obravnavajo v luči ekonomske odvisnosti omenjene družinske oblike od državnih podpor. Značilen je primer Velike Britanije (glej Collier 1999). S. Golombok opozarja na ozadje podatkov, ki govorijo v prid tezi o negativnih posledicah življenja v enostarševskih družinah. »Od same družinske oblike je psihološki razvoj otroka zelo malo odvisen. Namesto tega je kvaliteta družinskega življenja tista, ki je resnično pomembna.« (Golombok 2003: 99). Podobno ugotavlja tudi Smartova, ki izpostavlja kulturno preobremenjenost z negativnimi posledicami razvez za otroke in poudari, da ima razveza kot družinski prehod tako pozitivne kot negativne posledice za otroke (Smart 2000: 19).

Na individualni ravni posameznika so razveze obravnavane predvsem v pozitivnem smislu, upoštevajoč pomen kakovosti odnosov med staršema. Sieder tako pravi, da je socializacija prihodnjih generacij kot najpomembnejša funkcija družine lahko zagotovljena le, če živita starša v dovolj harmoničnem odnosu. »Razveza zakonske zveze ni nikakršen 'patološki' pojav današnjih družb, ampak ima lahko pozitivno funkcijo, če ji uspe s spremembo življenjskega položaja dveh ljudi ublažiti razdiralne težnje v njuni krizi in jima, po večinoma daljšem obdobju zapletov v procesu ločevanja, omogočiti, da sta vsak zase spet lahko bolj srečna in

pripravljena, da se po svojih sposobnostih in močeh vključita v socialno življenje.« (Sieder 1998: 253–254). V ospredju je kakovost odnosov med staršema in med staršem ter otrokom in ne določena družinska oblika.

5. 1 Empirični podatki o porokah, razvezah in enostarševskih družinah

Manjše število porok, poroke v poznejših letih in pogostejše razveze so del sprememb v družinskem življenju (Beck – Gernsheim 2002, Smart 2000, Švab 2001 idr.), ki jih lahko zaznamo zadnje pol stoletja. V nadaljevanju bodo tako predstavljeni dostopni podatki, ki dokazujejo omenjene spremembe.

5.1.1 Poroke

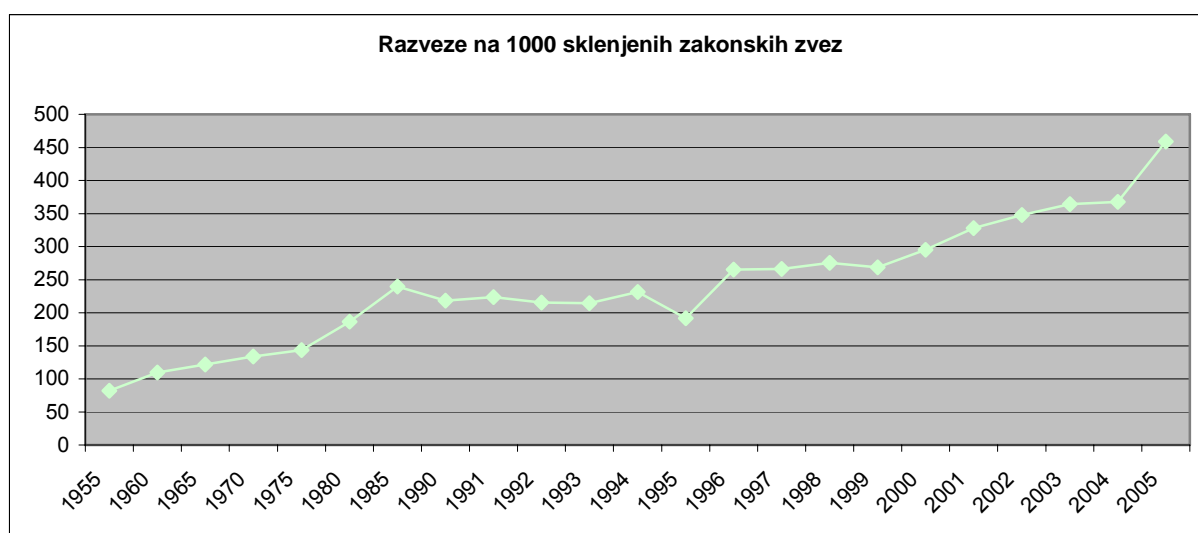
Letno število sklenitev zakonskih zvez se je v zadnjih 50 letih v Sloveniji zelo zmanjšalo. Leta 2005 je bilo 5769 porok, kar je dve tretjini porok, sklenjenih leta 1990, ali manj kot polovica porok, sklenjenih leta 1980. Leta 2005 smo zabeležili le še 2,9 poroke na 1000 prebivalcev. Število porok na 1000 prebivalcev stalno upada. Primerljivi podatki za države, članice Evropske unije, za leto 2004 kažejo, da imamo v Sloveniji najmanjšo stopnjo poročanja. Leta 2004 je Slovenija imela 3,3 poroke na 1000 prebivalcev, sledila ji je Belgija s 4,2 poroke na 1000 prebivalcev, povprečje evropske petindvajseterice pa je znašalo 4,8 poroke na 1000 prebivalcev. Največ porok na 1000 prebivalcev sta imela Ciper (7,2) in Danska (7,0) (Eurostat news release 59/2006).

5.1.2 Razveze in razpadi zunajzakonskih skupnosti

Razveze obsegajo le najbolj očitni del sprememb, ki se odraža v družinskem življenju. Enako so pomembne tudi ločitve in prenehanja zunajzakonske skupnosti. Slovenska uradna statistika s svojo metodologijo zajema zgolj razveze, ki pomenijo formalnopravno prenehanje zakonske zveze, fizične ločitve pa so še neulovljivi del sprememb družinskega življenja; omenjeno v veliki meri velja tudi za prenehanje zunajzakonske zveze. Zaradi navedenega se predstavljeni uradni statistični podatki nanašajo zgolj na razveze zakonske zveze.

Leta 2005 je bilo v Sloveniji 2647 razvez zakonskih zvez. Skupno število razvez je v zadnjih 40 letih naraslo za 44 %, pri čemer je treba omeniti dokaj velika nihanja glede na posamezno leto. Izrazito malo je bilo razvez leta 1995 (1585), ko se je število skoraj izenačilo s številom razvez leta 1960. Veliko večjo kontinuiteto lahko zaznamo pri celotni stopnji razveznosti, ki je leta 2005 dosegla 0,27, leta 1990 pa je znašala le 0,15 razveze. Podobno zgovorni so podatki o razvezah na 1000 sklenitev zakonskih zvez. Leta 2005 je bilo zabeleženih že 458,8 razveze na 1000 sklenitev zakonskih zvez, kar pomeni, da se letno razmerje med porokami in razvezami približuje razmerju 2 : 1 (Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva).

Graf 5.1: Razveze na 1000 sklenjenih zakonskih zvez

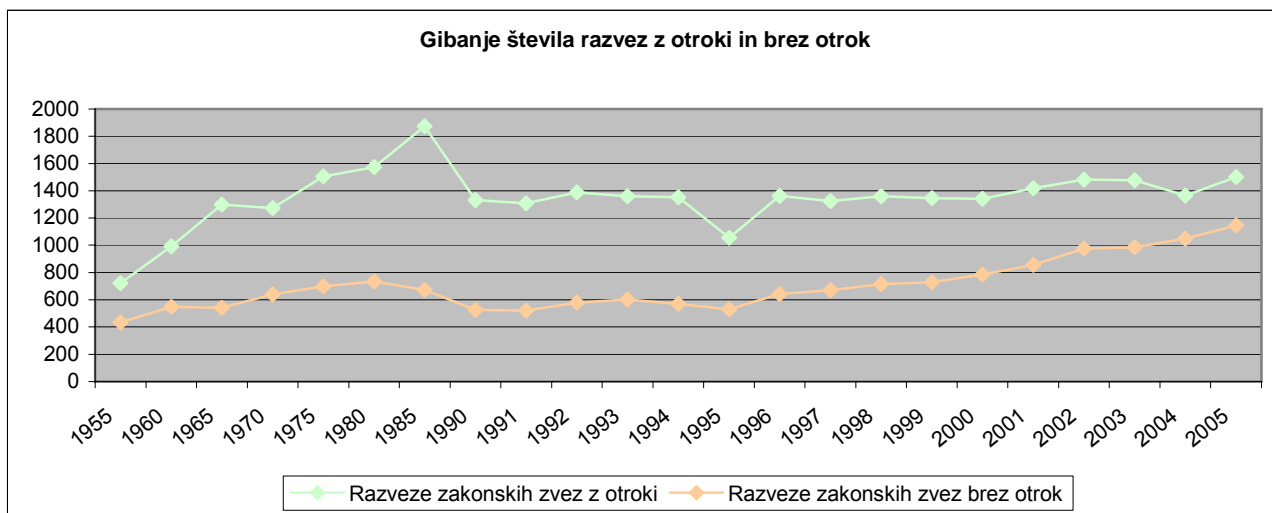
Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Razlike v številu razvez zakonskih zvez brez otrok in številu razvez zakonskih zvez z otroki se stalno manjšajo. Razlike so bile v zadnjih 50 letih največje leta 1985, ko je število razvez zakonskih zvez z otroki pomenilo skoraj trikratno višino števila razvez brez otrok (1873 oziroma 674), leta 2005 pa je bilo le 353 več razvez zakonskih zvez z otroki (1500 oziroma 1147). Letno število razvez zakonskih zvez brez otrok se počasi približuje številu razvez zakonskih zvez z otroki. Omenjene spremembe je opaziti zadnjih 10 let. Število razvez zakonskih zvez z otroki je od leta 1955 pa do leta 1985 hitro naraščalo (od 721 na 1873), v obdobju med 1985 in 1990 pa je sledil padec števila razvez zakonskih zvez z otroki na 1332 razvez leta 1990. Zanimivo je, da je nihanje v letnem številu razvez tudi sicer večje med razvezami, ki vključujejo zakonske pare z otroki. Dva večja padca sta opazna med leti 1985 in

1990 ter med letoma 1995 in 1996 (Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva).

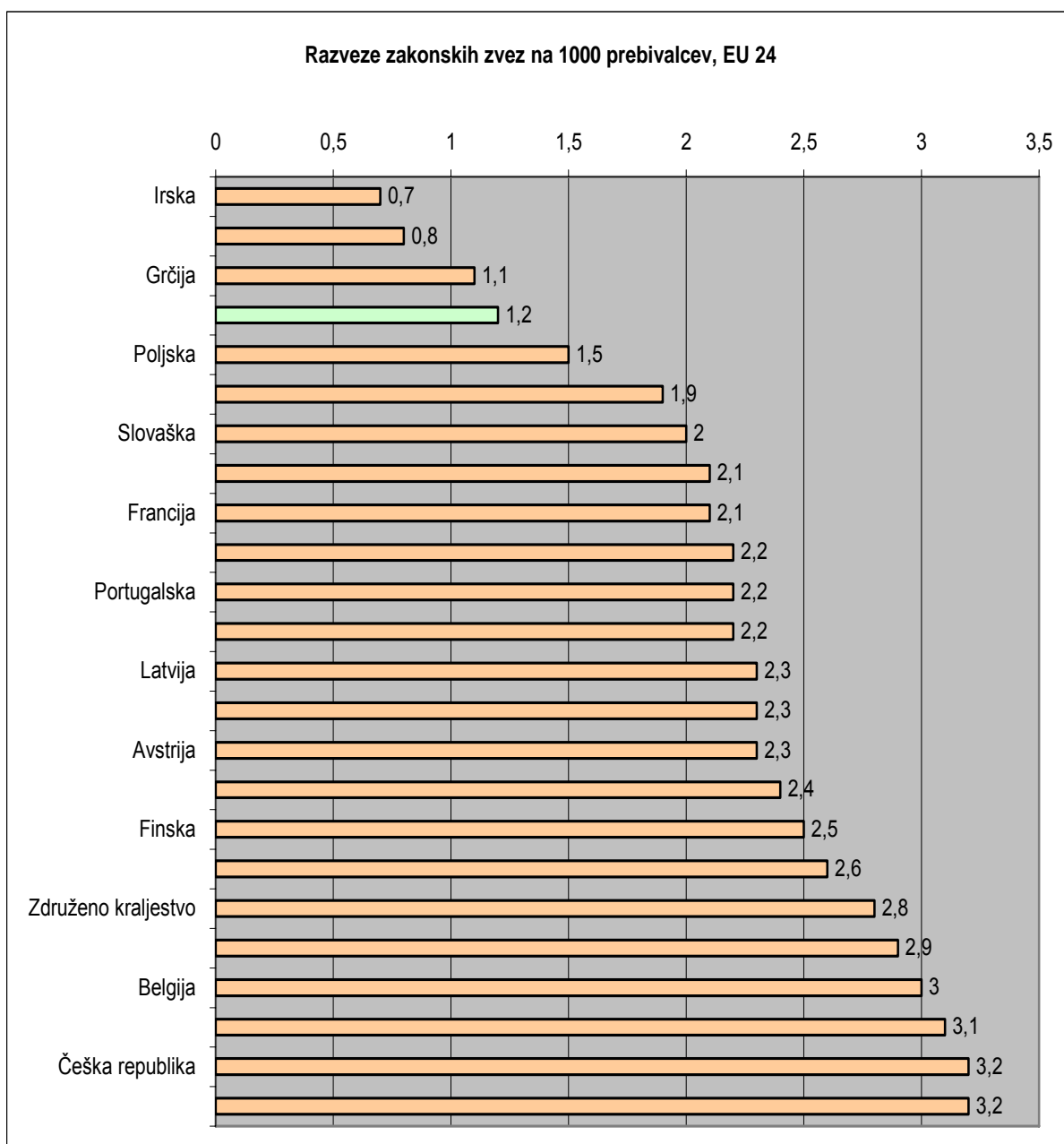
Graf 5.2: Gibanje števila razvez z otroki in brez otrok

Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Gledano v evropskem merilu, bi Slovenijo lahko umestili med države, ki se po pogostosti razvez uvrščajo med države Evropske unije, ki imajo najmanj razvez. Manjšo stopnjo razveznosti na 1000 prebivalcev so leta 2004 od Slovenije (1,2) imele le še Irska (0,7), Italija (0,8) in Grčija (1,1), najvišja mesta po pogostosti razvez na 1000 prebivalcev pa so si delile Češka, Litva (obe 3,2) in Estonija (3,1) (Eurostat news release 59/2006).

Graf 5.3: Razveze zakonskih zvez na 1000 prebivalcev, Evropska unija

* Na Malti razveze niso dovoljene.

Vir: Eurostat news release 59/2006

Razveze so le eden od načinov prenehanja partnerskih zvez z ali brez otrok. Kompleksnost na področju vzpostavljanja partnerskih zvez in prenehanja je velika. Do vzpostavitve partnerske zveze lahko pride neposredno s poroko ali s skupnim bivanjem oziroma kohabitacijo, mogoče načine prenehanja partnerskih zvez pa smo izpostavili že zgoraj. Andersson (2003) je v primerjalni analizi prenehanja partnerskih zvez v Evropi, kjer je s pomočjo življenjskih tablic preverjal pogostost prenehanja partnerskih zvez, ugotovil, da sodi Slovenija (analizirani podatki se v Sloveniji nanašajo na obdobje 1989–1995) v primerjavi z drugimi evropskimi

državami med države z manjšo verjetnostjo za razvezo ali razpad zunajzakonske skupnosti. V večini evropskih držav se v obdobju 15 let razveže 20–30 % zakonskih zvez. Blizu zgornji meji so Švedska, Republika Češka in Nemčija, v Sloveniji, Italiji in Španiji pa se v 15 letih razveže 8 % zakonskih zvez. Za kohabitacije velja, da razpadejo malo pogosteje. Po 15 letih se konča več kot polovica kohabitacij na Švedskem, 15 % v Sloveniji in le 9 % kohabitacij na Poljskem. Stopnja razpadov je veliko večja za tiste zveze, ki se začnejo s kohabitacijo in manjša za zveze, ki se oblikujejo neposredno s poroko. Glede stabilnosti družin je bilo ugotovljeno, da v obdobju 15 let razpade največ družin v Latviji (38 %) in na Švedskem (36 %), po podatkih Anderssona pa v omenjenem obdobju v Sloveniji razpade le 11 % družin.

5.1.3 Enostarševske družine

Ena od posledic razveze ali razpada zunajzakonske skupnosti (izjemoma pa tudi ločitve), ki vključuje otroke, je lahko življenje v enostarševskih družinah. Te se lahko oblikujejo tudi kot posledica odločitve o samostojni skrbi za otroka ali kot posledica smrti enega od staršev. Med gospodinjstvi z otroki je bilo po podatkih Eurostata leta 2005 v Sloveniji 8 % enostarševskih družin. Omenjeni delež je najnižji na Malti (4 %), v Grčiji (5 %) in Španiji, Italiji, na Cipru in na Slovaškem (6 %), najvišji pa je (ob upoštevanju nedostopnosti podatkov za Švedsko) v Veliki Britaniji (24 %) in Belgiji (18 %) (Eurostat news release 59/2006). Enostarševske družine razlikujemo glede na to, katerega od staršev vključujejo; tako ločimo materinske enostarševske družine in očetovske enostarševske družine. Ob zadnjem popisu prebivalstva je bilo v Sloveniji med enostarševskimi družinami 86 % materinskih in 14 % očetovskih enostarševskih družin. Razmerje med obema družinskima oblikama se v zadnjih 20 letih ni spreminjalo, se je pa precej povečalo število obojih. Število očetovskih enostarševskih družin se je od popisa leta 1981 do popisa leta 2002 skoraj podvojilo, za 78 % je naraslo tudi število materinskih enostarševskih družin.

Tabela 5.1: Enostarševske družine

Tip enostarševskih družin	Popis prebivalstva 1981		Popis prebivalstva 1991		Popis prebivalstva 2002	
Mati z otroki	50.404	(87 %)	66.486	(85 %)	89.683	(86 %)
Oče z otroki	7.513	(13 %)	11.542	(15 %)	14.609	(14 %)

Vir: Statistični urad RS. Rezultati raziskovanj, št. 740/2000. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002

5.2.4 Razveze glede na zaupanje otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev

Kadar sodišče razveže zakonsko zvezo na podlagi tožbe, odloči tudi o varstvu, vzgoji in preživljanju skupnih otrok ter o njihovih stikih s starši. Pred tem mora sodišče ugotoviti, kako bodo otrokove koristi najboljše zagotovljene. Pridobiti pa mora tudi mnenje centra za socialno delo. Sodišče upošteva tudi otrokovo mnenje, če ga je otrok izrazil sam ali po osebi, ki ji zaupa in jo je sam izbral ter je sposoben razumeti njegov pomen in posledice (78. člen). 80. člen ZZZDR določa, da veljajo za razmerja med starši in otroki ob razveljavitvi zakonske zveze iste določbe kot pri razvezi zakonske zveze.

Podatki kažejo, da so se v zadnjih 20 letih razveze glede na zaupanje otrok v varstvo, vzgojo in preživljanje spremenile predvsem po pogostosti deljenega zaupanja otrok, ko so iz ene zakonske zveze nekateri otroci zaupani materi, drugi očetu. Deljeno zaupanje otrok sicer ni priporočljivo in naj bi bratje in sestre po razvezi ostali skupaj. Ena izmed mogočih razlag je v naraščajočem soglasju s tovrstnim zaupanjem na strani staršev ali otrok. Na račun deljenega zaupanja se je delež zaupanja otrok materam z 91 % leta 1985 do leta 2005 zmanjšal za 10 %.

Tabela 5.2: Razveze glede na zaupanje otrok enemu od staršev (1985–1995)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Razveze – skupaj	2547	2281	2163	2075	2161	1858	1828	1966	1962	1923	1585
Brez otrok	674	597	624	554	710	526	520	579	602	569	530
Očetu	105	103	101	87	95	86	81	98	96	88	76
Materi	1697	1511	1371	1394	1296	1204	1182	1242	1222	1208	933
Očetu in materi	45	51	50	31	45	38	40	38	28	40	34
Drugo	26	19	17	9	15	4	5	9	14	18	12

Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Tabela 5.3: Razveze glede na zaupanje otrok enemu od staršev – nadaljevanje (1996–2005)

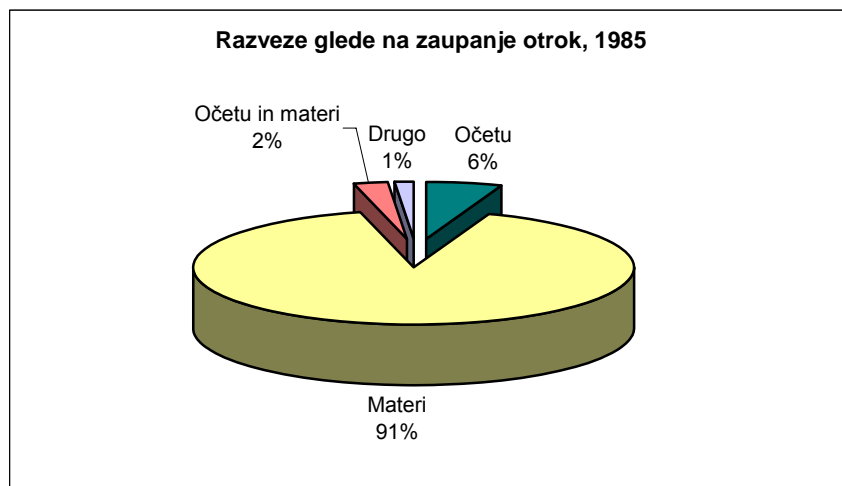
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Razveze – skupaj	2004	1996	2074	2074	2125	2274	2457	2461	2411	2647
Brez otrok	642	671	715	729	785	856	975	985	1047	1147
Očetu	104	112	101	108	82	125	107	100	101	109
Materi	1190	1165	1194	1183	1215	1213	1281	1294	1169	1208
Očetu in materi	46	33	41	38	39	64	69	75	91	162
Drugo	22	15	23	16	4	16	25	7	3	21

Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Delež razvez zakonskih zvez z otroki, ki se končajo z zaupanjem otrok/-a v varstvo in vzgojo očetom, se od leta 1985 do leta 2005 ni bistveno spreminjal in je v tem obdobju znašal od 6 %

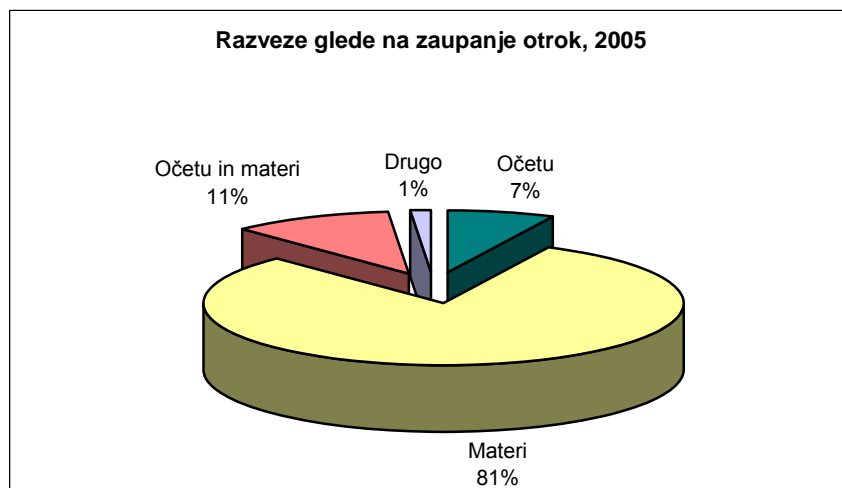
(leta 1985, 1988) do 9 % (leta 2001). Leta 2005 je bilo med razvezami z otroki 7 % primerov zaupanja otrok v nadaljnje varstvo, vzgojo in preživljanje očetom.

Graf 5.4: Razveze glede na zaupanje otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo, 1985

Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Graf 5.5: Razveze glede na zaupanje otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo, 2005

Vir: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva

Razveza in prenehanje zunajzakonske skupnosti sta življenjska prehoda udeležbe, ki ne potrjujeta zgolj spremenjenega razmerja med partnerjema, temveč vplivata tudi na odnos med otrokom in staršem, ki ne bo več živel (ali ne živi več) skupaj z otrokom.

Za njegov skladen razvoj, vzgojo in pot k samostojnosti bi morala skrbeti oba starša. Vendar se pokaže, da z leti stiki med otrokom in staršem, ki ne biva več z otrokom, oslabijo (glej Linnavuori 2007). Na drugi strani lahko na mesto biološkega starša vstopi novi partner starša, s katerim otrok živi.

6 DISKURZIVNA ANALIZA

To poglavje je namenjeno teoretski opredelitvi metodološkega pristopa raziskovanja oblikovanja in odražanja družbeno primernih praks vloge mater in očetov. Katere dimenzije skrbi so predpisane za vsako od vlog, na kakšen način in s katerimi argumenti in ali se vlogi obravnavata na nevtralen način, so vprašanja, na katera bom skušala odgovoriti z analizo sodb sodišč, ki ob razvezah ali razpadih zunajzakonskih skupnosti opredelijo tudi vprašanje zaupanja otrok/-a v varstvo in vzgojo enemu od staršev.

Analiza sodb se postavlja v širši okvir analize diskurza, natančneje kritične analize diskurza. Za opredelitev vloge diskurza ne moremo spregledati sistema reprezentacij, to je ustvarjanja pomenov s pomočjo jezika, zato se v izhodišču dotaknem procesov reprezentacije in treh teorij, ki se vežejo nanje. Če to prenesemo na starševske vloge, materinstvo in očetovstvo pravzaprav nimata pomena. »Mi sami smo tisti, ki pomen tako močno utrdimo, da se nam sčasoma zazdi naraven in neizogiben. Pomen konstruiramo s pomočjo sistema reprezentacije.« (Hall 2004: 41). Pomen starševskih vlog je kulturno predpisan in opredeljen, ni nespremenljiv, temveč odraža tudi značilnosti časa, v katerem živimo.

6.1 Reprezentacija in pristopi k pojasnjevanju sistema reprezentacije

Hall reprezentacijo opredeljuje kot »... ključni del procesa, v katerem člani iste kulture proizvajajo pomene in si jih izmenjujejo. Vključuje uporabo jezika, znakov in podob, ki štejejo za stvari ali jih predstavljajo.« (Hall 2004: 35). Reprezentacija je ustvarjanje pomena prek jezika, je vezni člen med koncepti in jezikom. Pomen nastaja s pomočjo dveh povezanih »sistemov reprezentacij«. Prvi nam omogoča, da z ustvarjanjem povezav oziroma verige enakovrednosti med stvarmi in svojim konceptualnim sistemom oziroma konceptualnim zemljevidom svetu dajemo pomen. Drugi sistem reprezentacije pa je odvisen od ustvarjanja vrste povezav med našim konceptualnim zemljevidom in vrsto znakov, ki so urejeni in organizirani v različne jezike ter nadomeščajo in predstavljajo te koncepte. Reprezentacija je tako proces, ki povezuje »stvari«, koncepte in znake (Hall 2004: 39).

Kako reprezentacija deluje prek jezika, lahko razumemo na več načinov. Prvi, reflektivni pristop reprezentacije zagovarja tezo, da je pomen vsebovan v predmetu, osebi, ideji ali dogodku iz resničnega sveta, jezik pa je medij oziroma ogledalo, ki reflektira pravi pomen, kakršen že obstaja v svetu. Drugi pristop zagovarja nasprotno stališče, in sicer, da avtor oziroma govorec s pomočjo jezika svetu daje svoj enkratni pomen. Besede pomenijo to, kar avtor hoče, da pomenijo, zato se pristop imenuje intencionalni pristop. Hall intencionalni pristop kritizira z argumentom, da sami ne moremo biti izključni vir pomena v jeziku, saj bi to pomenilo, da bi se izražali v povsem zasebnih jezikih. Bistvo jezika je komunikacija, ki je odvisna od skupnih jezikovnih konvencij in skupnih kodov, zato jezik ne more biti povsem zasebna igra, temveč je v celoti družbeni sistem. Tretji, najširši pristop prepoznava sistem jezika kot družbeno konstruiranega. Konstruktivistični pristop zagovarja tezo, da stvari same po sebi ne pomenijo, temveč pomen konstruiramo mi z uporabo reprezentacijskih sistemov (konceptov in znakov). Konstruktivisti trdijo, da pomena ne izraža svet, temveč jezikovni ali kateri koli drugi sistem, ki ga uporabljamo za reprezentacijo svojih konceptov.

6.2 Diskurz

Znotraj sistema reprezentacije je bistvenega pomena diskurz, ki ga je opredelil Foucault. Zanimala ga je proizvodnja vednosti (in ne zgolj pomenov) prek diskurza. Namesto jezika je kot sistem reprezentacije proučeval diskurz, ki ga je opredelil kot »... skupino izjav, ki zagotavljajo jezik, s katerim govorimo – način reprezentacije vednosti o nečem – o določeni temi v določenem zgodovinskem trenutku. Diskurz vključuje tako jezik kot prakse. Diskurz konstruira temo. Definira in proizvede objekte našega vedenja. Obvladuje način, na podlagi katerega lahko smiselno govorimo in razmišljamo.« (Hall 2004: 65). Diskurz ni ena sama izjava, eno samo besedilo, eno dejanje ali en vir. Diskurz je skupek povezanih izjav, ki proizvajajo in strukturirajo poseben red realnosti. Znotraj realnosti omogoča specifične položaje subjektov. Je družbeno zgodovinski kontingent pomenskega potenciala, ki omogoča in ovira mogoče načine vedenja o svetu, o tem kdo smo (ali nismo) in kako smo eden z drugim povezani (ali nepovezani) (Lazar 2000: 376). V domeni starševstva to pomeni, da znotraj identitete »matere« ali »očeta« ali v načinu strukturiranja odnosov med spoloma ni nič dokončno, temveč je vse družbeno oblikovano v in z diskurzom.

Ena od lastnosti diskurza je po Foucaultu tudi časovni okvir obstoja diskurza. Tako lahko nek diskurz obstaja le v točno določenem zgodovinskem trenutku. Diskurz v vsakem trenutku proizvede oblike vednosti, objekte, subjekte in prakse vednosti, ki se razlikujejo glede na zgodovinsko obdobje (Hall 2004: 67). Tudi starševske vloge so v zgodovinskem smislu prešle različne diskurze, ki so prisotni v določeni družbi v določenem zgodovinskem obdobju. Ob osredotočenju na trenutne diskurze starševskih vlog je Lazarjeva na primeru nacionalne kampanje Singapura, ki je samske ženske in moške skušala nagovoriti k poročanju, poročene pare pa k odločitvam, da bi čimprej imeli otroke, opredelila dva sočasno obstoječa in prepletajoča se diskurza. Prvega je poimenovala *diskurz egalitarnih odnosov med spoloma*, drugega pa *diskurz konzervativnih odnosov med spoloma* (Lazar 2000: 373). Dva, skoraj nasprotujoča si diskurza, sta se v nacionalni kampanji pojavljala sočasno, brez možnosti popolne razmejitve med njima. Diskurz je torej vezan na družbeno zgodovinski čas, hkrati pa lahko zaznamo soobstoj več nasprotnih diskurzov. Ta raznolikost odraža družbene spremembe in z njimi soobstoj »starih« (npr. konzervativnih razmerij med spoloma) in »novih« (egalitarnih razmerij med spoloma) družbenih praks.

6.2.1 Kritična analiza diskurza

Analize diskurza obsegajo najrazličnejše pristope, ki odražajo temeljni namen analize. J. Sunderland (2004) razlikuje med *poststrukturalističnim pristopom analize diskurza*, ki je tesno povezana z lingvističnimi analizami in s pojmovanjem oviranja in vzpostavljanja moči, ko je bistvenega pomena potencial konstitutivne moči diskurza; *kritično analizo diskurza*, ki skuša pokazati na neočitne načine, s katerimi je jezik vključen v družbena razmerja moči in prevlade (in bo uporabljena tudi v našem primeru) ter *konverzacijskimi pristopi k proučevanju diskurza*, ki analizirajo, kaj je doseženo z govorno besedo in govorničevo očitno orientacijo do teh besed. Gunnarson (2003) opredeli *aplikativno analizo diskurza*, katere temelj sta jezik in komunikacija v situacijah iz stvarnega življenja, njen cilj pa je analizirati, razumeti ali reševati probleme, ki so povezani s praktičnim delovanjem v kontekstih stvarnega življenja.

Kritična analiza diskurza (Fairclough, Wodak, van Dijk) je pogosto uporabljena metoda analize diskurza. KDA (kritična analiza diskurza) razume diskurz kot obliko družbene prakse. Opisovanje diskurza kot družbene prakse vključuje dialektično razmerje med posebnim

dogodkom in situacijo, institucijo ter družbeno strukturo, ki ga okvirja. Dialektično razmerje je obojestransko: diskurzivni dogodek je oblikovan s situacijami, institucijami in družbenimi strukturami, hkrati pa jih tudi oblikuje. Diskurz je torej družbeno konstitutiven in tudi družbeno oblikovan (Fairclough in Wodak 2003: 258). Zaradi svojega družbenega vpliva diskurz poraja vprašanja moči. Diskurzivne prakse imajo lahko močne ideološke učinke, saj lahko proizvajajo in reproducirajo neenaka razmerja moči med družbenimi razredi, moškimi in ženskami, etničnimi in kulturnimi večinami in manjšinami na način, s katerim predstavljajo stvari in pozicionirajo ljudi (ibid.).

Glavni namen KDA je torej razkriti ideološki naboj v posameznih rabah jezika in razmerja moči znotraj njih ali kot pravi Fairclough: *»Izhodiščna točka kritične analize diskurza so družbena vprašanja in problemi ...ne začne se s teksti in interakcijami ... Dramatični problemi v ekonomiji in družbi so ..., bi trdil, v koreninah problemov, negotovosti sedanjega družbenega življenja. Če se skuša KDA navezati na slednje, mora imeti sliko, kako se jezik in semioza (angl.:semiosis) oblikujeta v prvem.«* (Fairclough v Sunderland 2004: 10).

Diskurz ni samo družbeno oblikovan, temveč družbeno sfero tudi oblikuje. Na eni strani odraža, na drugi oblikuje. V primeru te naloge obravnavam odražanje in oblikovanje predstav o ustreznih starševskih vlogah. Analiza starševskih vlog je zanimiva zaradi domnevne enake obravnave obeh vlog, saj je temeljno načelo pri odločanju o zaupanju otrok načelo največje koristi otroka, ki ne preferira nobene od vlog. Odločitve sodišč pa kljub vsemu odražajo širše družbeno in kulturno pojmovanje ustreznih starševskih vlog (glej McNeely 1998).

6.2.2 Diskurz in spol

Proučevanje diskurza v razmerju do spolov obsega različne vidike raziskovanj. Biološki spol še vedno ostaja močno kategorizacijsko sredstvo (Wodak v Sunderland 2004: 15). Ob upoštevanju bioloških razlik lahko moškost in ženskost pojasnujemo z binarnimi razlikami, ki dajejo temelj za »navidezna nasprotja« in »nasilno hierarhijo«. Z dekonstrukcijo teh nasprotij so se ukvarjale feministke. Paradigma razlik med spoloma je igrala pomembno vlogo v zgodnjih študijah spolov in jezika, v zadnjem času pa prevladuje socialni konstrukcionizem, ki poudarja spol, skonstruiran skozi jezik in diskurz (Sunderland 2004).

V analizah diskurzivnih razmerij med spoloma ne moremo pričakovati nevtralnih odnosnih razmerij, kar je seveda nujno aplicirati tudi na vidik starševskih vlog, saj so izpeljane iz spolno determiniranih vlog moških in žensk. Te se seveda preoblikujejo, morda bi celo lahko rekli, da se zblížujejo zaradi vključenosti žensk na trg dela na eni strani in aktivnejše vloge moških v skrbi za otroke na drugi strani, pa vendar so razlike v diskurzih o očetovstvu in materinstvu očitne. Poglejmo na kakšen način.

6.2.2.1 Diskurzi o očetovstvu in materinstvu

V zadnjem času so diskurzi starševskih vlog analizirani znotraj različnih področij nastajanja, delovanja, odražanja in nagovarjanja h kulturno sprejemljivim starševskim vlogam. Med njimi naj navedemo le nekatere. Marshallova (v Sunderland 2004: 102) je analizirala konstrukcijo materinske vloge v starševskih revijah in priročnikih, podobno je pri nas pod drobnogled vzela očetovsko vlogo A. Vezovnik (2007), ki je analizirala diskurze o očetovstvu v starševskih revijah. M. Lazar (2000) je v nacionalnih kampanjah Singapura, katerih cilj je bil vplivati na odločitve za starševstvo oziroma poroko, primerjala med konzervativnim in egalitarnim diskurzom starševskih vlog, v literaturi pa zaznamo tudi analizo sodb sodišč o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev (npr. McNeely 1998). Omenjenim raziskavam je skupno, da vse avtorice izpostavljajo hkraten obstoj različnih diskurzov, ki vključujejo tako konzervativno razlikovanje med spoloma kakor egalitarnejši odnos v razmerjih med spoloma. Ponavadi pa se oba pristopa mešata, kar pomeni, da je med njima težko najti ločnico.

Temeljni diskurz, ki ga opredelimo v proučevanju diskurzov o spolnih vlogah, je diskurz o razlikah med spoloma (glej Sunderland 2004). Starševske vloge se vežejo na ženskost in materinstvo na eni strani ter moškost in očetovstvo na drugi strani, zato so (bile) že zaradi kategorije spola obravnavane skozi prizmo binarnega razlikovanja med spoloma. Na prvi pogled se zdi, da se s pojavom novega, aktivnega očeta, ki se s skrbjo za otroka (sicer bolj teoretično in v obliki percepcij o ustreznih starševskih vlogah) približuje skrbstveni vlogi matere, meje razlikovanja med starševskima vlogama brišejo, na drugi strani pa številne študije ugotavljajo, da je vloga očeta v različnih diskurzih predstavljena skozi prizmo pomočnika materi ali starša za krajši čas (angl.: part-time parent) (Sunderland 2004: 121) in tudi, da je vloga očeta fakultativna: »Navzočnost očeta ni samoumevna praksa, temveč

praksa, ki jo je treba, v skladu z idealom novega očeta, moškim šele privzgojiti.« (Vezovnik 2007: 201). Ob upoštevanju, da je materinska vloga samoumevna, je vstopanje očetov v skrb za otroke sicer želeno, ni pa nujno, in prav na tej točki se pokaže jedro dihotomnega razlikovanja med materinstvom kot naravno vlogo žensk in očetovstvom kot kulturno »privzgojeno« vlogo moških.

»Moški so, bolj kot ženske, kulturno ustvarjeni. Očetovstvo je še posebej ... 'metafizična ideja' – nepopolna kulturna improvizacija, ki ni ustvarjena za izražanje moškosti, pač pa za njeno socializacijo. Manj izhaja iz spolne utelešenosti kot iz socialnega imperativa: potrebe, da moške obligiramo s potomstvom. Posledično so ideje o moškosti in očetovstvu ukoreninjene v družbenih funkcijah.« (Blankenhorn v McNeely 1998: 896).

Nasproti kulturno opredeljeni očetovski vlogi je v konstrukcijskih materinski vlogi v sredini 20. stoletja prevladovala teorija o naravni povezanosti otroka in matere ter o psihološkem pomenu navezanosti za otrokov psihološki in čustveni razvoj (glej Lupton in Barclay 1997), kar je materinski vlogi dajalo primat v starševskih vlogah. Materinstvo je zaradi biološke povezanosti matere in otroka dojeno kot naravno, nenaravna pa bi bila odsotnost posvečanja otrokom, razumevanja in zadovoljevanja njihovih potreb, saj materina skrbstvena vloga temelji na naravni povezanosti otroka in matere, ki se vzpostavlja že pred rojstvom, z rojstvom in s tesnim odnosom med materjo in otrokom v zgodnjem otrokovem obdobju.

In kako je sploh prišlo do pojmovanja materine vlogi kot nosilke primarne in nenadomestljive skrbstvene vloge? McNeely (1998: 893) razlaga, da je feminizacija gospodinjstva in doma posledica industrijske revolucije, ki je privedla do premeščanja dela moških stran od doma. Matere so imele za fizično in psihično šibkejšo in zato nesposobne prilagajanju zahtevam trga dela, na drugi strani pa so edine postale odgovorne za upravljanje doma, kar je vodilo k temu, da so matere tako v »zakonu kot v navadah« nadomestile očete v primarni in nenadomestljivi skrbstveni vlogi. Vse to je vodilo k izgubi moči in avtoritete očeta v družini in nad družino. Omenjene spremembe so prispevale k rojstvu stereotipnega pojmovanja očetov kot hraniteljev in mater, ki prevzemajo skrb za dom in primarno vlogo v skrbi za otroke.

Današnji diskurzi o vlogi matere, proučevani predvsem na ravni starševskih revij ipd., kažejo, da prevladuje diskurz matere kot glavnega starša. Materina skrb za otroka je samoumevna, samoumevno je njeno prizadevanje za to, da se čim bolj odziva na potrebe otroka, se jim predaja, jim posveča čas. Diskurz o materi kot o glavnem staršu ima ideološko pozicijo

»naravnosti« praks, ki se s tem povezujejo (Sunderland 2004: 118). Znotraj percepcij ustreznega materinjenja velja, da se od žensk tako z vidika posameznikov kot institucij še vedno pričakuje, da so bolj prijazne, ljubeče in negujoče ter tako zagotavljajo več skrbi in emocionalne podpore v družini (Hays 1996). Pričakovanja glede »intenzivnega materinjenja« danes niso manjša, temveč le rahlo preoblikovana. Materinska skrb za otroke naj danes ne bi bila argumentirana z »naravnim materinskim instinktom«, kot je veljalo, temveč mora temeljiti na razvoju starševskih spretnosti, ki se razvijajo s pomočjo pridobljenega znanja na podlagi prebiranja literature, pogovora z drugimi materami in interakcije z otrokom.

V primerjavi z očetovstvom je vloga mater v skrbi za otroke relativno nespremenjena. Samoumevno oziroma naravno se zdi prevzemanje največjega dela skrbi, hkrati pa se moškim dopušča veliko mero suverenosti v odločitvi koliko oziroma, ali bo dejaven pri negi, vzgoji in drugih vidikih skrbi za otroke. Aktivna skrb očetov za otroke je sicer zaželena, ni pa nujna. In prav po tem se, kot pravi A. Švab, očetovstvo razlikuje od materinstva ... »saj se realizira le v oblikah pomoči partnerkam in v zunanjih oz. vidnih aktivnostih, s tem pa daje vtis zgolj dopolnjevanja glavne družinske vloge – materinstva« (Švab 2001: 131).

Pričakovati je, da bodo tudi besedila sodb o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev odražala raznovrstne diskurze legitimnih in nelegitimnih praks materinjenja in očetovanja, pri čemer bo temeljni poudarek namenjen razlikovanju med vlogama, ideološkim obravnavam obeh vlog in nagovarjanju k nekaterim vidikom ustrežnejše skrbi za otroke.

6.2.3 Analiza besedila

Sklepi sodišč o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev so besedilno gradivo, iz katerega bom skušala izluščiti prevladujoče diskurze o vlogah matere in očetov. Besedilo je »material, v katerem se manifestira diskurz« (Talbot v Sunderland 2004: 7), ta pa predstavlja skupek izjav, ki producirajo in strukturirajo posebni red realnosti, in ki znotraj realnosti omogoča posebne subjektne pozicije (Foucault 2001). V navezavi na starševske vloge to pomeni, da v identitetah »matere« in »očeta« ali v načinu, kako naj bi bila razmerja med spoloma strukturirana, ni ničesar, kar bi bilo samo po sebi nespremenljivo.

Diskurz omejim z analizo besedila, ki je eden od segmentov diskurzivne analize. Analize besedila lahko obsegajo bodisi analizo lingvističnih podob besedila, ali pa, kot v našem primeru, dajejo večji poudarek družbenoteoretskim vprašanjem (Fairclough 2003). Značilnost analize besedila je, kot pravi Fairclough, »... da ne smemo domnevati, da se realnost teksta izčrpa z našim znanjem o tekstu. Ena od posledic je, da bi morali domnevati, da nam nobena analiza teksta ne pove vsega, kar bi moralo biti povedano – ne obstaja torej takšna stvar kot popolna in definitivna analiza teksta.« (op. cit: 14). Gre torej za parcialnost ugotovitev, ki se nanašajo na določen raziskovalni segment, v našem primeru so to konstrukti starševskih vlog. Naslednja značilnost analize besedil je selektivnost, saj se v analizi osredotočimo na poseben segment odražanja in oblikovanja starševskih vlog. Ker se na podlagi določene motivacije odločimo za analizo nekega diskurza, v našem primeru besedila, Fairclough opozorja, da objektivna analiza, ki bi zgolj opisovala, kaj besedilo vključuje, ni mogoča, saj je temelj neke analize subjektivna motivacija analitika.

Fairclough (2003: 10–11) besedilo definira kot enega od nosilcev ustvarjanja pomena, ki poteka na treh različnih ravneh, ki obsegajo produkcijo besedila, besedilo in sprejemanje besedila. Središče prve razsežnosti so avtorji, govorniki, pisatelji, središče sprejemanja besedila pa interpretacije, interpretatorji, bralci in poslušalci. Jedro analize sodbe bo v našem primeru interpretacija besedila, ki je celovit proces z mnogimi različnimi vidiki. Interpretacijo lahko razumemo kot proces, ki na eni strani vključuje razumevanje pomena besed, stavkov, odstavkov ali celih besedil, razumevanje intencionalnosti oziroma tega, kaj nam nekdo želi z določenimi besedami sporočiti, po drugi strani pa je interpretacija odvisna tudi od ocene in evalvacije, ki vključuje razlagalni element. Zaradi navedenega je interpretacija včasih neproblematična in avtomatična, spet drugač zaradi posebnosti besedila visoko reflektivna.

6.2.4 Nekatere posebnosti sodb o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev

V tem podpoglavju bom obravnavala posebnosti besedil iz vzorca analize, ki jih zaznamujejo številni dejavniki, povezani z nastankom besedila. Posebnost besedila vključuje institucionalni okvir, znotraj katerega poteka odločanje o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo, vzgojo in preživljanje enemu od staršev, ta pa opredeljuje tudi druge posebnosti – širino

obsega vključenih argumentov glede na vključene akterje, posebno predpisano strukturo besedila, poseben cilj ipd.

Besedilo, ki ga analiziramo, je pisno, kar predstavlja večjo možnost za nadzor in različne popravke (van Dijk 2003: 4). Značilnost besedila sodbe je, da je v obrazložitvi sodbe vključen kratek povzetek celotnega pregleda družinskih razmer – zakaj je prišlo do razveze ali razpada zunajzakonske skupnosti, kako starša uresničujeta svojo vlogo in druge argumente, s katerimi je podprta odločitev sodišča, ki v svoji odločitvi izhaja iz načela najboljše koristi otroka.

Posebnost sodb, ki v odločanju o zaupanju otrok zadevajo starševske vloge, je, da obravnavajo tudi zelo splošna vsakdanja vprašanja in problematiko družinskega življenja, ki ga je izkusil vsak od vključenih akterjev, če ne drugače, z življenjem v izvorni družini. Druga izkustvena vloga pa je povezana s kategorijo spola. Kot pravi van Dijk (2003), se uporabniki jezika ne vključujejo v besedilo in govor zgolj kot govorniki, pisci, poslušalci ali bralci, temveč hkrati kot člani družbenih kategorij, skupin, poklicev, organizacij, skupnosti, družb ali kultur. Ponavadi gre za kombinacije več družbenih in kulturnih vlog ter identitet. Kot primer večplastne vloge izpostavljam sodniško vlogo, ki je sicer zavezana objektivnim odločitvam. Njihova subjektivna pozicija ni zaznamovana zgolj z individualno izkušnjo družbenih kategorij in vlog, temveč tudi z znanjem in vedenjem o družbeno sprejemljivih in želenih starševskih vlogah. Kljub temu so njihova mnenja, znanja in prepričanja dojeta kot institucionalna in nadosebna.

V delovanju kot enem temeljnih konceptov družbene analize diskurza, pri katerem je pomemben vidik intencionalnosti (van Dijk 2003: 7), lahko opazimo večplastnost intencionalnosti. Posamezni akterji v postopku imajo različne namere – na strani sodišča je to odločanje v korist otroka, na strani staršev (nemalokrat tako na strani očeta kot matere) pa zaupanje otrok/-a v varstvo, vzgojo in preživljanje. Ker sodbe obsegajo navajanja nasprotnih strani v postopku, so tudi perspektive vključenih akterjev zelo različne. Sama bom tako zavzela perspektivo zunanje opazovalke oziroma boljše interpretatorke navedenih razmer in odločitev sodišča.

Če poskušamo kontekstualno opredeliti diskurz, ki je analiziran, gre za besedilo, ki so ga napisali nosilci sodne oblasti. Postopek, ki poteka pred odločitvijo sodišča, je dosledno institucionaliziran in natančno predpisan s postopkom in akterji. Določeno vlogo imajo lahko

pričanja oseb (npr. starih staršev, strokovnih delavcev ipd.), mnenje centra za socialno delo, o tem, kateri starš naj bi bil bolj primeren za varstvo in vzgojo otrok/-a, in v primerih, če gre za manj jasen oziroma težji primer, tudi mnenja sodnih izvedencev. Specifična kontekstualna značilnost je tudi v tem, kateri od staršev se poteguje za dodelitev oziroma ali se za zaupanje otrok potegujeta oba starša.

Sodbe oziroma njihove obrazložitve so konglomerat različnih vidikov, mnenj, obravnavajo mikro- in makrosfere, pri čemer kot mikrosfero pojmuje posamezen primer, pri katerem potekajo odločitve o zaupanju otrok, makrosfera pa obsega vpletanje prevladujočih družbenih norm in vrednot ter obstoječ pravni sistem države.

6.3 Vzorec

Analiza besedila bo obsegala analizo fotokopij ali prepisov sodb sodišč o zaupanju otrok enemu od staršev. Primere so skladno z zaprosilom Centra za socialno psihologijo pri FDV odstopili na Okrožnem sodišču v Ljubljani, Okrožnem sodišču v Kopru in Okrožnem sodišču v Kranju. Sodbe so bile naključno izbrane in anonimizirane, da ne omogočajo identifikacije vključenih oseb ali postopka. Iz pridobljenih sodb so izključeni primeri deljenega zaupanja, to so primeri, v katerih so nekateri otroci zaupani materi, drugi očetu. Iz analize sem omenjene primere izključila zaradi predpostavljjanja, da deljeno zaupanje odraža enako pozicioniranje vloge matere in vloge očeta. Vzorec obsega 60 primerov sklepov², med njimi polovico primerov zaupanja otrok očetom in polovico primerov zaupanja otrok materam. Med primeri zaupanja otrok materam je sedem sodb z Okrožnega sodišča v Ljubljani, 15 sodb z Okrožnega sodišča v Kopru in sedem sodb z Okrožnega sodišča v Kranju, med primeri zaupanja otrok očetom pa 15 sodb z Okrožnega sodišča v Ljubljani, 10 sodb z Okrožnega sodišča v Kopru in 5 primerov sodb z Okrožnega sodišča v Kranju. V vzorec so vključeni tudi primeri predodelitev otrok, ki so mnogo pogostejši v primerih, ko gre za zaupanje otrok očetom. Med analiziranimi primeri je samo ena predodelitev otrok materi in kar tretjina (10) primerov

---

² Iz vzorca vsem pridobljenih sodb sem izključila sodne poravnave, primer skupnega starševstva in primere deljenega zaupanja otrok, torej primere, ko so nekateri otroci iz zakonske zveze ali zunajzakonske skupnosti zaupani v nadaljnje varstvo, vzgojo in preživljanje materi, drugi pa očetu. Navedeni primeri so izključeni, ker izvajanja starševskih vlog v tem zadnjem zapisu bodisi niso natančno opredeljena (npr. poravnave), skupno starševstvo pa je predvsem izjemna odločitev v primeru, ko oba starša v ospredju vidita otrokove potrebe in koristi ter svoj nadaljnji odnos gradita na skupni nadaljnji skrbi za otroka/-e. Predpostavljam, da so v primerih skupnega starševstva in deljenega zaupanja starševske vloge enako obravnavane in sta starša enako primerna, saj na podlagi proučitve primera in dokazov obema staršema omogočijo nadaljnjo aktivno skrb za otroke.

predodelitve otrok očetom. To pomeni, da so bili v predhodnem postopku otroci zaupani materi, a je zaradi spremenjenih razmer prišlo do ponovnega odločanja o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo ter do predodelitve otrok. Sklepi o zaupanju otrok so ponavadi oblikovani hkrati s sklepom o razvezi zakonske zveze. V delu, kjer se izpostavi odločitev sodišča o zaupanju otrok, so povzete navedbe obeh staršev (če sta se oba udeležila obravnav), navedbe prič, kratki povzetki predlogov centrov za socialno delo, o tem, kateremu od staršev naj sodišče zaupa otroka, in ugotovitve sodišča ter argumentiranje sklepa. Omenjeni segmenti so v sklepih sodišč izpostavljeni kot del celote, ki je že interpretiran in pomeni smernico k odločitvi sodišča.

7 REPREZENTACIJE STARŠEVSKIH VLOG V PRIMERIH ZAUPANJA OTROK V VARSTVO IN VZGOJO ENEMU OD STARŠEV

7.1 Opredelitev razlogov za razvezo oziroma razpad zunajzakonske skupnosti

Pogoje razveze, posledice in vprašanja, ki se urejajo ob razvezi, določa Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZDR – UPB1, Uradni list RS, št. 69/2004). Eden od načinov prenehanja zakonske zveze je tudi razveza. Sodišče lahko razveže zakonsko zvezo na podlagi sporazuma zakoncev, če sta se sporazumela o vseh pomembnih vprašanjih, ki zadevajo varstvo, vzgojo in preživljanje skupnih otrok, stike s staršem, s katerim otrok ne bo več bival, delitev skupnega premoženja in preživljanje zakonca, ki nima sredstev za življenje in brez svoje krivde ni zaposlen (64. člen). Če je zakonska zveza iz katerega koli razloga nevzdržna, sme vsak zakonec zahtevati razvezo zakonske zveze.

Kdaj in zakaj se zakonske zveze zdijo nevzdržne, bom poskušala ugotoviti iz analize 60 primerov sodb o zaupanju otrok v varstvo, vzgojo in preživljanje enemu od staršev, med katerimi je polovica primerov zaupanja otrok materam in polovica primerov zaupanja otrok očetom.

Razlogi za nevzdržnost zakonske zveze ali zunajzakonske skupnosti so pojasnjene v začetnem delu obrazložitve sodb, v katerem je opisano, kateri so vzroki, ki so pripeljali do odločitve za razvezo ali razpad zunajzakonske skupnosti. Nevzdržnost skupnega življenja je v primerih zaupanja otrok materam pojasnjena z argumenti, kot so:

- odtujenost, odsotnost čustvene navezanosti;
- odsotnost razumevanja, zaupanja, ljubezni;
- različnost značajev in interesov;
- razpad zunajzakonske zveze;
- nesramnost, surovost in zmerjanje partnerja;
- nesoglasja;
- zakonska zveza nima več prihodnosti, želja po novem začetku;
- nekritičen odnos do pitja alkoholnih pijač in opuščanje ter zanemarjanje družinskih in starševskih odgovornosti;

- odnosi so bili že dalj časa nevzdržni, toženec si je dobil drugo partnerico in je do tožnice tudi nasilen in grob;
- partnerja nimata več skupnih interesov in dejansko živita kot ločena, saj je mož zelo malo prisoten v njenem življenju in življenju otrok;
- med njima ni več obojestranske čustvene navezanosti, razumevanja, zaupanja in medsebojne pomoči. Toženka je med postopkom rodila otroka, katerega oče ni toženec. Tožnik je kot vzrok nevzdržnosti navajal tudi nesporazume glede denarja;
- med njima so se pojavili nesporazumi, prihajalo je tudi do fizičnega nasilja;
- skupno življenje je v zadnjih letih postalo nevzdržno zaradi fizičnega in psihičnega nasilja do tožnice in skupnih mladoletnih otrok;
- toženec je tožnici povedal, da ima razmerje z drugo žensko in se odselil iz skupnega bivališča, nato se je vrnil k družini in se po devetih mesecih spet odselil.

Nevzdržnost zakonskih zvez je najpogosteje pojasnjena s spremembami na čustvenih ravneh staršev, ki so opisane s številnimi kategorijami – »med njima ni več ljubezni, spoštovanja, niti razumevanja« (13 M – KP)³, »ni več ljubezni čustvene navezanosti, razumevanja, zaupanja in medsebojne pomoči« (10 M – KR), »odnosi so skaljeni in omajani« (14 M – KP), »med njima je prišlo do popolne čustvene odtujitve in popolne ohladitve odnosov« (3 M – LJ), »tožnica čuti, da ni več navezana na toženca« (1 M – LJ). Čustveni komponenti sledi pojasnitev »ne-obstoja« zakonske zveze ali razpada zunajzakonske skupnosti zaradi fizične odselitve partnerja – »toženec se je odselil in živi v Bosni« (18 M – KP), »dejansko živita kot ločena« (15 M – KP), »zunajzakonska skupnost je razpadla« (19 M – KR), »že 11 let ne živita več skupaj« (25 M – KP), »ker je zakonska zveza postala nevzdržna, se je tožnik pred približno dvema letoma odselil iz skupnega stanovanja« (22 M – KP), »skupaj ne živita že več kot pet let« (12 M – KP) »toženec se je odselil in živi v drugem razmerju« (5 M – LJ) ali novega partnerskega razmerja. Fizična odselitev je ponavadi posledica nevzdržnosti, vendar se v analiziranih primerih utemeljuje kot vzrok za nevzdržnost, s čimer se utemelji zahtevke za razvezo. Tretja vrsta vzrokov se nanaša na fizično in oziroma ali psihično nasilje, četrta pa na odvisnost od alkohola. Ponavadi se vzroki dopolnjujejo oziroma so medsebojno tesno

³ Oznake primerov smo zaradi lažjega navajanja in ker so bile nekatere številke primerov zbrisane, poenotili. 1 M – LJ tako npr. pomeni, da gre za prvi primer zaupanja otrok materi, ki je pridobljen z Okrožnega sodišča v Ljubljani; 20 O – KP, da gre za dvajseti primer zaupanja otrok očetu, ki je pridobljen z Okrožnega sodišča v Kopru. Prvi del oznake pomeni številko primera in oznako, kateremu od staršev je bil otrok oziroma otroci zaupani v nadaljnje varstvo in vzgojo, druga oznaka pa pomeni oznako Okrožnega sodišča.

prepleteni: »... zakonska zveza postala nevzdržna predvsem zaradi toženčevega vdajanja alkoholu .... Bil je tudi nasilen do otrok in se ni trudil najti redne zaposlitve. Tako stanje je tožnica s težavo prenašala enajst let, nato pa se je toženec odselil ....« (12 M – KP).

V primerih zaupanja otrok očetom so bile zveze kot nevzdržne opredeljene na podlagi teh vzrokov:

- nespornosti, pozneje je zakonska zveza postala nevzdržna;
- odtujenost zaradi neskladij značajev in nesoglasij, različnih pogledov na življenje, med pravnima strankama ni več zaupanja, čustveno je zakonska zveza povsem odtujena;
- toženka se je odselila;
- k nevzdržnosti je prispevalo tožničino prekomerno uživanje alkohola, poleg tega si je tožnica našla ljubimca;
- pravni stranki sta se že pred leti razselili prav zaradi dejstva, da je zakonska zveza nevzdržna;
- zakonska zveza se je čustveno ohladila, med njima ni razumevanja;
- zakonska zveza je postala nevzdržna zaradi nesoglasij in dejstva, da se je tožena stranka odločila živeti z drugim človekom, s katerim živi že več kot leto in pol;
- pozneje je prišlo do neskladja značajev, toženka se je odselila v Makedonijo;
- tožnik je navedel, da sta se s toženko odtujila in zakonska zveza v smislu vsebinske ter čustvene zveze ne obstaja več;
- življenjska skupnost je razpadla;
- nevzdržnost zaradi različnih značajev, želja in potreb;
- z ženo sta se tako odtujila, da med njima ni več komuniciranja;
- pogosti konflikti, razhajanja med partnerjema.

V primerih zaupanja otrok očetom je nevzdržnost zakonske zveze na čustveni ravni pojasnjena predvsem z odtujenostjo, neskladjem značajev, različnimi razhajaji, ne izpostavljata pa se ljubezen in zaupanje, redko se omenja razumevanje. Veliko močnejši vzrok je odselitev žene ali zunajzakonske partnerke, bodisi z novim partnerjem ali brez njega. Ker je med primeri zaupanja otrok očetom kar tretjina predodelitev, pri katerih je bilo o razlogih za razvezo ali razpad zunajzakonske skupnosti govora že v prejšnjem postopku, ko so bili otroci zaupani materam, iz teh primerov ni mogoče razbrati, zakaj so bile zakonske zveze ali zunajzakonske skupnosti nevzdržne. Obrazložitve nevzdržnosti skupnega življenja

so v primerih zaupanja otrok očetom manj emotivno obarvane in bolj usmerjene k predstavljanju dejstev (npr. odselitve partnerke ipd.).

7.2 Nevtralnost obravnave?

Nevtralnost v odnosu do obravnave starševskih vlog v primerih odločanja o nadaljnjem varstvu in vzgoji otrok ob razvezah ali razpadih zunajzakonske skupnosti temelji na glavnem načelu, ki usmerja odločitve sodišč, to je na načelu največje koristi otroka. Skladno s precejšnjim interpretativnim razponom razumevanja koncepta največje koristi otroka in z nujnostjo vpogleda v zasebnost družine in izvrševanje starševskih vlog v obdobju pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti, je načelo opredeljeno predvsem glede na zadovoljevanje otrokovih potreb. Novakova ugotavlja, da odločitve sodišča temeljijo na tem, da se predhodno ugotovi, pri katerem od staršev bo otrok imel največ podpore pri graditvi osebnosti, kar je utemeljeno v »načelu pospeševanja razvoja otroka«, ter pri katerem od staršev bo otrok imel več možnosti za ohranitev obstoječih razmerij do zunanjega sveta, tj. »načelo kontinuitete vzgoje in varstva« (glej Novak 2002: 1224).

Včasih sodišče določi, da je v določenem primeru glede zaupanja otroka ali otrok v varstvo in vzgojo potrebno izvedeniško mnenje. Vloga sodnega izvedenca ga zavezuje, da kolikor je le mogoče neodvisno in strokovno odgovorno presodi, kaj je v interesu za otroka (glej Glonar Vodopivec in Ribičič 2003: 57). V procesu ocenjevanja je po Schultzju najpomembnejša **kakovost čustvene navezanosti med otrokom in staršem**. Navezanost je po njegovem mnenju tisto, kar daje otroku temeljni občutek varnosti, trdnosti in zaupanja ter je nadvse pomembna za njegov nadaljnji razvoj. Drugo pomembno merilo je **sposobnost empatije staršev do otrokovih potreb** – koliko imata mati in oče ne le znanja ter razumevanja za otrokove razvojne (biološke, čustvene, izobraževalne, socialne) potrebe, temveč tudi kako se znata vživeti vanje in kako jih doživljata glede na različna otrokova razvojna obdobja. Ali znata otroka videti kot posameznika, ki ima svoje potrebe, želje, in presojati, kako se odziva nanje? Kako in na kakšen način spodbujata in podpirata otrokov razvoj, koliko in do katere mere ga ščitita in ali znata v pravi meri spodbujati njegovo samostojnost? Pomembno je, **kako starša otroka zaznavata v različnih kritičnih položajih in kako se pri tem odzivata** (op. cit. 60).

Podrobneje je treba prikazati tudi starševska vzgojna ravnanja. Bricklin izpostavlja, da mora izvedenec predvsem prepoznati in ugotoviti, kakšni so učinki starševskih vedenj in ravnanj na otroka. Ob tem je nujna **natančna ocena osebnosti staršev**. Koliko sta trdna in prepričana vase, kakšna stališča imata do različnih življenjskih vprašanj in področij ter kakšen je njun vrednostni sistem (op. cit. 61). Vse bolj se tudi poudarja, da je treba upoštevati **otrokove želje** in mu omogočiti, da sam predlaga, pri katerem od staršev bi rad živel (ta pravica izhaja tudi iz Konvencije o otrokovih pravicah). Za celovito oceno je potreben še vpogled v **delovanje v širšem socialnem okolju**. Evalvacija pogojev vključuje tudi **stališče staršev o otrokovem šolanju in izobraževanju** ter ugotovitve, koliko so **pričakovanja** staršev o otrokovem izobraževanju **stvarna** ter kakšne načrte imajo za prihodnost (ibid.).

Okolje, v katerem otrok živi oziroma bo živel, je prav tako predmet ocenjevanja. Sprememba okolja je včasih dodaten stresni dejavnik, saj pomeni poleg ločitve staršev še neko dodatno izgubo. Poleg tega je pomembna tudi **sposobnost staršev, da sodelujeta** drug z drugim in podpirata ter spodbujata stike v po-ločitvenem obdobju (ibid.).

Tudi izvedenec T. Pačnik je opredelil dejavnike in standarde odločanja. Med njimi navede:

1. sposobnost staršev, da se sporazumeta, komunicirata in sodelujeta v vseh stvareh, ki se nanašajo na otroka;
2. pripravljenost starša, da se mu otrok zaupa v varstvo, vzgojo in preživljanje ter morebitna možnost za oviranje stikov z drugim staršem;
3. starost in spol otroka;
4. interakcijo in medsebojne odnose otroka s staršema in sorojenci ter še posebej povezanost z enim ali drugim staršem;
5. morebitno prisotnost nasilja v družini;
6. varnost otroka in varnost starša pred morebitno zlorabo drugega starša;
7. zrelost otroka (pri nižjih ali mejnih starostih), ki pomeni, ali se je sposoben glede zaupanja razumno odločati in ali dojema takšno odgovorno odločitev;
8. potrebe otroka;
9. stabilnost otrokovega domačega okolja;
10. kakovost in kontinuiteto otrokovega nadaljnjega izobraževanja;

11. zdravje ali energetska opremljenost staršev in oceno osebnosti staršev (čustvena stabilnost, odgovornost, prožnost, sposobnost uvidevanja potreb drugih, ocena sposobnosti vživljanja);
12. geografsko bližino staršev, šole, vezanost na socialno sredino;
13. predhodni in sedanji obseg in kakovost časa, ki ga preživi posamezen starš z otrokom;
14. zaposlitev staršev oziroma ekonomski status;
15. uspešnost otroka v šoli (Pačnik 2003: 19–20).

Čeprav je tudi z navajanjem opredelitve standardov, ki definirajo načelo koristi otroka, zaznati ... »da se je priljubljena doktrina nežnih let, ki so jo v preteklosti povezovali zlasti z otrokovo navezanostjo na mater, v zadnjih letih umaknila drugačnemu, širšemu pogledu na otrokov razvoj in tezi, da je lahko materinska vloga enakovredna očetovi.« (Glomar Vodopivec in Ribičič 2003: 60), med merili izvedenca Pačnika, na tretjem mestu še vedno najdemo merilo spola in starosti otroka, ki implicira prav določeno sledenje omenjeni doktrini.

V analiziranih primerih se zdijo matere in očetje, ki so primernejši za vzgojo in varstvo otrok, precej podobni. Bistvena značilnost obojih je v kontinuiteti njihove skrbstvene vloge. Če pogledamo natančneje, imamo med primeri zaupanja otrok materam:

- 12 primerov, ko je družino zapustil oče (1 M – LJ, 5 M – LJ, 6 M – LJ, 8 M – LJ, 12 M – KP, 14 M – KP, 15 M – KP, 17 M – KP, 18 M – KP, 19 M – KP, 22 M – KP, 24 M – KP,);
- osem primerov, iz katerih ni bilo jasno razvidno, kdo in kdaj je odšel (9 M – LJ, 13 M – KP, 16 M – KP, 20 M – KP, 23 M – KP, 25 M – P, 29 M – KR, 30 M – KR);
- pet primerov z nakazanim nadaljnjim skupnim življenjem nekdanjih zakoncev (7 M – J, 10 M – KR, 11 M – KR, 21 M – KP, 28 M – KR);
- tri primere, ko se je skupaj z otroki pred razvezo odselila mati (2 M – LJ, 3M – LJ, 27 M – KR);
- primer, ko je mati že od vsega začetka sama skrbela za hčer in niso nikoli živeli skupaj (26 M – KR);
- primer predodelitve, ki je obsegal prehod iz enostarševske očetovske v enostarševsko materinsko družino (4 M – LJ).

Med analiziranimi primeri zaupanja otrok očetom je:

- tretjina (10) predodelitev, kar pomeni, da so bili v prejšnjem postopku zaupanja otrok otroci zaupani materam v devetih primerih (5 O – LJ, 10 O – LJ, 14 O – LJ, 15 O – LJ, 16 O – KP, 19 O – KP, 20 O – KP, 21 O – KP, 23 O – KP), v 1 primeru (17 O – KR) pa so bili otroci prvotno zaupani v skupno varstvo in vzgojo obema staršema, tj. sostarševstvo. V teh primerih sodišč povzemajo obrazložitve, kako so se spremenile razmere, da je zdaj za otroka/-e ugodneje, da se zaupa/-jo v varstvo in vzgojo očetom;
- osem primerov, pri katerih iz sodb ni bilo mogoče razbrati, kako je razpadla življenjska skupnost staršev (1 O – LJ, 3 O – LJ, 7 O – LJ, 8 O – LJ, 22 O – KP, 24 O – KP, 25 O – KP, 29 O – KR), v postopku odločanja pa so otroci živeli z očetmi v teh primerih (1 O – LJ, 3 O – LJ, 7 O – LJ, 8 O – LJ, 29 O – KR);
- sedem primerov odhodov oziroma odselitev mater brez otrok (2 O – LJ, 6 O – LJ, 9 O – LJ, 11 O – LJ, 12 O – LJ, 13 O – LJ, 26 O – KP);
- v treh primerih je razvidno, da so se skupaj z otroki odselili očetje (18 O – KR, 28 O – KR, 30 O – KR);
- v dveh primerih se je prvotno odselila mati z otrokom (4 O – LJ, 27 O – KP).

Za skrbstveno vlogo mater, katerim so bili zaupani otroci, velja kontinuiteta skrbi za otroke. Izjema je zgolj primer, ko je bilo prvotno sporazumno dogovorjeno, da mladoletna otroka ostaneta v oskrbi pri očetu. Od nesreče in hospitalizacije očeta so bili otroci v oskrbi matere in zaradi spremenjenih razmer pri očetu (mati je navajala poskus samomora očeta, njegovo odvisnost od mamil) pozneje zaupani v varstvo in vzgojo njej (4 M – LJ). Tudi v primerih zaupanja otrok očetom velja kontinuiteta skrbi za otroke. V primerih predodelitev so otroci postopoma prešli iz oskrbe pri materi v očetovo oskrbo. Gre za neke vrste »prehode čez noč«, ko pridejo otroci k očetom na podlagi vnaprejšnjega dogovora o stikih in ostanejo v njihovi oskrbi in vzgoji. Tudi s predodelitvijo se potrdi že dalj časa trajajoče stanje.

Na splošno lahko rečemo, da se tako v primerih zaupanja otrok materam kot v primerih zaupanja otrok očetom »načelo kontinuitete vzgoje in varstva« pokaže kot močan dejavnik, ki prispeva k odločitvam o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo. Sodišče tudi pogosto ugotavlja, da sta oba starša popolnoma sposobna skrbeti za otroka/-e, da sta oba primerna in da imata oba starša otroka/-e zelo rada. Tovrstne ugotovitve so značilne predvsem za primere zaupanja otrok očetom, ko sodišče izpostavi, da ima oče boljše pogoje za nadaljnje varstvo in vzgojo otrok (npr. v zdravstvenem smislu, v smislu dajanja občutka varnosti in stabilnosti ter

tudi v ekonomskem smislu ipd.); hkrati pa se primernosti obeh staršev v primerih zaupanja otrok materam ne izpostavlja. Razlog je najbrž tudi v pogostem strinjanju očetov z zaupanjem otrok materam, ko je vprašanje, kateremu od staršev zaupati otroka, odveč.

V enem od primerov je sodni izvedenec sklenil, da je za vzgojo in varstvo mladoletne hčerke, ki se je pred časom preselila k očetu in je bila prvotno ob razvezi zaupana v varstvo in vzgojo materi ter sta se oba starša potegovala za zaupanje, primernejša toženka, vendar je ta del mnenja sodišče zavrnilo kot neustreznega. Matere zgolj zaradi svoje biološke in psihološke vloge ne smejo imeti privilegiranega položaja:

»Toženka naj bi bila bolj primerna zato, ker je mld. tožnica v obdobju, ki se mnogokrat pokaže kot konfliktno s staršem istega spola, kar pa z zorenjem izzveni in takrat se pokaže potreba po bližini matere zaradi identifikacijskih potreb, ki so za deklice pomembne za njihovo vlogo v kasnejšem življenju oziroma odnosih. Vendar sodišče poudarja, da življenjske izkušnje učijo, da otroci, ne glede na svoj spol, za skladen osebnostni razvoj, prav zaradi svoje identifikacije s spolom, potrebujejo oba starša. Poudarjanje večje vloge matere, ko gre za hčerko, zato ni na mestu.« (15 O – LJ)

Večjo primernost v skrbi za majhne otroke so v obrazložitvah svojih zahtevkov v nekaj primerih izpostavile le matere same.

Pri pregledu statistik o zaupanju otrok/-a v varstvo in vzgojo enemu od staršev se postavlja vprašanje, kako pogosto se očetje oziroma matere ne strinjajo z zaupanjem otrok/-a drugemu staršu, kako pogosto sami predlagajo zaupanje drugemu staršu in kako pogosto si v celotnem postopku res oba starša prizadevata za formalno urejeno uresničevanje primarne skrbstvene vloge. V primerih zaupanja otrok materam so se očetje v dveh tretjinah primerov (21) strinjali z zaupanjem otrok materi. V izhodišču so očetje želeli prevzeti otroke v varstvo in vzgojo v sedmih primerih, ob koncu postopka pa se pet očetov ni strinjalo z zaupanjem otrok materam, šest očetov pa se ni odzvalo na tožbo oziroma narok in se niso izjavili o strinjanju ali nestrinjanju. Očetje so v primerih zaupanja otrok materam zavzeli naslednje pozicije:

- strinjanje s predlogom matere, da se otrok/-oci zaupa/-jo materi (2 M – LJ), (5 M – LJ), (6 M – LJ), (12 M – KP), (13 M – KP), (15 M – KP), (16 M – KP), (19M – KP), (25 M – KP), (28 M – KR);
- sporazum o zaupanju materi (21 M – KP), (23 M – KP), (24 M – KP);
- poravnava (11 M – KR);

- prvotno predlog očeta za zaupanje, pozneje poravnava in zaupanje otrok materi (3 M – LJ), (10 M – KR);
- predodelitev, strinjanje očeta s predodelitvijo (4 M – LJ);
- oče predlagal zaupanje otrok/-a materi (9 M – KP), (14 M – KP), (22 M – KP), (26 M – KR);
- odsotnost očeta (27 M – LJ), ni se odzval na tožbo niti na narok (7 M – LJ), (17 M – KP), (18 M – KP), (20 M – KP), (1 M – LJ);
- zahtevek očeta za zaupanje otrok, nasprotna tožba matere (30 M – KR);
- ni se strinjal z zaupanjem (8 M – LJ);
- oče predlaga zaupanje otrok njemu, mati se ne strinja (29 M – KR).

Matere se niso strinjale z zaupanjem otrok očetom v 16 primerih, v 12 primerih so se strinjale, v dveh primerih pa se niso odzvale na tožbo. Če pogledamo natančneje, so matere zavzele naslednje pozicije v odločanju sodišč:

- oče predlaga zaupanje otrok njemu, mati vloži nasprotno tožbo, (1 O – LJ), (29 O – KR);
- nestrinjanje matere s predlogom očeta za zaupanje otrok (2 O – LJ), (3 O – LJ), (4 O – LJ), (6 O – LJ), (8 O – LJ), (11 O – LJ), (18 O – KR), (25 O – KP), (28 O – KR), (30 O – KR);
- nestrinjanje s predodelitvijo (15 O – LJ), (17 O – KR), (19 O – KP), (23 O – KP);
- mati vloži zahtevek za predodelitev otroka očetu (5 O – LJ);
- strinjanje s predodelitvijo (10 O – LJ), (16 O – KP), (20 O – KP), (21 O – KP);
- mati predlaga zaupanje očetu (9 O – LJ), (12 O – LJ);
- mati se strinja z zaupanjem otroka očetu (22 O – KP), (26 O – KP), (27 O – KP);
- poravnava (7 O – LJ);
- sporazum (24 O – KP);
- mati se ne odzove na tožbo (13 O – LJ), ne odzove se na zahtevek očeta za predodelitev (14 O – LJ).

Očetje se med postopkom redkeje potegujejo za zaupanje otrok in se pogosteje strinjajo z zaupanjem otrok materam, kot velja v obratnih primerih.

7.3 Konzervativni diskurz ločenih sfer

Ker spol implicira razliko (glej Sunderland 2004), pomeni, da je popolna nevtralnost v obravnavi materinske in očetovske vloge skoraj nemogoča. Če je materinstvo še vedno pogosto dojeta kot naravno in očetovstvo kot družbeno konstruirano, bi bila enaka obravnava mogoča le v primeru zlivanja obeh vlog v spolno nedeterminirano obliko.

Kot konzervativni diskurz ločenih sfer pojmuje binarno razlikovanje vidikov skrbstvene vloge: matere kot nenadomestljive primarne skrbnice in očeta kot starša pomočnika, ki je ali pa ni prisoten v skrbi za otroka. Kot konzervativno zaznavamo tudi dojemanje očetovske skrbstvene vloge kot a priori nepopolne in vprašljive ter na drugi strani skrbstveno vlogo matere kot samoumevno in naravno. Zanima nas še, katere razsežnosti skrbi so pojmovane kot bolj moške in katere kot bolj ženske.

7.3.1 Ekonomska odgovornost očetov

Vloga očeta kot prehranjevalca družine, ki je s svojo dejavnostjo na trgu dela prispeval k preživljanju družine, je bila, gledano skozi zgodovino, ena glavnih vlog moških v moderni meščanski družini, ko je potekala interpelacija žensk v matere. Današnja dolžnost preživljanja otrok, ki se vzpostavi z rojstvom otroka, je enaka za oba starša, pri tem se postavlja vprašanje, ali sta tudi oba starša na enak način poklicana k uresničevanju te vloge.

Ni malo primerov, ko je ekonomski položaj starša, ki mu otrok ni zaupan v varstvo in vzgojo, slabši od položaja drugega starša. Diskurz o dolžnosti preživljanja in s tem nujni ekonomski skrbi za otroka se vzpostavi predvsem v primerih brezposelnosti staršev in njihove odvisnosti od socialne pomoči. V primeru, ko je sodišče brezposelnemu očetu določilo plačilo preživnine v višini 25.000,00 SIT, je svojo odločitev utemeljilo z navedbo:

»... sodišče ocenjuje, da z določeno preživnino ne bo ogroženo toženčevo lastno preživljanje. Toženec je dolžan poskrbeti za to, da bo lahko preživel mladoletnega otroka, po potrebi tudi na drug način (ne samo z redno zaposlitvijo) ter ustvariti toliko sredstev, da bo lahko prispeval k preživljanju mladoletnega otroka in da bo lahko kril stroške lastnega preživljanja. Toženec se bo moral veliko bolj angažirati kot do sedaj (je zdrav in mlad), da bo opravil še zadnji izpit, nakar se bo imel možnost redno zaposliti. Če pa mu to ne bo uspelo, bo poprijel za kakšno drugo delo kot je znal že v preteklosti, zato

sodišče ne dvomi v to, da si ne bi bil sposoben poiskati dela in zaslužka in tako prispevati k preživljanju svoje hčerke.» (8 M – LJ)

Moški so poklicani k uresničevanju svoje ekonomske vloge tudi z izpostavljanjem možnosti za začasne zaslužke. Njihova neudeležba na trgu dela in s tem manjšanje možnosti prispevati svoj delež v ekonomski skrbi za otroka/-e se zdi nesprejemljiva, sploh, če so »mladi, zdravi in sposobni delati«:

»... toženec bo moral poskrbeti, da pridobi denarna sredstva za izpolnjevanje svoje zakonske obveznosti, saj je po besedah tožnice zdrav, mlad in za delo sposoben človek ... Sodišče pripominja, da pomoč tožničinih staršev pri skrbi za otroka ni njihova dolžnost, temveč le njihova dobra volja, da so krite potrebe otroka, sicer pa je to dolžnost staršev.« (1 M – LJ)

»...Ta znesek je tudi glede na splošno znana dejstva takšen, da ga bo toženec zmožel, saj je sposoben za delo, in mora, če bo potrebno, poprijeti tudi za kakršnokoli občasno delo.« (13 M – KP)

Tovrstne vrednotno konotirane opredelitve ekonomske vloge so le izjemoma namenjene brezposelnim preživninsko zavezanim materam, ki so v povprečju brez zaposlitve in zaslužka enako pogosto kot očetje. V analiziranih primerih je sodišče le v enem primeru povzelo, da je »... sodišče toženki naložilo obveznost plačevanje preživnine, kljub temu, da je brezposelna. Preživninski zavezanec se mora, v položaju, ko ni zaposlen oziroma nima rednih dohodkov, znajti in poprijeti za kakršnokoli delo, ki ga zmore, in za kakršno so mu dane zmožnosti, ki mu jih sicer nudi njegovo premoženje.« (16 O – KP).

Da je ekonomska skrb v večji meri domena moških, se kaže tudi posredno z argumentiranjem višine določene preživnine. Kot bo izpostavljeno v podpoglavju o skrbi kot o delu, sodišče pri določanju višine preživnine očetu upošteva oziroma vrednoti tudi vsakodnevno materino skrb za otroka/-e. Najnižja preživnina, ki je znašala 10.000,00 SIT, je pogostejša v primerih, ko je preživninska obveznost določena (brezposelnim) materam (pet primerov), med preživninskimi obveznostmi očetov pa je bil najnižji znesek le enkrat določen.

7.3.2 Vprašljivost primarne skrbstvene vloge očetov in pomen skrbstvene vloge drugih žensk

Skrbstvena vloga očetov je v obrazložitvah odločitev sodišč o zaupanju otrok očetom natančneje obravnavana, tako da se v obrazložitvi pojasnjuje uresničevanje različnih vidikov skrbi na različnih področjih vsakdanjega življenja (gospodinjenje, nega, skrb za izobraževanje, posvečanje prostega časa). Sodbe so podprte tudi z ugotovitvami o čustveni navezanosti otrok/-a na očeta, z ugotovljenim zagotavljanjem občutka varnosti in stabilnosti, z izpostavljanjem skrbi za druge otroke (bodisi iz istega ali drugega razmerja). Skrb ni zadosten pojem, s katerim se opredeli vloga očeta, temveč se analizira z različnimi razsežnostmi:

»Toženec je tudi opustil svoje dejavnosti, da bi lahko s hčerko preživel več časa, kar kaže na to, da v prvi vrsti poskrbi za potrebe mld. hčere.« (8 O – LJ)

»Ta (CSD) je v poročilu zapisal..., da je na podlagi razgovora s tožnikom, njegovo mamo, vzgojiteljico in razredničarko zaključil, da tožnik za otroka lepo skrbi. Otroka se pri njem dobro počutita, sta urejena, po potrebi tožniku pomaga njegova starša, tožnik je skrben ter redno sodeluje s šolo in vrtcem.« (10 O – LJ)

»Za očeta sta povedala, da zna kuhati, da je zelo prijeten, da je v času stikov z njima zelo dobre volje, ker so skupaj in si prizadeva, da jima je lepo ... Povedala sta, da jima pri delu v zvezi s šolo pomagata tako oče in mati.« (28 O – KR)

Skrb ni obravnavana kot nekaj, kar samoumevno pripada tudi očetom, kot nekaj, kar so očetje zmožni v enaki meri kot matere. Skrbstveno delo je temeljni sestavni del ideologije ženskosti (glej Rener v Oakley 2000), zato se skrb manifestira kot ženska domena in je v primerih uresničevanja primarne skrbstvene vloge očetov obravnavana kot nezadostna in vprašljiva. Kot tako jo je smiselno dopolniti s skrbjo drugih, predvsem žensk, ki dopolnijo domnevno skrbstveno ne-avtonomijo moških:

Svoje stališče ob začasni odredbi, da se hčerka do pravnomočnosti postopka zaupa v varstvo in vzgojo očetu je sodišče oprlo na dejstvo »da gre za otroka v starosti dveh let, ki potrebuje stalnost, ne pa stalno spreminjanje bivališča in, da ima v tem pogledu tožnik boljše pogoje, saj živi v hiši svojih staršev, ti pa mu tudi pomagajo pri varstvu in vzgoji hčerke. Iz poročila centra za socialno delo izhaja, da gre za stara starša, ki sta skrbna in ljubeča.« (4 O – LJ)

»Tožniku izdatno pomaga pri negi otroka in njegovem varstvu tudi tožnikova mati.« (13 O – LJ)

Na razgovoru pri predsednici senata je sin »odločno izrazil željo ostati v varstvu očeta, v času njegove službene odsotnosti pa v varstvu očetove partnerke Helene.« (17 O – KR)

»Tomaž je v družini pri očetu rad in se tam dobro počuti. Z očetom in staro materjo ima dober pozitivni odnos, tu se počuti varnega. Oče je do otroka topel in zavzet, do sina ima prej prijateljski kot očetovski odnos. Vodilna osebnost v družini je stara mati, ki je otroku naklonjena in ga ima rada in dopolnjuje očetovo vlogo pri vzgoji in oskrbi Tomaža.« (19 O – KP)

»Priča je zaslišana povedala, da dejansko živita s tožencem skupaj in da je pripravljena, tako kot za svojo hčerko, skrbeti tudi za hčerki toženca, če mu bosta zaupani v varstvo in vzgojo.« (27 O – KP)

Mati tožnice »je zaslišana povedala, da ko gre toženec delat v nočno izmeno je Sara pri njej in včasih tudi ob vikendih, če Sara tako želi. Tako kot sedaj skrbi za Saro bo potem skrbela tudi za Moniko.« (27 O – KP)

»Za primer, kadar bo oče šel na delo v Sarajevo, ali drugam izven Slovenije, je povedal, da bo lahko uredil varstvo s svojimi starši, za katere sta otroka povedala, da ju imata rada, prav tako stara starša imata rada otroka ...« (28 M – KR)

»Skrb kot spolno obeležena praksa – kot žensko delo je definirana kot 'delo iz ljubezni'.« (Humer 2007: 162). Ker je skrb domena žensk, je jasno, da moško primarno skrbstveno vlogo dopolnjujejo predvsem druge ženske, matere in nove partnerke očetov. Pomen njihove pomoči se lahko izpostavi neposredno ali zgolj z izpostavljanjem prisotnosti: »Tožnik živi v stanovanju s svojo novo partnerko in z obema hčerkama iz zakonske zveze s toženo stranko. Z novo partnerko se obe hčerki dobro razumeta in obe hčerki sta na lastno željo prišli živeti k njemu ...« (14 O – LJ). Nekatere raziskave kažejo (glej James 2005), da sodišča očetom, ki imajo nove partnerke, lažje zaupajo otroke v varstvo in vzgojo.

Na ta način in tudi prek pojmovanja skrbi kot dela se samostojna skrb očetov manifestira kot posebnost. Postavlja se vprašanje, koliko je vloga sodobnega skrbnega očeta, ki je aktivno vključen v nego in vzgojo, družbeno prepoznana starševska vloga. Tudi skrb za vzgojo in izobraževanje se izkaže predvsem kot domena žensk, zato se pokaže kot vidik, ki ga je v primerih zaupanja otrok očetom treba preveriti, včasih tudi z zaslišanjem učiteljev.

7.3.3 Matere v primarni skrbstveni vlogi

Diskurz o primarni skrbstveni vlogi mater je eden najpogostejših diskurzov, ki se pojavljajo znotraj različnih obravnav starševskih vlog, zato bodo v nadaljevanju analizirane obrazložitve

in argumentiranje sodišč, zakaj je v največjo korist otrok/-a, da ostane/-jo v oskrbi matere, kako je argumentiran pomen primarne skrbstvene vloge mater ipd.

Izhodiščno privilegiran položaj mater, ki je pomenil, da je bilo materinstvo pojmovano kot vloga, ki je v zgodnjem otrokovem razvojnem obdobju nenadomestljiva za otrokov skladen razvoj in je zato v izhodišču mati primernejši starš za vzgojo, nego in varstvo otrok, je bil podprt s psihološkimi študijami. Tovrstna »ideologija nežnih let« je imela vpliv na odločitve sodišč pred uveljavitvijo načela največje koristi otroka (glej McNeely 1998). Danes odločanje sodišč ne bi smelo temeljiti na neki splošni domnevi, na primer, da lahko zgolj na podlagi starosti ali spola otroka določimo, kateri od staršev je primernejši za nadaljnje varstvo in vzgojo: »... za otroka take starosti (tri leta in tri mesece) je primerneje, da se zaupa materi, saj jo otrok v tej starosti nujno potrebuje.«; »... otrokova mati je sposobna zadovoljiti otrokove potrebe, pri čemer sta pomembna starost in spol otroka.«; »... za tožnico je ugotovljeno, da si je ustvarila vse pogoje, ki zagotavljajo eksistenco njej in hčerki, pa tudi, da je primerna za vzgojo in oskrbo hčere – in to bolj kot toženec, še zlasti ob upoštevanju, da gre za deklico, ki je ob razvezi zakona staršev stara tri leta.« in da je za »... šest in osem let stari deklici edino prav, da vsaj do pravnomočne odločitve v tem postopku živita pri materi.« (primeri iz sklepov sodišč, Novak 2002: 1228–1229). Bistveno je, da se prouči, pri katerem od staršev bo najbolje poskrbljeno za otroka.

V analiziranih primerih sodišče svoje odločitve o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo v nobenem od primerov ne podkrepi z argumenti, ki bi jih lahko umestili v okvir ideologije nežnih let. Spol in starost otroka se ne kažeta kot dejavnika opredelitve koristi otroka, temveč imata glavno vlogo kontinuiteta skrbi in s tem zadovoljevanje otrokovih potreb: »Pristojni CSD je v svojem poročilu podal mnenje, naj tudi po razvezi zakonske zveze mld. sin ostane v varstvu in vzgoji pri tožnici, ki je že od otrokovega rojstva prevzela popolno odgovornost za sinovo zdravje, njegovo vzgojo in varstvo ter celotno preživljanje.« (1 M – LJ) ali »Sodišče je upoštevalo tudi dejstvo, da je tožnica že do sedaj v pretežni meri skrbela za mladoletnega sina, zato je prepričano, da mu bo tudi v prihodnje lahko zagotovila primerno varstvo in vzgojo.« (6 M – LJ) ali »Tožnica se je že sedaj pretežno ukvarjala z otrokovo vzgojo, nego, šolskim delom in interesnimi dejavnostmi.« (13 M – KP).

Utemeljevanje kriterija ustrezne skrbi lahko v primerih zaupanja otrok materam razvrstimo na štiri različne tipe. V prvem načinu obravnave skrbi (npr. kot v zgornjem argumentiranju pri

sklepih 1 M – LJ, 6 M – LJ, 13 M – KP ali npr. » ... iz mnenja nadalje izhaja, da mati lepo skrbi za sina, mu pomaga pri šolskem delu, v prostem času pa ga vzpodbuja in mu omogoča vključevanje v športne aktivnosti.« (29 M – KR) se izpostavi kontinuiteta skrbi, prevzemanja odgovornosti, nege, varstva, vzgoje ipd. Tovrstne opredelitve skrbi so najbolj pogoste. V drugem načinu je primerna skrb utemeljena kot posledica razmer oziroma odsotnosti očeta, npr. »Tožnica je že do sedaj zgledno skrbela za oba otroka, saj je toženec prihajal domov le ob vikendih (15 M – KP) ali »Stranki že 11 let ne živita več skupaj ... Ml. sin že ves čas živi z materjo in ima z očetom samo občasne stike. (25 M – KP) ali »Otrok že ves čas živi pri tožnici. Tožnica živi pri starših in je zaposlena. Toženec nima zaposlitve in tudi ne denarja. Zato ni nobenega dvoma, da je v otrokovo korist, da se ga zaupa v varstvo in vzgojo materi.« (18 M – KP). Za zadnja dva načina obravnave skrbi ugotavljamo, da sta diametralno nasprotna, tretji način pa izpostavlja nadgradnjo skrbi v obliki čustvene navezanosti, občutka varnosti: »Sodišče je zaključilo, da je mati tista, ki daje otrokoma občutek varnosti in ima večje razumevanje do otrok. Otroka sta nanjo tudi bolj čustveno navezana, zato ju je sodišče v vzgojo, varstvo in preživljanje zaupalo materi.« (30 M – KR) – zadnji način obravnave skrbstvene vloge matere izpostavlja samoumevnost in ustrezne skrbi: »Sodišče ne razpolaga s podatki, ki bi vzbujali dvom v dejstvo, da tožnica kot mati za hčerko primerno skrbi.« (7 M – LJ) ali »Ker sodišče ni našlo nobene okoliščine, ki bi kazala na to, da tožnica ne bi bila dobra in skrbna mati, kar je navsezadnje v izpovedi potrdil tudi toženec ... je odločilo, da se mladoletni otrok zaupa v varstvo in vzgojo tožnici.« (8 M – LJ). V svoji skrbstveni vlogi mati le redko potrebuje pomoč tretje osebe: »Tožnica sedaj živi pri svoji materi, ki ji tudi pomaga pri preživljanju cele enoroditeljske družine.« (28 M – KR) in še to le v ekonomskem smislu.

V ustreznost, kakovost in obseg skrbi mater za otroke se ne dvomi. Materina skrb se zdi samoumevna, naravna, edino logična, hkrati pa je primarna skrbstvena vloga očetov obravnavana tako, da sodišče poišče dokaze za primerno in vseobsegajočo skrb ter jo podpre z vlogo drugih žensk, ki očetom pomagajo pri skrbi za otroke.

7.3.4 Nesprejemljivost odsotnosti mater v skrbi za otroke

Primarna skrbstvena vloga mater je, kot smo videli v prejšnjem poglavju, obravnavana predvsem v smislu samoumevnosti, zato je toliko bolj nesprejemljiva in neodgovorna odsotnost materine skrbi in zanimanja za otroka. Na drugi strani pa očetov, ki se za otroke ne

zanimajo in zanje ne skrbijo, sodišče ne »graja« in gre v bistvu za nekakšno sprejemanje njihove neudeležbe pri skrbi za otroke. Razen seveda v ekonomskem smislu pa so nasprotno matere lahko deležne precejšnjih kritik: »Nobenega dvoma ni, da je tožnik tisti, da se mu otroka zaupa v varstvo in vzgojo. Toženka vse doslej ni pokazala nobenega interesa, niti da bi z otrokom imela stike, še manj, da bi zanj skrbela ali ga vzgajala.« (13 O – LJ) ali:

» ... mati je s hčerko najprej odšla v materinski dom. Kasneje je bila v začasni odredbi hčerka zaupana očetu, mati pa je iz materinskega doma odšla neznanu kam in se že dalj časa ni pozanimala kako je s hčerko ... Iz tako ugotovljenega dejanskega stanja torej izhaja, da je toženka tista, ki ocenjuje, da je svojo materinsko poslanstvo končala s porodom, saj kljub temu, da ji je znano kje hčerka živi, slednje ne obišče, niti je ne zanima otrokov razvoj.« (4 O – LJ)

V izpostavljenem primeru se kaže neodobravanje odsotnosti uresničevanja »materinskega poslanstva«. »Z zahtevanjem, da so matere primarne skrbnice otrok, če to želijo ali ne, družba nadaljuje s komuniciranjem z materami v smeri, da morajo izbrati svoje otroke, v nasprotnem primeru tvegajo, da so etiketirane kot neuspele matere in ženske.« (McNeely 1998: 917). Dokazovanje nezadostne materinske skrbi je podkrepljeno tudi s socialnimi problematikami, na primer odvisnostjo od alkohola, brezposelnostjo, neurejenimi stanovanjskimi razmerami in tudi novimi partnerskimi zvezami ali s pretiranim posvečanjem delu:

»Sodišče verjame tožencu, da je v tem obdobju pretežni del skrbi za otroke nosil sam. Tožnica sama ni zanimala, niti, da bi si v tem obdobju našla partnerja, niti, da je bila v tem obdobju odvisna od alkohola, niti, da ni poravnala računov za stanovanje, za kar je dotlej skrbela..... Sodišče verjame tožencu, da je bila tožnica določen del obdobja od leta 1996 do razpada družinske skupnosti odvisna od alkohola in da je pretežni del skrbi za otroke v tem času prevzel sam.« (6 O – LJ)

»Iz mnenja CSD izhaja, da je bil oče zadnja leta bolj prisoten v družinskem življenju. To je potrdila tudi toženka, ki pa je povedala, da je sama zaradi dela veliko odsotna od doma, tudi ob koncu tedna in da je vzgojo prepustila možu. Tudi iz poročila o sodelovanju staršev s šolo izhaja, da se je za hčerino šolsko delo v preteklih letih zanimal predvsem oče.« (25 O – KP)

Problematizirano je tudi neprepoznavanje potreb otrok:

»Po mnenju CSD je toženka z odvzemom otrok očetu v januarju potrdila neodgovoren odnos do otrok; njen odnos kaže na nesposobnost prepoznavanja potreb tako majhnih otrok ... Iz njene izpovedi izhaja, da materinstvo jemlje kot pravico imeti otroka ob sebi.« (18 O – KR)

»Mati ni poskrbela za prehrano hčerke in je hčerka v šoli ostala brez obrokov, čeprav je zatrjevala, da je položnice za prehrano poravnala, kar kaže na to, da tožnici ni na prvem mestu osnovna skrb za mld. otroka.« (8 O – LJ)

Konstrukt neustrezne materinske vloge v sodbah o zaupanju otrok enemu od staršev izhaja iz predpostavke o naravni povezanosti matere z otrokom, iz katere izhaja tudi sposobnost prepoznavanja otrokovih potreb. Če k temu prištejemo še ideal matere, ki se razdaja svojim otrokom in altruistično zadovoljuje potrebe njenih bližnjih po ljubezni in skrbi, potem za nenaravno in nevarno velja odmikanje od navedenih idealov. Otroci morajo biti na prvem mestu. »Skrb za otroke zahteva veliko žrtvovanja in veliko mero samo-zanikanja, vendar pa ženska, ki ni pripravljena žrtvovati velikega deleža v ta namen, ne zasluži, da je mati.« (Sanger v McNeely 1998: 898).

7.4 Razveze kot statusni prehodi udeležbe

Razveza zakonske zveze ali razpad zunajzakonske skupnosti se sicer pogosto obravnavata kot faza prehoda iz ene družinske oblike v drugo. Analiza besedil, v kateri smo kot referenčno točko vzeli obdobje postopka na sodišču, ko se pojasnjujejo razmere, je pokazala, da se prehodi v družinskih oblikah zgodijo že prej in je razveza ali razpad zunajzakonske zveze na sodišču zgolj formalna potrditev že obstoječega. Sieder (1998) govori o »procesnem značaju ločitve« oziroma njenem pripravljalnem času. Kot pravi Sieder »odločitev za razvezo praviloma ni prenačljiva in sprejeta neodgovorno hitro« (Sieder 1998: 253). Tudi analizirani primeri kažejo, da se pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti krhajo medosebni odnosi, ugotavljajo značajске razlike, dogajajo nesoglasja, odsotna je čustvena navezanost itn., kar pripelje ponavadi najprej do fizične ločitve in pozneje še razveze ali potrditve razpada zunajzakonske skupnosti. Potrditev obstoječega se je pokazala tudi z ekstremnimi primeri – poročena starša na primer nikoli nista živela skupaj in je mati že od rojstva otroka sama skrbela za hčerko, v drugem primeru starša že 11 let ne živita skupaj, v tretjem primeru sta se starša razselila že pred sedmimi leti, v četrtem je oče odšel iz družine že pred petimi leti ... Veliko manj so pogosti primeri, ko družina med postopkom še vedno živi skupaj.

7.4.1 Prehodi udeležbe glede na družinsko obliko

V nadaljevanju je predstavljen pregled prehodov udeležbe glede na družinsko obliko, ki sloni na otrokov vidik prehodov v družinskih oblikah. Med primeri zaupanja otrok materam so bili

pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti prisotni naslednji prehodi udeležbe v družinskih oblikah:

- iz dvostarševske družine v enostarševsko materinsko (odselitev očeta);
- iz dvostarševske družine v enostarševsko materinsko (odselitev matere z otroki);
- iz dvostarševske razširjene družine v razširjeno enostarševsko družino;
- iz dvostarševske družine v reorganizirano dvostarševsko z nekdanjim možem (reorganizirano zato, ker družina vključuje še hčerko, ki ni otrok njenega nekdanjega moža, še vedno pa bodo po razvezi živeli skupaj z nekdanjim možem);
- iz dvostarševske razširjene družine v reorganizirano razširjeno enostarševsko družino;
- iz enostarševske očetovske v enostarševsko reorganizirano materinsko (prisoten je tudi otrok drugega partnerja, s katerim mati ne živi);
- brez prehoda: dvostarševska družina po razvezi ostane dvostarševska do rešitve premoženjskega vprašanja;
- brez prehoda: enostarševska družina od vsega začetka, saj partnerja, kljub poroki, nikoli nista zaživela skupaj.

Pri preverjanju sprememb v družinskih oblikah so navedeni primeri, ki smo jih lahko razbrali iz opisov družinskih stanj. V nekaterih primerih (npr. kadar gre za sodne poravnave) tovrstni opisi ne obravnavajo natančnih družinskih razmer, zato ne moremo z gotovostjo trditi o številu prehodov udeležbe iz ene družinske oblike v drugo.

Pluralnost družinskih oblik presega pričakovano različnost. Kompleksnost družinskih struktur je izjemna, kar preseneča, je, da niti v enem od analiziranih tridesetih primerov zaupanja otrok materam ni izpostavljeno skupno bivanje mater, njim zaupanih otrok in novega partnerja. Novi partnerji mater so izpostavljeni le izjemoma, nobena od mater v času razveze ali razpada zunajzakonske skupnosti ni živela z novim partnerjem. V enem primeru je novi partner izpostavljen v obrazložitvi sodne poravnave, v kateri je bilo ugotovljeno, da se mati želi preseliti v kraj, kjer živi novi partner, s katerim ima otroka, da pa sta hči in sin očeta, s katerim je bila poročena, izrazila željo, da bi ostali v sedanjem okolju. Iz opredelitve stikov je razvidno, da imajo v času razveze skupen dom mati in oče dveh skupnih otrok, ki sta v razveznem postopku in tretji, najmlajši otrok, ki izhaja iz druge zveze matere. Drugi primer izpostavljanja novega partnerja pa se je nanašal na izjavo moža, da je žena imela v času zakona drugo zvezo (ni pa ta zveza opisana kot trajna).

Z vidika otrok se je prehod udeležbe do razveze v 12 primerih končal z enostarševsko materinsko družino, le malo manj pogoste pa so bile razširjene enostarševske družine, ki so vse vključevale starše mater (devet primerov).

Prehodi udeležbe v primerih zaupanja otrok očetom:

- iz dvostarševske družine v očetovsko enostarševsko (odselitev matere brez otrok);
- iz dvostarševske družine v očetovsko enostarševsko (odselitev očeta z otroki);
- iz razširjene dvostarševske družine v razširjeno očetovsko enostarševsko družino;
- iz reorganizirane dvostarševske (novi partner matere ter otroci iz zadnjega razmerja) v reorganizirano dvostarševsko (nova partnerka očeta in otrok iz tega razmerja) (predodelitev);
- iz materinske enostarševske v očetovsko enostarševsko družino (predodelitev);
- iz materinske enostarševske v razširjeno reorganizirano dvostarševsko družino (predodelitev);
- iz materinske enostarševske v reorganizirano dvostarševsko družino (predodelitev);
- iz skupnega zaupanja (deljenega življenja pri obeh starših, ki živita ločeno) v reorganizirano dvostarševsko družino (predodelitev);
- iz reorganizirane dvostarševske (mati je imela novega partnerja) v razširjeno očetovsko enostarševsko (predodelitev).

Iz obrazložitvev sodb, v katerih je opisano, zaradi katerih dejavnikov so otroci zaupani očetom, je razvidno, da so značilnosti predodelitev, ki pomenijo spremenjene razmere na strani zaupanja otrok v varstvo, vzgojo in oskrbo materam, predvsem te, da se je v določenem obdobju izkazalo, da želijo otroci živeti z očetom. Njihova želja se ponavadi realizira tako, da po stiku z očetom ostanejo v njegovi oskrbi in se ne želijo več vrniti k materi: »Hčerka pravnih strani bi raje ostala pri očetu in kadarkoli je šla na obisk k očetu, je izrazila željo, da bi ostala pri njem. ... tako že od meseca decembra 2003 živi pri očetu.« (5 O – LJ). Enako je razvidno tudi iz naslednjega primera: »... tožnik je zaslišan kot stranka povedal, da ... po končanem osnovnem šolanju živi pri njem tudi hčerka ..., ki se je prav tako na lastno željo preselila k njemu. Tožnik živi v stanovanju s svojo novo partnerko in z obema hčerkama iz zakonske zveze s toženo stranko ... tako, da je tožba le posledica uzakonitve dejanskega stanja, ki traja že več kot dve leti.« (14 O – LJ).

Prehodi udeležbe v družinskem življenju so se v primerih zaupanja otrok očetom najpogosteje začeli z odhodom matere iz družine. Devet mater se je iz družine odselilo brez otrok, s čimer so skrb za otroke prepustile očetom, ena mati je najprej hčerko odpeljala s seboj, vendar je pozneje iz materinskega doma odšla neznano kam brez hčerke. V treh primerih so se odselili očetje z otroki, v enem oče brez otrok, v enem pa je družina v času razveze še živela skupaj. Iz petih primerov ni mogoče razbrati, na kakšen način se je zgodil prehod udeležbe.

Z vidika prehoda otrok/-a so bile očetovske enostarševske družine najpogostejša družinska oblika, v katero so prešli otroci. Teh je bilo več kot polovica oziroma 16. Šest družin je poleg očeta vključevalo še njegove starše, šest družin je bilo reorganiziranih dvostarševskih, dve pa razširjeni reorganizirani dvostarševski družini. V primerjavi s primeri zaupanja otrok materam imajo očetje, katerim so zaupani otroci, pogosteje že oblikovano družinsko življenje z novo partnerko in otroki iz novega razmerja.

7.4.2 Prehodi udeležbe glede na stike otroka s staršem, s katerim ne bo (več) živel

Kot je bilo že izpostavljeno, se v analizi sodb kaže, da so razveze oziroma zaupanja otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev predvsem formalna potrditev že obstoječega stanja v družini. Sodišče pri odločitvi o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo enemu od staršev odloči na podlagi 65. člena Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih tudi o stikih s staršem, s katerim ne bo več živel. V 106. členu je določeno, da ima otrok pravico do stikov z obema staršema in da imata oba starša pravico do stikov z otrokom. S stiki se zagotavljajo predvsem koristi otroka. Tisti od staršev, pri katerem otrok živi, mora opustiti vse kar otežuje ali onemogoča stike otroka z drugim staršem.

Če med staršema poteka ustrezna komunikacija in se lahko sama dogovarjata o stikih z otrokom/-ki, sodišče upošteva dogovor staršev, če meni, da je z dogovorom upoštevana korist otroka. V nasprotnem primeru se potek stikov natančno določi. Sodišče v obrazložitvi včasih povzame tudi pomen stikov »Dogovorjeni stiki med deklicama in očetom so pogosti (vsak drugi vikend, del počitnic, sorazmeren del praznikov ter tudi med tednom), tako da bosta deklici z očetom lahko obdržali pristen in poglobljen odnos in kasneje tudi skozi očeta spoznavali moško vlogo v družini in v vsakodnevnem življenju.« (3 M – LJ) ali se opredeli, da »... kljub navezanosti na očeta otrok potrebuje tudi stik z mamo, bližino mame. Nobena

druga oseba mu je ne more nadomestiti. Potrebni bi bili obsežni stiki z mamo.« (17 O – KR). Tovrstni nagovori, ki poskušajo vplivati na vzdrževanje stikov med starši in otroki, kažejo svetovalni odnos do konkretnega primera, ne vemo pa, ali oziroma kakšen vpliv imajo na dejanski potek stikov med otrokom in staršem.

Prehodi udeležbe v obliki stikov med otrokom in staršem, ki nima primarne skrbstvene vloge, so težko ulovljivi. Obseg stikov se namreč sčasoma spreminja. Študije iz tujine kažejo, da ima samo tretjina staršev, ki ne živijo s svojimi otroki, z njimi redne stike (Linnavuori 2007: 2), in da se obseg stikov otroka s staršem, s katerim ne živi, sčasoma manjša (Catlett in McKenry 2004: 166). Zato iz navedenega ne moremo razbrati dejanskih prehodov udeležbe. Razvidno je le, da sodišča skušajo spodbuditi stike, kadar iz dokazov razberejo, da niso dovolj pogosti ali da jih eden od staršev onemogoča ipd. Obratno sodišče potrди dogovore med staršema, kadar stiki potekajo redno, na podlagi predhodnih dogovorov med staršema, ali, v primeru otrokove primerne starosti, med staršem in otrokom, s čimer se upoštevajo potrebe in želje otroka.

7.4.3 Prehod udeležbe glede na okolje bivanja

Stabilnost okolja bivanja je eden od dejavnikov, ki bi po priporočilih izvedencev lahko vplival na odločitev sodišča o zaupanju otrok/-a enemu od staršev (Pačnik 2003: 19). Sprememba okolja je lahko dodaten stresni dejavnik, saj poleg ločitve staršev lahko pomeni dodatno izgubo (izgubo stikov s prijatelji, sošolci) in potrebo po dodatnem prilagajanju na novosti. Skladno z navedenim in dejstvom, da gre v primerih zaupanja otrok ponavadi za upoštevanje kontinuitete skrbi, večinoma okolje otrokovega bivanja ostane isto. Kontinuiteta okolja je pomemben dejavnik obravnave: »Toženka je povedala, da se brez otrok ne bo selila iz sedanjega bivališča. Pričakovati je, da bo upoštevala ugotovljeno željo otrok, da ostaneta v sedanjem okolju.« (10 M – KR). Podobno je bilo v enem od primerov izpostavljeno tudi, da »... oba starša pristaneta na to, da hči po razvezi ostane v stanovanju v katerem je živela doslej in torej ostaja v dosedanjem okolju, v katerem je živela že od rojstva.« (6 O – LJ).

Prehodi v okolju bivanja so sicer opisani, vendar so se vedno zgodili že pred postopkom (npr. otroci so prišli živeti k očetu, so se skupaj z materjo odselili ipd.), zato gre v postopku ali za potrditev že predhodnega prehoda ali za potrditev stabilnosti okolja bivanja. Okolje bivanja je

pomemben dejavnik, na katerega se lahko navezuje tudi želja otroka: »... mladoletni sin je izrazil željo, da bi, v kolikor se bosta starša razvezala, želel živeti v hiši in okolju, kjer je družina živela doslej in se ne želi izseliti iz svojega doma.« (9 O – LJ) in tudi kadar gre za predodelitev, se navaja, da sta se otroka »... torej vrnila v okolje, na katerega sta navajena in navezana.« (10 O – LJ).

7.5 Predodelitve otrok očetom

Odločba o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo se lahko spremeni, če tako zahtevajo spremenjene razmere in koristi otroka. Zahtevo za novo odločbo lahko izda nekdanji zakonec ali organ, pristojen za socialne zadeve. Predodelitve otrok očetom obsegajo kar tretjino analiziranih primerov zaupanja otrok očetom. Izkaže se, da gre v primeru predodelitev večinoma za formalno potrditev že obstoječega varstva in vzgoje otrok s strani očetov in tudi, da sodišče zaradi spremenjenih razmer ugotavlja, da je otrokom v korist, da ne ostanejo v varstvu in vzgoji pri materah.

Do tovrstnih uzakonitev dejanskega stanja ponavadi pride po daljšem obdobju uresničevanja primarne skrbstvene vloge očetov. Otroci postopoma, ponavadi na podlagi lastne želje, preidejo izpod materinega varstva in vzgoje k očetu.

»Mladoletna hčerka je bila z razvezo zaupana v varstvo in vzgojo materi. Tožnica in njen izvenzakonski partner živita na kmetiji, hčerka bi raje živela v mestu in kadarkoli je odšla na obisk k očetu tudi izrazila željo, da bi pri njem ostala. ...Tožnica je brez zaposlitve, doma gospodinja in pomaga pri kmetijskih opravilih... Stranki sta soglasni, da se njuna hči predodeli v varstvo in vzgojo očetu, kjer hči živi že od leta 2003 in je zadevo potrebno urediti le še formalno.« (5 O – LJ)

»Ob razvezi sta bila otroka dodeljena v varstvo in vzgojo materi. Ker si je še urejala stanovanje sta otroka še nekaj časa ostala pri očetu. Nato sta se preselila in ohranila tesne stike z očetom. Po preselitvi se je ugotovilo, da se v novem okolju ne počutita dobro. Nato je bil na CSD dosežen sporazum, da se uredi nadaljnje bivanje otrok tako, da se preselita k njemu. Tožnica je pojasnila tudi, da se strinja s predodelitvijo otrok, ker je otrokoma pri tožniku lepo, imata boljše možnosti in pogoje za življenje, tožniku pri varstvu in vzgoji otrok lahko (in mu) pomaga njegova mati, sama takšne pomoči nima, tožnik ima otroka rad, je skrben oče, za otroka lepo skrbi.« (10 O – LJ)

»Obe hčerki sta na lastno željo prišli živeti k njemu, tako, da je tožba le posledica uzakonitve dejanskega stanja, ki traja že več kot dve leti.« (14 O – LJ)

V enem od primerov je hčerka zaradi dopolnjene starosti 15 let in z izjavo, da želi, da se zaupa v varstvo in vzgojo očetu, pridobila položaj tožnice, kar pomeni, da je zahtevala zaupanje v varstvo in vzgojo očetu (15 O – LJ). En primer predodelitve otrok je bil izpeljan zaradi zanemarjanja otrok s strani matere (16 O – KP). Ob sodelovanju centra za socialno delo in s soglasjem matere sta bila otroka, preseljena k tožniku; en primer pa je bil posledica ugotovitve, da je bil mladoletni sin s strani materinega partnerja in matere izpostavljen psihičnemu in fizičnemu trpinčenju in ga je bilo zato nujno treba odstraniti iz takega okolja (19 O – KP).

Med predodelitvami je v dveh primerih s sodbo sodišč prišlo do spremembe v dotodanjem načinu življenja otrok, to je primer predodelitve iz sostarševstva v varstvo in vzgojo očetu (17 O – KR), in primer, v katerem sodišče ni ugotovilo spremenjenih razmer, je pa v sklepu, da se mladoletni hčerki zaupata v varstvo in vzgojo boljše situiranemu očetu, pojasnjevalo, da mora »... sodišče ves čas paziti na korist otrok. To ne pomeni, da mora ukrepati samo takrat, kadar je korist že prizadeta, ko je torej že prepozno, ampak tudi preventivno, kadar je mogoče predvideti, da bo korist otroka v bodoče ogrožena.« (23 O – KP).

7.6 Diskurz o pravicah in dolžnostih staršev

Vprašanje, ali oziroma na kakšen način se v sodbah izpostavljajo pravice in dolžnosti staršev, vključuje poseben segment obravnave starševskih vlog. V analiziranih primerih se skladno z načelom največje koristi otroka, ki mu sledi sodna praksa, ne pojavlja diskurz o pravicah staršev, temveč obratno. V primeru, ko je mati odpeljala otroka od očeta, kjer sta bivala, je sodišče povzelo, da »... iz toženkine izpovedi ne veje pristna skrb za otroka in prepoznavanje potreb otrok. Iz njene izpovedi je zaznati, da materinstvo jemlje kot pravico imeti otroke ob sebi. To domnevno pravico si je vzela na škodo otrok tako, da je otroka nenapovedano odtujila očetu.« (30 O – KR). Dolžnosti so nadrejene pravicam staršev oziroma: starševstvo je sestavljeno predvsem iz dolžnosti, med katerimi je problematizirana predvsem ena od njih – dolžnost ekonomske skrbi, ki je merljiva in določljiva. Z izpostavljanjem načela največjih koristi otroka stopajo v ospredje pravice otrok, kar posledično pomeni, da je retorika starševstva povezana z dolžnostmi in ne pravicami staršev (glej James 2005: 22).

Kadar sodišče izpostavi dolžnosti, poudari vlogo obeh staršev. V primeru, ko nobeden od staršev ni skrbel za hčerki, temveč je zanju skrbela babica in se je za zaupanje hčerk potegoval oče, mati pa je vztrajala, da bi hčerki še naprej ostali pri njeni materi, je sodišče povzelo, »... da se je, glede na to, da imata hčerki starša, ki jima ni odvzeta roditeljska pravica, ki sta zdrava, ki lahko skrbita za otroka, kar je tudi njuna primarna dolžnost, odločilo, da se hčerki zaupata očetu.« (11 O – LJ), s čimer je izpostavilo enake dolžnosti obeh staršev. Najpogostejši pa je diskurz o ekonomski dolžnosti obeh staršev:

»Oba starša sta dolžna prispevati za preživljanje svojega otroka, kot to določa ZZZDR v 123. členu.«
(16 O – KP)

»Oba starša imata glavno obveznost za to, da v skladu s svojimi sposobnostmi in gmotnimi možnostmi zagotovita življenjske razmere, potrebne za otrokov razvoj. Starševsko skrb za otroka tvorijo predvsem obveznosti, ki jih je seveda dolžan izpolnjevati tudi toženec.« (1 M – LJ)

»Preživninska obveznost nastane za starše že z rojstvom otroka. Gre za naravno in strogo osebno obveznost staršev oziroma pravico otrok, ki jo posebej ureja zakon. Dolžnost staršev je, da omogočajo otrokom 'pogoje za zdravo rast, skladen osebni razvoj in usposobitev za samostojno življenje in delo' (102. člen ZZZDR) in dolžni so skrbeti za njihovo življenje in zdravje ter po svojih močeh za njihovo šolanje in strokovno izobrazbo, glede na njihove sposobnosti, nagnjenja in želje (103. člen ZZZDR).« (17 M – KP)

7.7 Heterogenost ali enovitost starševskih vlog

Starševske vloge v analiziranih sodbah obsegajo toliko različic izvajanja materinske in očetovske vloge, kolikor je obravnavanih primerov. Pa vendar se postavlja vprašanje, ali so vloge mater in očetov definirane skozi prizmo enovitosti, enega samega sprejemljivega načina uresničevanja vlog, ali je ne glede na spol enako obravnavano, če vloge preidejo od idealno tipskih načinov materinjenja oziroma očetovanja do popolne odsotnosti skrbi za otroke.

7.7.1 Heterogenost očetovske vloge

Pojmovanje očetovstva je danes vse prej kot enovito. Oče, ki je dejavno vključen v nego, vzgojo in aktivno sodeluje v skrbi za otroke, jim posveča veliko časa in je z njimi tesno povezan, je le ena od mogočih oblik uresničevanja očetovske vloge. Kar zaznamuje omenjeno raznolikost, je njihova legitimnost. »Če je modernost legitimizirala le eno podobo moškosti in

tudi očetovstva, pa postmoderni preobrat pomeni legitimizacijo pluralizacije moškosti in tudi očetovskih podob.« (Švab 2001: 124). Podobno je razvidno tudi iz sodb. Legitimna je tako popolna odsotnost očeta »... toženec se že drugo leto ni javil niti obiskal otroka.« (1M – LJ), kot tudi vse vmesne različice »Toženec se zelo veseli stikov s svojima otrokoma, na oba je čustveno zelo navezan, obžaluje pa, da zanju ne more skrbeti tako, kot bi želel.« (4 M – LJ) ali »Oče je do otroka topel in zavzet, do sina ima bolj prijateljski kot očetovski odnos.« (10 O – KP) do primarne skrbstvene vloge očeta. Kadar očetje prevzemajo glavno skrb za otroke, je, kot je bilo že izpostavljeno, njihova vloga dokazana s številnimi argumenti »tožnik od prenehanja življenjske skupnosti strank neprekinjeno in vestno varuje, vzgaja ter oskrbuje otroka ter skrbi, da imata tudi stike z materjo ... V skrbi za sinova je pripravljen sodelovati v svetovalnem procesu in poiskati strokovno pomoč v primeru težav.« (30 O – KR). Očetovska vloga se kaže kot izjemno heterogena, legitimna je tako njihova odsotnost kot aktivna primarna skrb za otroke.

7.7.2 Enovitost materinske vloge

Značilnost diskurza, ki obravnava materinsko vlogo, je v enovitosti sprejemljivega načina uresničevanja vloge. Tako kot je materinstvo »še vedno obvezna identiteta« (Švab 2001: 124), je obvezno tudi, da matere svojo vlogo uresničujejo kar se da občutljivo, predano, s poslušom za potrebe otrok. Obravnavanje materine vloge neizbežno implicira skrb, popolno skrb, ki je postavljena na prvo mesto pri njenih dolžnostih. Materinstvo je dolžnost, ni pa pravica »... materinstvo jemlje kot pravico imeti otroke ob sebi. To domnevno pravico si je vzela na škodo otrok.« (30 O – KR). Materinska vloga ni enovita v njenem uresničevanju, temveč v legitimnosti tega uresničevanja. Povsem nelegitimna je odsotnost materine skrbi za otroka »... toženka je tista, ki ocenjuje, da je svojo materinsko poslanstvo končala s porodom, saj kljub temu, da ji je znano kje hčerka živi, slednje ne obišče, niti je ne zanima otrokov razvoj.« (4 O – LJ) ali »Toženka vse doslej ni pokazala nobenega interesa, niti da bi z otrokom imela stike, še manj, da bi zanj skrbela ali ga vzgajala.« (13 O – LJ). Kadar mati skrbi za otroka (in se oče ne poteguje za zaupanje otroka), skrbstvena vloga matere ni vprašljiva. Je tudi zadostna, kompetentna in ne potrebuje dokazov. Opredejena je kot »delo iz ljubezni« (Švab 2001, Rener v Oakley 2000).

7.8 Pojmovanje skrbi kot dela

Kar je med drugim pri branju sodb presenetilo, je diskurz o skrbi kot o delu, o skrbi, ki se jo postavlja ob bok stroškom, ki so povezani s preživljanjem, vzgajanjem in negovanjem otrok/-a. Skrb je žensko delo in zato jo oblast vsaj načeloma pripoznava pri določitvi višine preživnine. Kot delo je skrb opredeljena v primerih, ko so bilo otroci zaupani materam:

»Pri določitvi višine preživnine je sodišče upoštevalo, da gre pri mld. sinu za otroka, katerega potrebe vsakodnevno naraščajo ter da bo glavno breme, tudi če bo toženec z otrokom vzdrževal redne stike, v glavnem na strani tožnice.« (1 M – LJ)

»Sodišče je v nadaljevanju upoštevalo tudi dejstvo, da živi mld. sin pravnih strank pri tožnici, ki mu nudi vsakodnevno pomoč, ga vzgaja, skrbi za šolo, za njegovo zdravje in podobno. Vrednost tega dela preživljanja je sicer težko izraziti v denarju, vendar je nedvomno neprecenljiv za vzgojo otroka, saj ga dejansko usmerja v življenje. Zato je sodišče tudi to upoštevalo pri določitvi preživnine.« (6 M – LJ)

»Ne gre prezreti pa tudi dejstva, da bo tožnica tista, ki bo morala v nego in vzgojo otroka vlagati vsakodnevno skrb in delo, kar vse je potrebno ovrednotiti.« (8 M – LJ)

»... pri čemer je sodišče upoštevalo, da bo toženka, poleg denarnih sredstev, k preživljanju prispevala tudi z vsakdanjo skrbjo, varstvom, vzgojo in delom za otroka (kuhanje, likanje in druga gospodinjska dela), saj ta živi z njo, medtem ko bo tožnik navedenega nudil bistveno manj.« (14 M – KP)

»Ob določitvi preživnine je upoštevano tudi dejstvo, da se tožnica sama ukvarja z otrokom, ki je v taki starosti, da terja v zvezi s svojim življenjem in razvojem veliko dela in skrbi.« (20 M – KP)

»Glede na to, da ima toženka mladoletno hčerko v vzgoji, varstvu in oskrbi je prav, da tožnik prispeva 2/3 stroškov za njeno preživetja. Toženka pa poleg svojega dela in skrbi 1/3.« (26 M – KR)

Pomen skrbi kot dela je v primerih zaupanja otrok očetu izpostavljena le enkrat, ko sodišče pri določitvi preživnine opozori ... »da pri tem ne gre pozabiti, da bo toženec poleg svojega denarnega prispevka prispeval še z vsakodnevnim delom, skrbjo in varstvom, kar je potrebno tudi upoštevati.« (27 O – KP).

Preživninska obveznost starša, ki ne bo živel z otrokom, se določi skladno s potrebami otrok/-a in s plačilnimi zmožnostmi obeh staršev, na podlagi česar se določi, kolikšna preživninska obveznost je ustrezna za vsakega starša. Koliko je dejansko ocenjena skrb za otroka/-e, iz obrazložitev sodb ni mogoče ugotoviti, je pa nesporno eden od argumentov, ki očetom, kot staršem, ki imajo z otrokom/-ki, s katerimi ne živijo, precej manj dela, nalaga vsaj simbolno višjo ekonomsko obveznost in obratno, materam, ki skrbijo za otroka/-e priznava skrb kot vrednoteno delo.

7.9 Odnos do nasilja

»Spremembe odnosov med spoloma, do katerih privede razveza, lahko ustvarijo večje tveganje za nasilje med partnerjema.« (Catlett in McKenry 2004: 184). V ameriški študiji o vplivu zgodovine nasilja med partnerjema je bilo ugotovljeno, da zgodovina nasilja signifikantno ne vpliva na odločitve sodišč o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev, niti ne na določitev stikov otroka z zlorablajočim staršem pod nadzorstvom tretje osebe (Kernic et al. 2005: 1017).

Postopki na sodiščih (če izvzamemo sporazumne razveze in prenehanja zunajzakonskih skupnosti) pogosto vsebujejo neizbežne spore, ki so nabiti z emocijami, zato tudi mnogo primerov zaznamujejo grožnje ali nasilje (glej James 2005). Psihično in tudi fizično nasilje je tema, ki jo obrazložitev razlogov za razvezo ali razpad zunajzakonske skupnosti ali razlogov za dokončanje razmerij in odhod enega od staršev zelo pogosto navajajo. Kot nasilne ponavadi opisujejo partnerke moške v odnosu do njih in manj pogosto v odnosu do otrok. Kot pogosto navajajo matere, ki so odšle od doma in očetom prepustile skrb za otroka, je glavni razlog odhoda prav nasilje:

»... toženka se je iz skupnega stanovanja odselila medtem ko sta oba otroka ostala z očetom... Toženka je povedala, da se je res odselila in da je bil vzrok temu dolgotrajno nasilje, izsiljevanje in ščuvanje otrok proti njej... Prvič je tožnik toženko udaril, ko je bila noseča s hčerko. To je skupaj trajalo vsaj 7 let, ker ni zmogla več takšnega načina življenja, se je iz skupnega stanovanja preprosto odselila.« (2 O – LJ).

»(Mati) navaja, da je bila v času skupnega bivanja izpostavljena tožnikovim psihičnim pritiskom in prav zaradi njih je prepustila hčerko v nadaljnjo vzgojo in oskrbo očetu.« (4 O – LJ)

Nasilje je prav tako tudi razlog za odhod matere od doma z otrokom. Glede na pogostost navedb o nasilju je nasilje pogosto sestavni del družinskega življenja. Ker gre v primerih navedb strank v postopku za izjavo proti izjavi, se nasilje med partnerjema kaže kot stranskega pomena oziroma bolj kot dejavnik brez pomena, ki je sicer omenjen, vendar izjemno redko problematiziran in preverjen. V vseh analiziranih šestdesetih primerih je bilo nasilje problematizirano le v dveh primerih, in sicer kadar so bile žrtve nasilja otroci. V enem od primerov predodelitve otroka očetu je bil sin žrtev surovega ravnanja, in sicer sta bila nasilna materin novi partner in mati, vendar ta nekoliko manj (19 O – KP). To je tudi edini primer, ko se nasilje sankcionira. Da otrok ne sme odraščati v okolju, kjer bi bil izpostavljen

kakršnemu koli nasilju, je navedeno le še v primeru, ko mati svoj odhod s hčerko in zahtevek za razvezo razlaga z nevzdržnostjo zaradi fizičnega in psihičnega nasilja s strani očeta. »Sodišče verjame tožnici, da je stanje s prisotnostjo fizičnega in psihičnega nasilja nevzdržno in da v nadaljnji skupni življenjski skupnosti s tožencem ne vidi več prihodnosti. Vsekakor po oceni sodišča otrok ne sme odraščati v okolju, v katerem je izpostavljen kakršni koli obliki nasilja.« (7 M –LJ). Tu se samoumevno postavlja vprašanje, kako je s stiki? Na področju urejanja stikov nobeden od analiziranih primerov, niti primer predodelitve otroka očetu zaradi surovega ravnanja materinega partnerja in nje, ne omenja potrebe po omejevanju stikov z nasilnim staršem.

Lahko rečemo, da je nasilje slepa pega v odločanju o največji koristi otroka, da je kot kaže skoraj povsem neraziskano in marginalizirano. Nasilje je načeloma res lahko tudi zgolj sredstvo za argumentiranje razvez ali razpadov zunajzakonskih skupnosti, vendar se zastavlja vprašanje, kaj pa tam, kjer je res prisotno?

8 SKLEP

Vprašanje obravnave starševskih vlog v razveznih postopkih je relevantno z dveh vidikov. Eden od njiju je vpeljan v glavno načelo pri odločanju sodišč o zaupanju otrok v nadaljnje varstvo in vzgojo, kadar starša ne živita ali ne bosta več živela skupaj, načelo največje koristi otroka. Vprašanje, ki se nanj navezuje je vprašanje enake obravnave mater in očetov. Drug vidik pa se nanaša na vprašanje odražanja in konstruiranja starševskih vlog, ki je bilo obravnavano v pričujoči nalogi. Brisanja meje med spolno determiniranimi vlogama pri skrbi za otroke, ki bi bilo pričakovano glede na dejstvo, da danes matere poleg skrbstvene vloge za otroke skoraj brez izjeme opravljajo tudi plačano delo in da naj bi očetje z vključevanjem mater na trg dela začeli prevzemati večji delež v skrbi za otroke, v sodbah sodišč ni prisotno. Meje oziroma razlike med materinstvom in očetovstvom so vidne kljub spolno nevtralni zakonodaji, saj tudi sodišča dajejo zelo različne konstrukcije o vlogah mater in očetov (glej Berns v James 2005: 18). Vloga matere se obravnava drugače od vloge očeta, čeprav oba izvršujeta isto, primarno skrb za otroka.

Skladno z naraščajočo pogostostjo razvez in razpadov zunajzakonskih skupnosti ima vse več otrok v času odvisnosti od staršev izkušnjo življenja v enostarševskih ali reorganiziranih družinah. Razveze ali razpadi zunajzakonskih skupnosti znotraj katerih se odloča o tem, pri katerem od staršev bo bolje poskrbljeno za največjo korist otroka, so, kot je bilo razvidno iz empirične analize, ponavadi potrditev že obstoječega stanja in so »družine po razvezi zelo podobne družinam pred razvezo« (Furstenberg in Cherlin v Catlett in McKenry 2004: 180). Potrditev pa ni značilna le za družinsko obliko, temveč tudi za uresničevanje skrbstvene vloge staršev. Večina otrok po razvezi ostaja v varstvu in vzgoji tistega od staršev, ki je imel primarno skrbstveno vlogo. Gledano na splošno, so to ponavadi matere (James 2005: 16). Kontinuiteta skrbi se v analiziranih primerih pokaže kot glavni dejavnik, ki vpliva na odločitve sodišč, komu bo otroka po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti zaupalo v nadaljnje varstvo in vzgojo. Kontinuiteta skrbi enega od staršev se potrjuje z odsotnostjo skrbstvene vloge drugega starša, ki je zelo pogosto povezana tudi s fizično odsotnostjo. Skladno z navedenim pomenijo znaten delež analiziranih primerov zaupanja otrok primeri, ko starši, katerim po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti otroci niso bili zaupani, prepustijo primarno skrb materam oziroma očetom, in sicer se odselijo ali zapustijo partnerja/-

ko in otroke. S sodbami se tako le izpostavijo spolni vzorci starševstva, ki so obstajali že znotraj zakonske zveze (Catlett in McKenry 2004).

Kontinuiteta skrbstvene vloge, ki se kaže kot pomemben dejavnik v odločanju sodišč, daje vtis navidezne nevtralnosti v obravnavi starševskih vlog. Nevtralnost ima svoj temelj tudi v glavnem načelu največje koristi otroka, ki z zakonsko določeno regulativo ne privilegira nobene od starševskih vlog, ne materinstva, za katerega od moderne meščanske družine, ki je interpelirala ženske v matere, velja videz naravnosti v primarni materini skrbi za nego in vzgojo otrok, niti ne postavlja v ozadje vloge očetov. Navidezno enaka obravnava se ruši z diskurzom, ki pojasnjuje in argumentira, zakaj je eden od staršev primernejši za nadaljnje varstvo, nego in vzgojo otrok/-a, z diskurzom o materah in očetih kot odsotnih starših ter z diskurzom, ki opredeljuje dolžnosti staršev oziroma pojasnjuje, kako sta jih starša do zdaj uresničevala. Razlikovanje med starševskima vlogama je subtilno, nenamerno in daje videz naravnosti, s čimer se briše ideološka naravnost razlik med spoloma. Konstrukcija starševskih vlog temelji na konceptu spola, natančneje družbeno konstruiranih razlikah med spolnima vlogama žensk in moških.

Diskurz o starševskih vlogah je različen toliko, kolikor se verjame, da so ali naj bi bile v izhodišču starševske vloge različne. Ob tem, ko je očetovstvo obravnavano v luči legitimnosti tako odsotnega očeta kot očeta, ki s svojo vlogo »nadomešča mater«, je v primeru materinstva dopustna le predanost skrbi za otroke. Odsotnost materinske skrbi za otroke se problematizira z argumentom neuresničevanja njenega poslanstva, poslanstva skrbi za otroke (glej McNeely 1998). Odsotnost materine skrbi, odsotnost dela iz ljubezni in za ljubezen, je moralizirana in nesprejemljiva toliko, kolikor je nesprejemljiva odsotnost očetove tradicionalne, edine zavezujoče razsežnosti skrbi – odsotnost ekonomsko vzdrževalne vloge. Vloga očeta je neustrezna takrat, »kadar odraža pomanjkanje moške odgovornosti v uresničevanje hraniteljske vloge na osnovi zapustitve otroka ali neplačevanja preživnine« (James 2005: 12), sicer se pa dopušča, da očetje ostajajo očetje na precej različnih načinov.

Mati je praviloma priznana kot primarni starš, je nosilka skrbi, v katere obseg in kakovost se ne dvomi. Sodbe zato obsegajo zelo različne načine utemeljevanja ustreznosti materine skrbi za otroka. Materina vloga, njena skrb, zagotavljanje občutka varnosti in stabilnosti, čustvena navezanost in zadovoljevanje otrokovih potreb v primerih, ko primarno skrbstveno vlogo izpolnjujejo matere, niso zmeraj natančno opisane. Če za materino skrb zadostuje tudi

odsotnost dokazov o neustrezni skrbi za otroka/-e, je ustrezno skrbstveno vlogo očeta, ki bo prevzel odgovornost za varstvo, nego in vzgojo otrok, nujno treba dokazati s številnimi vidiki ustrezne skrbi za otroke. Nujni so dokazi o prevzemanju skrbi na področju šolskih obveznosti, pogosta so izvedenska mnenja, izpostavljeno je odpovedovanje lastnim prostočasnim dejavnostim, kar dokazuje zavedanje očetov o potrebah otrok in nujnosti posvečanja časa in pozornosti otrokom. Bistvena razlika med materami in očeti, katerim so bili otroci zaupani v varstvo in vzgojo, je vpeljana v pojmovanje skrbstvene vloge. Vloga očeta kot primarnega starša je precej negotova in nezadostna, zato ob sebi potrebuje še drugega, dodatnega, nosilca skrbi. Pomoč je lahko posredovana s strani starih staršev, pogosteje pa gre za izpostavljanje skrbstvene vloge druge ženske, bodisi očetove matere ali nove partnerke. Bližina, pristnost in pripravljenost drugih žensk za pomoč v skrbi za otroke daje zagotovilo, da se bo skrb uresničevala na način, kot je družbeno pripisan le ženskam. Ženske dopolnjujejo primarno skrbstveno vlogo moških. Skrb kot taka se pokaže kot tipično ženska vloga. In ker je skrb pojmovana kot ekskluzivna ženska vloga, utrjuje primarno vlogo mater v skrbi za otroke in zanika kompetenco očetov, da bi sami, brez pomoči žensk, skrbeli za otroke.

Skrb je obravnavana kot tipično ženska vloga, kar se pokaže tudi z izpostavljanjem pomena skrbstvene vloge mater in z načelnim vrednotenjem skrbi pri določanju preživninskih obveznosti očetov. »Simbolno in spolno določeni pomeni ženskega in moškega plačanega in neplačanega dela se pojavijo kot glavna tema znotraj zakonskih zvez kot tudi znotraj razvez.« (Catlett in McKenry 2004: 169). Skrb se pojmuje kot delo, ki je po besedah sodišč neprecenljivo in je relevanten ter nenadomestljiv prispevek pri vzgoji, negi in varstvu otrok. Diskurz o pomenu skrbi mater za otroke vrednoti skrb kot delo, tako da v okviru določanja preživninske obveznosti očetov, poleg ekonomske komponente starševskih dolžnosti upošteva še pomembnejši vidik vsakdanje skrbi. A ker je vrednotenje prej simbolno, kakor da bi v resnici sorazmerno z vrednostjo skrbi zviševalo preživninsko obveznost očetov, ta diskurz utrjuje stereotipno determinirane starševske vloge, materinsko delo iz ljubezni in očetovsko obvezo ekonomske skrbi.

Ideal novega aktivnega očeta, ki je odgovor na vključenost žensk na trg delovne sile in briše meje ločenih sfer med moškimi in ženskami, še ni vpet v diskurze o starševskih vlogah v razveznih postopkih. Dominantna kulturna ideologija očete na drugačen način kot matere poziva k uresničevanju preživninske obveznosti. Njune obveznosti so sicer enake, k realizaciji slednjih pa se pozivata na spolno determiniran način, ki kaže na to, da je družbeno bolj

sprejemljiv šibek ekonomski položaj mater, ob tem ko so očetje v primeru brezposelnosti, slabega ekonomskega položaja in odvisnosti od socialnih pomoči prej pozvani k mobilizaciji vseh virov ter možnosti za uresničevanje dolžnosti preživljanja otrok. Če sodišče skuša tistega od staršev, ki po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti ne bo več živel s svojim otrokom, zavezati k določeni starševski dolžnosti, potem za očete velja pozivanje k ekonomski skrbi, hkrati pa za matere velja pozivanje k skrbi, ki se bo realizirala s pogostimi stiki med njimi in otroki, s katerimi ne živi ali ne bo več živila.

Analiza obravnave starševskih vlog v sodbah o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo enemu od staršev kaže, da so starševske vloge v razveznih postopkih obravnavane skladno z družbenozgodovinskim razlikovanjem med materinstvom in očetovstvom. To ne pomeni tudi, da gre za neenako obravnavo mater in očetov. Vprašanje, ali imata oba starša enake možnosti v postopku zaupanja otrok v varstvo in vzgojo enemu od njiju, bi zahtevalo temeljito vsebinsko analizo primerov, pri čemer bi izhodiščno merilo raziskave bilo, koliko in na kakšen način sta si starša delila skrb za otroka pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti in v kolikšni meri sta oba starša pripravljena prevzeti primarno skrb za varstvo, nego in vzgojo otrok. Šele s primerjavo sodb, ki bi se nanašale na primere, v katerih sta starša pred razvezo ali razpadom zunajzakonske skupnosti v enaki meri skrbela za otroka oziroma sta bila tudi v prihodnje oba v enaki meri pripravljena poskrbeti za otroka/-e, bi bilo mogoče sklepati, ali imajo očetje v primerjavi z materami manj možnosti za to, da jim sodišče zaupa otroka v nadaljnje varstvo in vzgojo.

Obravnave starševskih vlog v razveznih postopkih kažejo na razlike v obravnavi materinske in očetovske vloge. So rezultat delujočih norm, percepcij in tudi prevladujočega družbenega konsenza o vlogah matere in očeta, ki je kot kaže še vedno dokaj konzervativen. Temelji na pripisanosti različnih vidikov skrbi materinstvu in očetovstvu ter potrjuje hipotezo o prisotnosti »konzervativnega diskurza ločenih socialnih sfer med moškim in žensko«, saj skrb opredeljuje kot tipično žensko in odsotnost materine skrbi kot nesprejemljivo, pri očetih pa dopušča tako aktivne kot odsotne oblike očetovstva, daje videz nekompetentnosti očetov v primarni skrbi za otroke in nakazuje pomembnost skrbstvene vloge drugih žensk, kadar so otroci zaupani v varstvo in vzgojo očetom.

Preverjene hipoteze o obravnavi starševskih vlog v razveznih postopkih so bile potrjene. Velja omeniti, da predstavljeni pogled na konstrukcijo in odražanje starševskih vlog obsega le enega

od mogočih vidikov obravnave starševskih vlog, in sicer v mozaiku dokaznih gradiv, ki so osnova za sodbo o zaupanju otrok enemu od staršev, kadar starša ne bosta več živela skupaj. Podrobneje so bile pregledane sodbe, ki predstavljajo zgolj povzetek temeljnih ugotovitev in obrazložijo odločitev sodišča. Kljub temu, da predstavljajo ozki segment, v katerem so bile starševske vloge podrobneje pregledane, je izpostavljeni vidik obravnave starševskih vlog relevanten ob upoštevanju njegovega izvora in potencialne moči diskurza, ki ga imajo tovrstna besedila.

Naj končam z mislijo, da je odločitev sodišča, komu bo otrok zaupan v varstvo in vzgojo po razvezi ali razpadu zunajzakonske skupnosti za nadaljnji otrokov razvoj izjemno pomembna. Vsaj toliko, če ne bolj, pa je pomembno tudi, v kolikšni meri sta starša njune medsebojne odnose sposobna oblikovati in jih prilagoditi svojemu starševskemu poslanstvu – skrbi za otroke. Pri tem pa se postavlja vprašanje ali je odsotnost skrbi res različno dopustna.

9 LITERATURA

Andenaes, Agnes (2005): Neutral Claims – Gendered Meanings: Parenthood and Developmental Psychology in a Modern Welfare State. *Feminism & Psychology* 15 (2), 209–226.

Andersson, Gunnar (2003): *Dissolutions of Unions in Europe: A comparative overview*. MPIDR. Working Paper 2003–004. Max Planck Institute for Demographic Research. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de> (10. julij 2006).

Arendell, Terry, ur. (1997): *Contemporary Parenting: Challenges and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.

Arendell, Terry (1999): *Mothering and Motherhood: A Decade Review*. Working Paper No. 3. Berkley: University of California, Center for Working Families.

Beck – Gernsheim, Elisabeth (2002): *Reinventing the Family. In Search of New Lifestyles*. Malden: Blackwell Publishers.

Bergman, Helena in Barbara Hobson (2002): The Coding of fatherhood in Swedish welfare state. V Barbara Hobson (ur.): *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and Social Politics of Fatherhood*, 92–125. Cambridge: Cambridge University Press.

Bjornberg, Ulla, ur. (1992): *European Parents in 1990s: Contradictions and Comparisons*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.

Bock, Gisela (2004): *Ženske v evropski zgodovini. Od srednjega veka do danes*. Ljubljana: *cf.

Brannen, Julia (2003): Changing Family and Generational Patterns: A Comparative Assessment of Fatherhood. V Lynne Chrisholm, Antoni odi Lillo, Carmen Leccardi in Rudolf Richter (ur.): *Family Forms and the Young Generation in Europe. Report on the Annual Seminar 2001*, 23–36. Dostopno na:

http://62.116.39.195/ftp/projekte/mat_16_family_forms/mat_16_family_forms.pdf (27. marec 2004).

Brückner, Hannah in Karl Ulrich Mayer (2004): *The – Destandardisation of the Life–Course: What It Might Mean? And if it Means Anything, Whether it Actually Took Place*. Paper to be represented at the Neuchatel Conference of the Research Committee on Social Stratification and Mobility, May 2004. Dostopno na: <http://www.sidos.ch/method/> (28. januar 2007).

Bumpass, Larry L. in Raley R. Kelly (2003): *Measuring Divorce and Separation: Issues, and Comparability of Estimates Across Data Sources*. Draft. Dostopno na: <http://www.popcenter.umd.edu/events/mifd/papers> (28. januar 2007).

Burgess, Adrienne (1997): *Fatherhood reclaimed: the making of the modern father*. London: Vermilion.

Cabrera, Natasha J., Catherine S. Tamis-LeMonda, Robert H. Bradley, Sandra Hofferth in Michael E. Lamb (2000): Fatherhood in the Twenty–First Century. *Child Development* 71 (1), 127–136.

Centralni register prebivalstva. Ljubljana: Statistični urad RS, Ministrstvo za notranje zadeve. Dostopno na: <http://www.surs.si> (28. januar 2007).

Collier, Richard (1999): Men, heterosexuality and the changing family: (re)constructing fatherhood in law and social policy. V Caroline Wright in Gill Jagger (ur.): *Changing family values*, 38–58. London, New York: Routledge

Coltrane, Scott (2004): Elite Careers and Family Commitment: It's (Still) about Gender. *The Annals of the American Academy* Nov. 2004, 214 – 220.

Coltrane, Scott in Ross D. Parke (1998): *Reinventing Fatherhood: Toward a Historical Understanding of Continuity and Change in Men's Family Lives*. National Center on Fathers and Families. University of Pennsylvania. Dostopno na: <http://www.ncoff.gse.upen.edu> (6. februar 2006).

Cotte, James (2000): *Arrested Adulthood. The Challenging Nature of Maturity and Identity*. New York: New York University Press.

Day, Randal D. in Michael E. Lamb, ur. (2004): *Conceptualizing and Measuring Father Involvement*. Mahwan, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Dienhart, Anna (1998): *Reshaping Fatherhood: The Social Construction of Shared Parenting*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Dueck, Ami (2004): *Divorce and the Best Interests of the Child. Focus on Family (Canada)*. Dostopno na: www.fotf.ca/tfn/family/PDF/Divorce_impact.pdf (26. september 2006).

Eurostat news release 29/2006. Eurostat Press Office. Dostopno na: <http://ec.europa.eu/comm/eurostat.html> (26. september 2006).

Eurostat news release 59/2006. Eurostat Press Office. Dostopno na: <http://ec.europa.eu/comm/eurostat.html> (26. september 2006).

Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. London in New York: Routledge.

Fairclough, Norman in Ruth Wodak (1997/2003): Critical Discourse Analysis. V Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse as Social Interaction*. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 2, 285–312. London: SAGE Publications.

Foucault, Michael (2001): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Geč – Korošec, Miroslava (1982): *Predpisi o družinskopravnih razmerjih v SFRJ*. 2. knjiga. Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost.

Gerson, Kathleen (1997): The Social Construction of Fatherhood. V Terry Arendell (ur.): *Contemporary Parenting: Challenges and Issues*, (119–153). London: Sage publications.

Giddens, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf.

Giddens, Anthony (2002): *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Glonar Vodopivec, Maja in Vida Ribičič (2003): Izkušnje in dileme Svetovalnega centra pri dodelitvi otrok. V Martina Tomori (ur.): *Različni vidiki dodelitve otrok*. Lokarjevi dnevi. Zbornik, 57–67. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana, Združenje sodnih izvedencev Slovenije za psihiatrijo.

Golombock, Susan (2003): *Parenting: What really counts?* London, New York: Routledge.

Gunnarson, Britt-Louise (1997/2003): Applied Discourse Analysis. V Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse as a Social Interaction*. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 2, 285–312. London: Sage.

Hacker, Daphna (2005): Motherhood, Fatherhood and Law: Child Custody and Visitation in Israel. *Social & Legal Studies* 14 (3), 409–431.

Hall, Stuart, ur. (1997/2003): *Representation: Cultural Representations and Sygnifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Hall, Stuart (2004): Delo reprezentacije. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.): *Medijska kultura: Kako brati medijske tekste*, 35–92. Ljubljana: Študentska založba.

Hammersley, Martyn (2003): Conversation analysis and discourse analysis: methods or paradigms? *Discourse & Society* 14 (6), 751–781.

Hawkins, Alan J. in David C. Dollahite, ur. (1997): *Generative Parenting: Beyond Deficit Perspective*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.

Hobson, Barbara, ur. (2002): *Making Men into Fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobson, Barbara in David Morgan (2002): Introduction: making men into fathers. V Barbara Hobson (ur.): *Changing Men into Fathers*, 1–21. Cambridge: Cambridge University Press.

Holland, Alan J. (1998): *Generativity and the Transition to Fatherhood: the Emergence of Fathers' Nurturing Capacities*. Dostopno na <http://www.aifs.org.au/institute/afrc6papers/holland.html> (27. marec 2004).

Hood, Jane C., ur. (1993): *Men, Work and Family*. Newbury Park: Sage Publications.

Huber, Joan (1993): Gender Role Change in Families: A Macrosociological View. V Timothy H. Brubaker (ur.): *Family Relations: Challenges for the Future*, 41–58. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.

Humer, Živa (2007): Novi očetje med skrbstvenim in domačim delom. *Teorija in praksa* XLIV (1–2), 159–172.

James, Colin (2005): Winners and Losers: The Father Factor in Australian Child Custody Law. *ANZLH E-Journal*. Dostopno na: <http://www.anzlhsejournal.auckland.ac.nz/> (26. julij 2006).

Kernic, Mary A., Daphne J. Monary–Ernsdorff, Jennifer K. Koeopsell in Victoria L. Holt (2005): Children in the Crossfire: Child Custody Determinations Among Couples With a History of Intimate Partner Violence. *Violence against women* 11 (8), 991–1021.

Knijn, Trudie in Anne–Claire Mulder, ur. (1987): *Unravelling Fatherhood*. Dordrecht Providence: Foris Publications.

Knijn, Trudie (1995): Towards post–paternalism? Social and theoretical changes in fatherhood. V Mirjam C.P Van Dongen, Gerard A.B. Frinking in Menno J.G. Jacobs, (ur.): *Changing Fatherhood: A multidisciplinary perspective*, 1–20. Amsterdam: Thesis Publishers

Končina Peternel, Mateja (1998): *Pomoč otrokom, ko starši odpovedo. Družinskopravni vidik*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Končina Peternel, Mateja (1999): Položaj in pravice otrok v družinskopravnih sporih in uporaba konvencij. *Pravosodni bilten XX* (2), 111–128.

Končina Peternel, Mateja (2000): Ukrepi za varstvo koristi otrok v sporih iz razmerij med starši in otroki. *Pravosodni bilten XXI* (4), 35–52.

Konvencija o otrokovih pravicah. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (13. februar 2007).

Laqueur, Thomas (1992): The Facts of Fatherhood. V Barrie Thorne in Marilyn Yalom (ur.): *Rethinking the Family: Some Feminist Questions*, 155–175. Boston: Northeastern University Press.

Lazar, Michelle M. (2000): Gender, discourse and semiotics: the politics of parenthood representations. *Discourse & Society* 11 (3), 373–400.

Linnavuori, Hannariikka (2007): *Children's Experience of Dual Residence after Parental Divorce*. Paper for the European Sociological Association research network »Sociology of Family and Intimate Lives«, Lausanne, Switzerland, March 14–16, 2007. Dostopno na: http://www2.unil.ch/pavie/actualite/esa_papers.htm (10 marec 2007).

Lupton, Deborah in Lesley Baclay (1997): *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London: SAGE Publications.

Luthar, Breda, Vida Zei in Hanno Hardt, ur. (2004): *Medijska kultura: Kako brati medijske tekste*. Ljubljana: Študentska založba.

McNeely, Cynthia A. (1998): Lagging Behind the Times: Parenthood, Custody, and Gender bias in the Family Court. *Florida state university law review* 25, 891–956.

Mladenović, Marko (1963): *Porodica i porodični odnosi*. Beograd: Rad.

Mumby K., Dennis in Robin P. Clair (2003): Organizational Discourse. V Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Volume 2: 181–205.

Nixon, Sean (2003): Exhibiting Masculinity. V Stuart Hall (ur.): *Representation: Cultural Representations and Sygnifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Novak, Barbara (2002): Nekateri problemi pri določanju o vzgoji in varstvu otrok. *Podjetje in delo* 6–7, (XXVIII): 1222–1232.

Oláh, Sz. Livia, Eva M. Bernhardt in Frances K. Goldscheider (2002): Coresidential parental roles in industrialized countries: Sweden, Hungary and United States. V Barbara Hobson (ur.): *Changing Men into Fathers*, 25–57. Cambridge: Cambridge University Press.

Pačnik, Tone (2003): Klinični psiholog in raziskovanje največje otrokove koristi pri razvezi. V *Različni vidiki dodelitve otrok*. Lokarjevi dnevi. Zbornik 2003, 19–27. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana, Združenje sodnih izvedencev Slovenije za psihiatrijo.

Parsons, Talcot in Robert F. Bales (1956): *Family, Socialization and Interaction Process*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Popis prebivalstva 2002. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.surs.si> (26. julij 2006).

Prokos, H. Anastasia (2002): *Changing Fatherhood in the 21st Century: Incentives and Discentives for Involved Parenting*. Working Paper No. 25, Berkley: University of California, Center for Working Families. Dostopno na: wfnetwork.bc.edu/berkeley/papers/45.pdf (27. marec 2004).

Renner, Tanja (1992): *Razmerje med zasebno in javno dimenzijo družine in spolna struktura zasebnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.

Renner, Tanja (1993): Politika materinjenja ali »Father Knows Best: for Him the Play, for Her the Rest«. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXI, (162–163): 15–22.

Rener, Tanja (2000): O delu »iz ljubezni«. V Ann Oakley: *Gospodinja*, 279–298. Ljubljana:*cf.

Rener, Tanja (2007): Politična ekonomija družinskega dela in novo očetovstvo. *Teorija in praksa* XLIV (1–2), 127–141.

Rezultati raziskovanj, št. 740/2000. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Ruddick, Sara (1992): Thinking about fathers. V Barrie Thorne in Marilyn Yalom (ur.): *Rethinking the Family: Some Feminist Questions*, 176–190. Boston: Northeastern University Press.

Rupel, Slavko (1988): *Otroci in starši. Pravna in tudi človeška razmerja med njimi*. Ljubljana: ČGP Delo – TOZD Gospodarski vestnik.

Segal, Lynne (1997): *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago.

Sieder, Reinhard (1998): *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC.

Skilken Catlett, Beth in Patric C. McKenry (2004): Class–Based Masculinities: Divorce, Fatherhood, and the Hegemonic Ideal. *Fathering* 2 (2), 165–190.

Smart, Carol in Bren Neale (1999a): *Family Fragments?* Cambridge: Polity Press.

Smart, Carol, Amanda Wade in Bren Neale (1999b): Objects of concern? – children and divorce. *Child and Family Law Quarterly* 12 (4), 365–376.

Smart, Carol (2000): Divorce and changing family practices in a post – traditional society. Moral decline or changes to moral practices? *Family Matters* 56, 10–19.

Smart, Carol (2004): Equal shares: rights for fathers or recognition for children? *Critical Social Policy* 14 (4), 484–503.

Spaas, Lieve in Trista Selous, ur. (1998): *Paternity and Fatherhood: Myths and Realities*. New York: McMillan Press.

Sunderland, Jane (2004): *Gendered Discourses*. New York: Palgrave Macmillan.

Švab, Alenka (2000): Poti in stranpoti novih očetovskih identitet: Nekaj misli o sociološki interpretaciji novega (postmodernega*) očetovstva. *Teorija in praksa* 37 (2), 248–263.

Švab, Alenka (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Švab, Alenka (2002): Mesto družine – družbena funkcionalnost družine v postmodernosti. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXX (207–208), 79–94.

Ule, Mirjana in Metka Kuhar (2003): *Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Založba FDV.

Van Dijk, Teun A. (2003): Discourse as Interaction in Society. V Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse as a Social Interaction*. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 2, 1–37. London: Sage.

Vezovnik, Andreja (2007): Diskurzi o očetovstvu v slovenskih starševskih revijah: kritična analiza diskurza. *Teorija in praksa* XLIV (1–2), 191–208.

Weedon, Chris (1987): *Feminist Practice & Poststructuralist Theory*. Oxford: Basil Blackwell.

West, Candace, Lazar Michelle M. in Cheris Kramarae (2003): Gender in Discourse. V Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse as a Social Interaction*. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 2, 119–143. London: Sage

Williams, Fiona (2004): *Rethinking Families*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, Ur.l. SRS, št. 15/76.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, Ur.l. RS, št. 16/2004.

Zavrl, Nataša (1999): *Očetovanje in otroštvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.

Zupančič, Karel (1980): *Pravna ureditev zakonske zveze, družinskih razmerij in načrtovanja družine*. Študijski pripomoček. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Zupančič, Karel (1985): *Pravna ureditev zakonske zveze, družinskih razmerij in načrtovanja družine v drugih socialističnih republikah in pokrajinah*. Študijski pripomoček. Ljubljana: Pravna Fakulteta.

Zupančič, Karel (2000): Nekaterne pravne posledice razveze zakonske zveze staršev v razmerju do njihovih otrok. *Pravosodni Bilten XXI* (4), 15–29.

Zupančič, Karel in Barbara Novak (2005): *Predpisi o zakonski zvezi in družinskih razmerjih s pojasnili prof. dr. Karla Zupančiča in doc. dr. Barbare Novak*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Žakelj, Tjaša (2007): Pojmovanje starševskih vlog v razveznih postopkih. *Teorija in praksa XLIV* (1–2), 173–190.